

**ÇEVRE SORUNLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER İÇERİSİNDEKİ
YERİ: RİO KONFERANSI ANALİZİ**

Boğaçhan DURMAZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2021

**ÇEVRE SORUNLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER
İÇERİSİNDEKİ YERİ: RİO KONFERANSI ANALİZİ**

Boğaçhan Durmaz

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2021

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Boğaçhan Durmaz tarafından hazırlanan “Çevre Sorunlarının Uluslararası İlişkiler İçerisindeki Yeri: Rio Konferansı Analizi” başlıklı bu çalışma 18.06.2021 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.... / / 2021

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Boğaçhan Durmaz

İMZA

ÖZET

ÇEVRE SORUNLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER İÇERİSİNDEKİ YERİ: RİO KONFERANSI ANALİZİ

DURMAZ, Boğaçhan

Yüksek Lisans – 2021

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YETİM

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler içerisinde çevre sorunlarının yerini inceleyerek çevrenin bağımlı doğasını kanıtlamayı amaçlamaktadır. İlk olarak çevre sorunlarının çeşitleri ve etkileri anlatılmış, ardından nicel veriler ile tahribatın mevcut durumu ve olası geleceğinden bahsedilmiştir. Çevre meselelerine yönelik uluslararası çabanın birincil aracı olan uluslararası çevre hukuku; tarihsel gelişimi ve temel ilkeleri ile açıklanmıştır. Tarihsel gelişim süreciyle, çevrenin küresel seviyede hangi eğilimler ve motivasyonlar arasında evrildiğinin resmi çizilmiştir. Çevreye dair uluslararası düzenleme ve rejimlerin hangi ortak değerler doğrultusunda oluşturulduğunun cevabı ise ilkelere aranmıştır.

İkinci bölümde, kapsamı ve tarihsel gelişim sürecinde edindiği önemli yeri nedeniyle örnek olay olarak seçilen Rio Konferansı incelenmiştir. Zirve dahilinde oluşturulan düzenlemeler; içerikleri, kavramsal yaklaşımları, müzakere süreçleri ve uygulamaları dahilinde ele alınmıştır. Ardından zirve sonrası dönem; oluşturulan kurumların tarihçesi ve sorunların zaman içerisindeki seyri bağlamında incelenmiştir. Tesis edilmeye çalışılan çevre rejiminin performans değerlendirmesi ile uluslararası çabanın çevre sorunlarına karşılık vermedeki işlevselliği sorgulanmıştır.

Sonuç olarak oluşturulan kurum ve kuruluşların salt nicel veriler dahilinde yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Lakin Rio'nun başarısından veya başarısızlığından ziyade konferans sürecinin bizatihi kendisi çevrenin uluslararası ilişkiler içerisindeki politik, ekonomik ve sosyal meseleler ile olan bağımlı doğasını gözler önüne sermiştir. Çevre sorunlarının çözümünde edinilen yöntemlerin uluslararası sistemdeki güç difüzyonunu hızlandırıcı etkisi saptanmıştır. Müzakere süreçleri ise çevrenin bir baskı ve pazarlık unsuruna dönüştüğüne işaret etmiştir. Nihayetinde uluslararası ilişkiler

içerisinde çevre sorunlarının ele alınış şeklinin ağır koşul bağımlı olduğu, bu nedenle dinamizmini ivmelendirerek sürdüreceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Rio Konferansı, Çevre, Uluslararası Hukuk, Birleşmiş Milletler

ABSTRACT

ENVIRONMENTAL ISSUES IN INTERNATIONAL RELATIONS: ANALYSIS OF RIO CONFERENCE

Durmaz, Boğaçhan

Master Degree – 2021

Department of International Relations

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mustafa YETİM

This study aims to prove dependent nature of environmental issues by examining the role of environmental issues in international relations. Firstly, the types and effects of environmental problems were explained, then the current situation and possible future of the degradation were mentioned with quantitative data. International environmental law, which is the primary instrument of international effort towards environmental issues, was explained by means of historical development and basic principles. With the historical development process, it was aimed to reveal which trends and motivations the environment has evolved at the global level. The answer to which common values the international regulations and regimes on the environment were created in, was sought in the principles.

In the second part, the Rio Conference, which was chosen as a case study due to its scope and its important place in the historical development process, was examined. Arrangements created within the summit were mentioned by their contents, conceptual approaches, negotiation processes and applications. Afterwards, the post-summit period was examined in the context of the history of the institutions established and the course of the problems over time. With the performance assessment of the environmental regime that is tried to be established, the functionality of the international effort in responding to environmental problems has been questioned.

As a result, it was concluded that the institutions and organizations formed were insufficient by examining the purely quantitative data. However, performance of Rio aside, the conference process itself revealed the dependent nature of the environment with political, economic and social issues in international relations. The accelerating effect of the methods acquired to solve environmental problems on power diffusion inside international system was found. Negotiation processes pointed out that

the environment has turned into an element of pressure and bargaining. It was concluded that the way environmental issues are handled in international relations is heavily dependent, therefore it will continue its dynamism by accelerating.

Keywords: Rio Conference, Environment, International Law, United Nations

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ULUSLARARASI ÇEVRE SORUNLARI VE HUKUKU

1.1. Genel Durum	7
1.2. Çevre Hukukunun Tarihsel Gelişiminde Konferanslar ve Başlıca Gelişmeler	11
1.3. Çevre Meselesinde Güçlenen İlkeler	19

2. BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE FAKTÖRÜ: RIO ÖRNEĞİ

2.1. Zirveye Doğru	26
2.2. Konferans Süreci	30
2.2.1. Rio Deklarasyonu.....	34
2.2.2. Gündem 21.....	52
2.2.3. İklim Değişikliği Sözleşmesi	60
2.2.4. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi.....	63
2.2.5. Orman Prensipleri	67
2.3. Konferans Sonrası: Uluslararası İlişkilerde Çevre Faktörü.....	69
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	87

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Atmosferdeki CO2 Yoğunluğunun 800.000 Yıllık Değişimi	10
Tablo 2: UNFCC Kapsamındaki Gelişmeler ve Küresel Anomali Sıcaklık/ Sera Gazı Salınımları	75
Tablo 3: Kırmızı Liste Endeksi	77
Tablo 4: Küresel Orman Örtüsündeki Değişim.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AİHM** : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
- BM** : Birleşmiş Milletler
- CO2** : Karbondioksit
- COP** : Conference of the Parties (Tarafların Konferansı)
- CSD** : Commission on Sustainable Development (Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu)
- DB** : Dünya Bankası
- ECOSOC** : United Nations Economic and Social Council (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi)
- ESCWA** : United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu)
- FAO** : The Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
- G77** : Group of 77
- GATT** : General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
- GBO** : Global Biodiversity Outlook (Küresel Biyoçeşitlilik Görünümü)
- GEF** : The Global Environment Facility (Küresel Çevre Fonu)
- GSMH** : Gayrisafi Millî Hasıla
- HDK** : Hükümet Dışı Kuruluşlar
- ICLEI** : International Council for Local Environmental Initiatives (Yerel Çevresel Girişimler Uluslararası Konseyi)
- IDA** : International Development Association (Uluslararası Kalkınma Birliği)
- IFF** : Intergovernmental Forum on Forests (Hükümetlerarası Orman Forumu)

- IMF** : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
- IPCC** : Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli)
- IPF** : Intergovernmental Panel on Forests Hükümetlerarası Orman Paneli)
- IUCN** : The International Union for Conservation of Nature (Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği)
- IULA** : International Union of Local Authorities (Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği)
- IUPN** : International Union for the Protection of Nature (Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği)
- JUSCANZ** : Canada, United States, Japan, Australia, New Zealand (Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda)
- NBSAP** : National Biodiversity Strategies and Action Plans (Ulusal Biyoçeşitlilik Strateji ve Eylem Planı)
- ODA** : Official Development Assistance (Resmi Kalkınma Yardımı)
- OECD** : Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü)
- PPM** : Parts Per Million(Milyonda Bir Birim)
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- t.y.** : Tarih yok
- UN DESA** : United Nations Department of Economic and Social Affairs (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi)
- UNCED** : The United Nations Conference on Environment and Development (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)
- UNDP** : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
- UNEP** : United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UNFCCC : United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş
Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)

WEHAB : Water, Energy, Health, Agriculture, Biodiversity (Su, Enerji, Sağlık,
Tarım, Biyolojik Çeşitlilik)

WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

ÖNSÖZ

Saygıdeğer tez hocam Dr. Mustafa Yetim'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam süresince yapıcı eleştirileri ve kıymetli düşünceleri ile bana yol göstermiştir. Karamsarlığa düştüğümde bana umut vermiş, sahip olduğu birikimi benden hiç esirgememiştir. Paylaştığı bilgisi ve vizyonu, bu çalışmayı nihayetlendirilebilir kılmıştır.

Daima yanımda olan, çalışmalarımda beni koşulsuz destekleyen sevgili aileme kalben teşekkürlerimi sunarım. Bana olan sevgileri sayesinde azmimi ve gücümü koruyabilmişimdir. Ayrıca dostlarıma, bu süreç içerisinde bana olan iyi niyetli yaklaşımlarından ötürü minnettarım. Uzakta olsalar dahi yanımda olmayı başarmışlar, beni yalnız bırakmamışlardır. Özellikle Mustafa Onur Yalçın arkadaşşıma teşekkürü bir borç bilirim. Dostluğu ile metanet vermiş, paylaştığı deneyimleri ve sunduğu farklı bakış açısı ilham vermiştir.

GİRİŞ

Çevre tahribatı sanayi devrimi sonrasında gündeme gelmiş bir mesele olsa da kökeni tarım devrimine dayanmaktadır. Tarımsal hayata geçiş ile çok daha büyük kitleleri besleyebilme potansiyeline haiz olan insanlığın nüfusu kontrolsüzce artmaya başlamıştır. Artan nüfusun beslenmesi ve yerleşebilmesi için daha fazla alana ve kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle insanlık, tüm dünyayı kaplayacağı bir üreme ve yayılma döngüsü içerisine girmiştir. Bu süreç 18 ile 19.yy'larda yaşanan Sanayi Devrimi ile dünyanın kaldıramayacağı seviyelere ulaşmıştır. Buna rağmen Batılı toplumlar çevrenin karşı karşıya kaldığı yıkımın farkına ancak 20.yy'da varabilmiştir (Köroğlu, 2002: 3). Yaşanan farkındalık ile uluslararası çevre hukukunun ilk kıvılcımları parlamıştır.

Ulus devletlerin uluslararası alanda çevre meselelerini ele alırken kullandığı birincil aracı uluslararası hukuk olmuştur. Tıpkı birey davranışlarının düzenlenmesi için hukuk kurallarının gerekliliği gibi devlet davranışlarının düzenlenmesi için de uluslararası hukuka ihtiyaç duyulmuştur. Ancak uluslararası hukukta kural koyucu üst bir otoritenin olmaması nedeniyle kuralları oluşturan da kurallara tabii olan da devletlerin bizatihi kendisi olmuştur. Bu durum normların oluşturulması sürecinde, çatışan çıkarların uzlaşısını ve iş birliğinin sağlanmasını gerektirmiştir. Aynı yapı üzerine kurulmuş olan uluslararası çevre hukuku, çevreye dair meselelerin barışçıl çözümünü amaçlamıştır. Çevre sorunları doğası gereği iş birliği gerektirmektedir. Öyle ki bölgesel kaynaklı çevre sorunlarının küresel etkileri olabilmekte ve hiçbir devletin bireysel çabalarıyla çözemeyeceği boyutlarda sorunlar bulunmaktadır. Ayrıca açık deniz gibi tarafsız bölgelerde yer alan kaynakların paylaşımı, sınır ötesi etkileri olan doğal kaynakların kullanımı veya insanlığın ortak mirası sayılabilecek doğal bölgelerin statüsü gibi meselelerin de uluslararası alanda düzenlenmesi de gerekmiştir. Zira bu meseleler ihtilaflara neden olabilmekte veya çevresel bozulmaya evrilebilmektedir.

Çevre meseleleri yalnızca içerisinde yaşayan canlıların sağlığı ile sınırlı kalmamakta, sosyal, ekonomik ve iktisadi birçok unsuru barındırmaktadır. Hangi unsurlara öncelik verileceği sorusu beraberinde farklı yaklaşımlar getirmiştir. Bunların en temeli, arasındaki çekişmenin hala süre geldiği “insan merkezli” ve “çevre merkezli” yaklaşımlar olmuştur. Çevreye dair yapılan çok taraflı antlaşmaların ilk örnekleri doğal yaşamı korumak adına olmuşsa da uluslararası çevre hukuku insan

merkezinde temellenmiştir. Uluslararası çevre hukuku görece yeni bir alandır ve dinamizmini hala sürdürmektedir. Tıpkı çevre gibi bu alanın da bütüncül olarak ele alınması gerekmektedir çünkü tarihsel gelişim sürecinde yaşananlar ya birbirinin devamı ya da tamamlayıcısı olmuştur.

Rio Konferansı, Soğuk Savaş'ın buzlarının çözündürülmeye çalışıldığı, küresel iş birlik ve ortaklık çabalarının somut bir teşebbüsüdür. Düzenlendiği döneme kadar gerçekleşen zirveler arasında en fazla devletin katıldığı uluslararası zirve niteliğini taşımaktadır. Dünya savaşlarından sonra ilk kez geleneksel güvenlik endişeleri haricinde bir gündem için küresel çapta toplanılmıştır. Konferansta çevre, kalkınma kavramıyla bütünleşik olarak ele alınmıştır. Alışlagelmiş; çevrenin muhafazası için gelişmekten taviz verilmesi anlayışına, ikisinin birlikte var olabileceği bir alternatif getirilmiştir. Çevre ve kalkınma arasındaki dengenin sağlanması ile yoksulluk, yerel halkların hakları, eğitim, açlık, eşitsizlik gibi meselelerin de çözülebileceğine inanılmıştır. Zirvenin müzakere süreçleri genel olarak Kuzey- Güney kutupluluğunda gerçekleşmiştir. Kuzey- Güney, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki iktisat temelli bir ayrımdır. Bu temel ayrım taleplerin ve çıkarların uzlaştırılması sürecinde somut bir şekilde görülmüştür. Güney'in kalkınmayı önceleyen tutumu, Kuzey'in ise daha bağlayıcı olan düzenlemeler arzusuyla çelişen mali destek sağlamaya olan isteksizliği müzakerelerin genel seyrini oluşturmuştur. Konferans; Rio Deklarasyonu, Gündem 21, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Orman Prensipleri olmak üzere 5 metin ile nihayetlendirilmiştir. Yapılan düzenlemeler günümüzde tedavülde olan Paris İklim Anlaşması, Gündem 2030 ve daha birçok antlaşmanın temelini oluşturmuştur. Rio, uluslararası çevre hukukunda bir dönüm noktasıdır. Tarafların uzlaştırılmasında yaşanan güçlükler, gündemler ve yaklaşımlar, çevrenin uluslararası ilişkiler içerisindeki yeri hakkında ipuçları barındırmaktadır. Sahip olduğu tüm bu özellikleri nedeniyle çalışmanın örnek olayı olarak Rio Konferansı tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Rio Konferansı sürecinin ve sonuçlarının incelenmesi suretiyle çevre meselelerin, uluslararası ilişkilere olan tezahürünün saptanması ve koşul bağımlı doğasının kanıtlanmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde çevreye dair önde gelen sorunların neler olduğu anlatılacak, mevcut durum; ilgili kurumlardan sağlanan nicel veriler yardımıyla analiz edilecektir. Veriler doğrultusunda durumunun vahametini değinilecek, insan faktörünün oynadığı rolün

teşiri yapılacaktır. Ardından tarihsel gelişim süreci ve üzerine kurulu olduğu ilkeler ile uluslararası çevre hukukunun genel anatomisi çıkarılacaktır. Tarihsel süreçte, BM zirveleri ve bazı antlaşmalar mihenk taşlarını oluşturmaktadır. Bu gelişmeler nedenleri, sonuçları ve etkileri ile incelenecek, böylelikle gelişim sürecinin hangi endişe ve yaklaşım trendleri arasında evirildiğinin anlaşılması hedeflenecektir. Birinci bölümün son kısmında, gelişmelerle oluşan ve aynı zamanda da gelişmelerin kendisine etki eden temel ilkeler açıklanacaktır. Bu ilkeler uluslararası çevre hukukunu oluşturan kaynakların üzerine kurulu olduğu prensiplerdir. Söz konusu prensiplerin varoluş nedenleri, çıkış noktaları ve uygulandıkları alanların anlaşılması yalnızca Rio'da alınan kararların değil, tüm uluslararası çevre hukukunun kavranabilmesi için elzemdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde zirvenin öncesi, süreci ve sonrası incelenecektir. Konferansın nasıl bir atmosferde ve neden düzenlendiğinin cevabı Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği küresel değişimde yatmaktadır. Soğuk Savaş'ın yumuşamasıyla birlikte askeri tehditlerin azalması, küresel piyasada yaşanan liberal değişim ve kalkınmanın öncelik halini almasıyla çevreye dair meseleler devletler nezdinde birincil politikalara dönüşmüştür. Küreselleşme ile paralellik gösteren değişimler, devlet odaklı geleneksel güvenlik yaklaşımını yetersiz kılmıştır. Artan karşılıklı bağımlılıklar, tehditlerin çeşitlenmesi, büyümenin sınırlılıklarının farkındalığı ve devam ettirilebilmesi için sürdürülebilir kalkınmaya olan ihtiyaç, Rio Konferansı'nı gerektirmiştir. Dönemin uluslararası dinamiklerin ve resmi hazırlık süreçleri analiz edilerek konferansın hangi şartlarda ve hangi motivasyonlar ile düzenlendiğine değinilecektir. Gelişmekte olan Güney ile gelişmiş Kuzey'in çatışan öncelikleri ve zirvenin gündemlerinin geneline, zirvenin hazırlık oturumlarının anlatılması ile başlanacaktır.

Kuzey- Güney arasındaki gerilim Rio Konferansıyla "çevre" alanına taşınmıştır. Meselelerinin çözümüne dair çabaların söz konusu kutuplaşmanın ekseninde gerçekleşiyor oluşu; hazırlanan düzenlemelerin ve kurumların niteliğini ve işlevselliğini belirleyen birincil etken olmuştur. Öyle ki çok az mesele üzerinde ileri müzakerelere gerek duyulmadan mutabık kalınabilmiş, genellikle uzlaşmaya ve çatışmaya dayalı bir karar süreci benimsenmiştir. Kalkınma veya çevre ile ilgili olmayan meseleler dahi karar alma süreçlerine sirayet etmiştir. Bu durum çevre meselelerinin çözümünde karşılaşılan genel engellerin yanı sıra Kuzey- Güney

bölünmüşlüğünde temellenen farklılıkların da açık bir teşhiri olmuştur. Çalışma dahilinde söz konusu farklılıklar gözler önüne serilecek, bölünmüşlüğü altında yatan nedenlerin; uluslararası hukuka ve çevreye olan etkileri araştırılacaktır.

Yaşanan çatışmaların uzlaştırılması, çevresel meselelerin çözümünde alternatif yaklaşımların geliştirilmesini gerektirmiştir. Geliştirilen bu yaklaşımların uygulamalarında da bazı farklılıklar ve komplikasyonlar görülmektedir. Sağlanmaya çalışılan alternatif yaklaşımların icrasındaki Kuzey- Güney farklılıkları irdelenecek, bizzat çevreye ve uluslararası sisteme olan etkileri araştırılacaktır. Yaklaşımların üzerine kurulu oldukları metodolojilerinden ve varoluş nedenlerinden, barındırdıkları tartışmalar dahilinde bahsedilecektir.

Kuzey- Güney arasındaki farklılıkların çevre meselelerine tezahürü iktisadi, siyasi, jeopolitik ve sosyal boyutlarda gerçekleşmiştir. Kendi başına çevrenin çok boyutlu doğasının gereği olan bu durum aynı zamanda tarafların çevre meselelerine dair ilgili boyutlardaki önceliklerini göstermektedir. Karşılıklı güvensizliklerin ve endişelerin izlerini taşıyan bu önceliklerin karar alma süreçlerine olan etkileri ve sonuçları irdelenecektir. Kuzey- Güney bölünmüşlüğü analizi ile çevre meselelerini zorlaştırıcı unsurları olan; egemenlik sorunsalının, iktisadi kaygıların, kapasite farklılıklarının, sahip olunan kaynaklardaki eşitsizliklerin, çevresel değişime yönelik farklılaşmış hassasiyetlerin, politik emellerin ve diğer zorlaştırıcı unsurların bütüncül olarak anlaşılması amaçlanmaktadır.

Zirve süreci ve mekanizmaları, konferans ile oluşturulmuş, yasal bağlayıcılığı olmayan 5 ana metin dahilinde incelenecektir. Nihai metinler arasında, Rio Deklarasyonu'na farklı bir önem addedilmektedir. Öyle ki çevreye dair çok taraflı anlaşmaların ve konferans dahilinde yapılan diğer düzenlemelerin oturduğu kavramsal çerçeve Rio Deklarasyonu ile sağlanmıştır. Oluşturulan ilkeler, yasalar şeklinde kesin emirler içermemektedir. Benimsenen ilkeler, ulus devletlerin hemfikir olduğu ortak değerler bütünüdür. Devletler ulusal veya uluslararası iradelerinde söz konusu ilkeleri gözetmektedir. Bu bağlamda deklarasyonun özünün kavranması, konferanstaki diğer düzenlemeler ve tutumun anlaşılması için elzemdir. İlkeler hangi sorunlara karşılık verebilmek için oluşturulmuştur? Egemenlik gibi diğer olgular ile yaşanan çatışmalar nasıl giderilmeye çalışılmıştır? Bu soruların cevapları; deklarasyonun tüm maddeleri, nedenleri, sonuçları, tartışmaları ve müzakereleri dahilinde ele alınacaktır. Öyle ki

müzakere sürecindeki çekinceler, çatışmalar ve fikir birlikleri devletlerin çevreyi ele alış şekillerinin teşhiri olmuştur.

Gündem 21, devletlerin sürdürülebilir kalkınmayı ulusal politikalarına uygularken izlemeleri tavsiye edilen eylem planıdır. Küresel sorunların çözümünün yerel eylemler ile sağlanabileceği yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu doğrultuda devletlerin yerel yönetimlerinin benimseyeceği, kendi Yerel Gündem'lerini hazırlamaları öngörülmüştür. Bizatihi Gündem 21 oluşturulurken benimsenen, gücün merkezleştirme yaklaşımı; uluslararası sistemdeki değişimin habercisi olmuştur. Eylem planının kendisinin ve etkilerinin anlamlandırılması amacıyla; içeriği, ideolojisi, mekanizmaları ve uluslararası uygulamasındaki farklar incelenecektir.

İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin giderilmesi, sera gazı salınımlarının denetlenmesi ve sınırlandırılması amacıyla düzenlenen İklim Değişikliği Sözleşmesi, halefi olan Kyoto ve Paris gibi yasal bağlayıcılığı olan düzenlemelerin çıkış noktası olmuştur. Benimsenen ortak ama farklılaşmış sorumluluk yaklaşımıyla farklı kapasitelere sahip ülkelere farklı yükümlülükler getirilmiştir. Sözleşmeye; müzakere süreci, yükümlülük farklılıkları, içeriği, tarafların tutumu ve neden olduğu komplikasyonlar dahilinde değinilecektir.

Biyolojik çeşitliliğin, ekonomik, sosyal ve teknolojik boyutları ile ele alındığı ilk bütüncül düzenleme Biyolojik Çeşitlilik sözleşmesi olmuştur. Uluslararası çevre yönetişiminin anlaşılabilirliği için sözleşmenin geliştirdiği mekanizmalardan ve finansal tartışmalarından bahsedilecektir. Sözleşme sürecinde genel olarak biyolojik çeşitliliğin korunması, iktisadi kaygılar ile işlenmiştir. Müzakereler, sözleşmenin finansal mekanizmasının belirlenmesinde yoğunlaşmıştır. Yaşanan fikir ayrılıkları, nedenleri ile açıklanacaktır.

Ormansızlaşmanın engellenmesi ve tahribatın giderilmesi dahilinde küresel bir orman sözleşmesi tasavvuruyla yola çıkılan görüşmeler, literatürde etkisiz olarak nitelendirilen Orman Prensipleri ile nihayetlendirilmiştir. Neden küresel bir sözleşmeye varılmadığı, tarafların endişeleri ve çatışan çıkarları dahilinde ele alınacaktır. Orman Prensipleri'nden elde edilen bulgular, çok taraflı çevre düzenlemelerinin oluşturulmasında karşılaşılan başlıca zorlukları gözler önüne serecektir.

Araştırmanın son bölümü zirve sonrasındaki gelişmelere ayrılacaktır. Konferans ile oluşturulan düzenlemelerin ve kurumların değerlendirilmesi yapılacak, uluslararası çevre hukukuna nasıl etkileri olduğu ve neden bazı konularda başarılıyken bazılarında başarısız oldukları irdelenecektir. Bu kapsamda öncelikle zirve dahilinde alınan kararların incelenmesi ve denetlenmesi için kurulan Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun yapısı, mekanizmaları ve performansı incelenecektir. Ardından sözleşmeler dahilinde planlanan hedeflerin ne kadarına ulaşıldığı, ilgili kurumlardan sağlanan nicel veriler yardımıyla değerlendirilecektir. Nihayetinde küresel çaplı sözleşmelerin sağlanamamasının nedenleri Orman Prensipleri'nin değerlendirilmesiyle belirlenecek, uluslararası rejim ve kurumların gerçekten işlevsel olup olmadığı sorgulanacaktır.

1. BÖLÜM

ULUSLARARASI ÇEVRE SORUNLARI VE HUKUKU

1.1. Genel Durum

Çevrenin birçok tanımı bulunmaktadır. Tanımlar içerisinde kullanıldıkları disiplinlere ve bakış açılarına göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu bağlamda çevre kişinin inanç ve arzularının bir yansıması olarak görülebilir (Cronon, 1995: 69). En basit hali ile çevre: Etrafı, periferi ve mıntika anlamına gelmektedir. 1970'lere kadar Türkçe ve diğer batı literatürlerinde kavram, bahsi geçen basit hali ile kullanılmıştır (Keleş et al., 2005: 30-33). Çevre kavramının kullanım alanı arttıkça anlamı da derinleşmiştir (Keleş & Hamamcı, 1993:22). En kapsayıcı anlamı ile çevre, bölgedeki; hava, su, toprak, flora (bitkiler) ve faunanın (hayvanlar) tümüdür (The English Environment Protection Act, 1990) Canlıların içerisine doğdukları, yaşamlarını sürdürdükleri ve etkileşim halinde oldukları canlı küre (biyosfer) çevre olarak adlandırılmaktadır.

Çevre sorunları, bireylerden bağımsız olarak dışarıda bulunan doğal dünya ile insan eylemlerinin etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanan etkileşimin çevrede yarattığı değişimin boyutları ve sıklığı çevre sorunlarının niteliğini belirlemektedir. Çevre sorunları, insan eylemlerine bağlı olarak çevrede ne olduğuyula ne olacağıyla ve ne olabileceğiyle ilgilenmektedir. "Risk Toplumu" kavramının da savunulduğu üzere, modern toplumda yaşayan bireylerin karşılaştığı risklerin neredeyse tümü doğal olmaktan ziyade insan yapımıdır (Howe 1993: 123-130).

İnsan kaynaklı çevre sorunları artan nüfus ile önemini arttırmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre, 2020 yılı itibari ile 7,7 milyar olan dünya nüfusunun 2100 yılında yaklaşık 11 milyara çıkması beklenmektedir. Mevcut durumda dahi insan çevre dengesinin kurulamamış olması, artan nüfus ile gelecekte durumun daha da kötüleşeceğinin habercisidir. 19. ve 20.yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan lokal ve fabrika nedenli kazaların aksine, artık kazaların etkileri bölgesel kalmamakta ve yalnızca herhangi bir grubu veya sınıfı etkilememektedir. Üretimi, çoğalmayı ve devlet sınırlarını genişleten küreselleşme, yeni tip, sınıf ayırt etmeyen ve ulus ötesi nitelikte küresel tehlikeler yaratmaktadır. Ortaya çıkışı ve sonuçlarının tahmin edilebilirliği zor olan bu tür tehlikeler, sosyal ve politik dinamizme neden olmaktadır (Beck, 1992).

Çevre sorunları uzun dönemde esas olarak yerküreye ait 4 unsuru etkilemektedir. Bunlardan ilki iklimdir. İnsan kaynaklı sera gazları salınımı, ozonu tahribatı ve bunlarla bağlantılı olarak asit yağmurları, dünyanın doğal döngüsünün haricinde iklim değişikliği yaratmaktadır. İkinci etkilenen unsur biyolojik çeşitliliklerdir. Yerkürede ikamet eden birçok bitki, hayvan ve mikrobiyolojik tür, insan eylemlerinin sonucu yok olmuştur veya değiştirilmiştir. Üçüncü unsur ise besin döngüsüdür. Yerkürede organik ve inorganik maddeler sürekli bir döngü içerisinde. Bu döngü yerkürede besin üretimi ve besinlerin inorganik maddelere geri ayrıştırılabilmesi için gerekmektedir. Bu döngüde yaşanan aksaklıklar, yerküredeki madde dengesini tehdit etmektedir. Dördüncü unsur ise, su döngüsüdür. Su kıtlığı, seller ve kuraklık bu döngünün bozulmasının bir sonucudur. Bahsi geçen unsurların tahribatı, yalnızca insanlığı değil, dünya üzerindeki tüm yaşam formlarını yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır (Owen & Pickering, 2006: 1-3).

Nükleer atıklar, erozyon, atık yönetimi, buzulların erimesi, asitleşme, temiz ve içilebilir suya ulaşım, yiyeceğe ulaşım, su kaynakları yönetimi, endüstriyel kazalar, bilinçsiz tarım, endemik türlerin korunması, kültürel mirasın korunması ve daha nice çözülememiş çevre endişesi bulunmaktadır. Sorunların hepsi birbiri ile doğrudan veya dolaylı olarak ilintilidir. Kapsamları, yapılan araştırmalar, konu ile ilgili literatür ve tüm yerküreye olan alakaları göz önüne alındığında 4 sorun, diğer tüm çevre sorunlarının önüne geçmektedir. Bunlar; Küresel ısınma, iklim değişikliği, ormansızlaşma ve ozon tabakasının delinmesidir. Sayılan 4 büyük sorunun varlığı bilimsel veriler ile sabit olup, uluslararası topluluğun inkâr etmediği/edemediği ortaklaşmış sorunlardır. Öyle ki söz konusu sorunların çözümü için uluslararası mecralarda tüm aktörlerin uyması zorunlu tedbirler üretilmesi gerekmiştir (Baykal & Baykal, 2008: 6-9).

Dünyanın iklimi her zaman yakın insanlık tarihindeki gibi olmamıştır. Yerkürenin jeolojik geçmişinde, insanlığın ortaya çıkışından çok önceki zamanlardan bu yana günümüze kıyasla daha soğuk veya daha sıcak olduğu dönemler olmuştur. Bu bağlamda iklim değişikliği, insan unsurundan bağımsız olarak yerkürenin doğal döngüsü içerisinde bulunmaktadır. İklim değişikliği: Yerkürenin ikliminde meydana gelen uzun dönemli değişimler olarak tanımlanmaktadır (Owen & Pickering, 2006: 58). Bu değişimler uzun vadelidir ve çok yavaş gerçekleşmektedir. Uluslararası bir kaygı olarak iklim değişikliği ise yaşanan bu değişikliklerin insan etkisi ile dünyanın

tolere edebileceğinden çok daha hızlı ve şiddetli gerçekleşmesidir. Öyle ki 20. Yüzyılın ortalarından günümüze kadar yaşanan küresel ısınma miktarı, son binyılda yaşanan değişimden fazladır (Hegerl et al., 1996: 2281-2306).

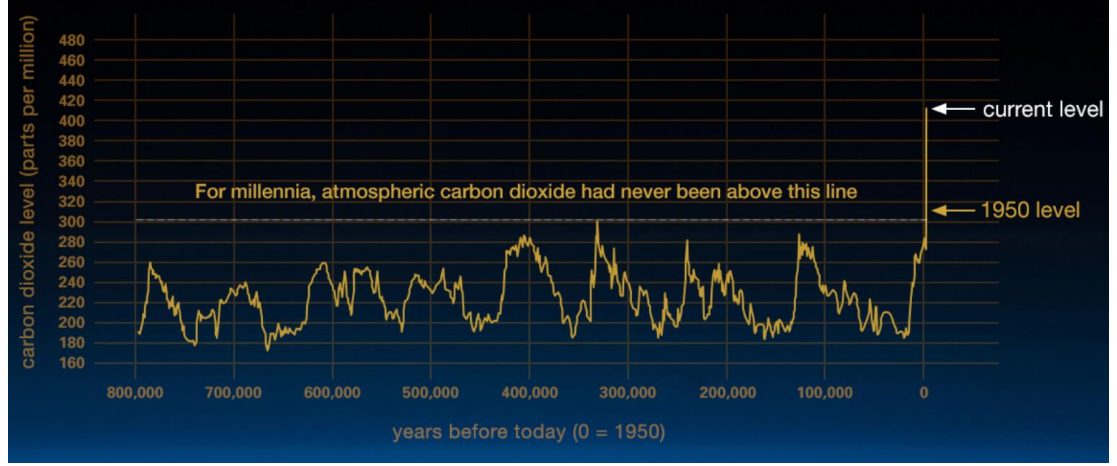
İklim değişikliğinin en büyük sorumlusu olarak küresel ısınma kabul edilmektedir. Küresel ısınma kavramı ilk defa Nobel Bilim Ödülü sahibi kimyager Svante Arrhenius tarafından 1866 yılında ortaya atılmıştır (Arrhenius, 1896). Küresel ısınma genel olarak, dünya atmosferinin ve okyanuslarının sıcaklık ortalamasındaki artıştır. Dünya atmosferinin sıcaklığı 1900'lerden günümüze yaklaşık 1 derece artmıştır. Bu değişimin yarısından fazlası 1970'lerin ortasından sonra gerçekleşmiştir (Sciences, 2014). Bu bağlamda ısınmanın 1970 sonrası büyük bir ivme ile arttığı görülmektedir. Yaşanan dramatik değişimin sorumlusu olarak konu ile ilgili çalışma yürüten bilim insanları, %95'ten daha fazla olasılıkla insan etkenini sorumlu göstermektedir. (Santer et al., 1996: 39-46).

Küresel ısınmanın insan kaynaklı nedenleri arasındaki en büyük etken sera gazlarıdır. Sera gazları atmosferde doğal olarak bulunan, sıcaklığı atmosfer içerisinde tutan ve güneş ışınlarının yaydığı kızılötesi radyasyonu sönmleyen gazlardır. Sera etkisi denilen olgu, atmosfere giren güneş ışınlarının yaydığı sıcaklığın atmosferde tutulması durumudur. Bu bağlamda sera gazları, yerkürenin sıcaklığının korunması ve canlılığın devamı için gereklidir (Stepniowska & Kuźniar, 2013: 9589-9596). İnsan kaynaklı sera gazı miktarındaki aşırı artış, bu doğal fenomeni canlılığın aleyhine çevirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü raporlarına göre, insan kaynaklı iklim değişikliği, her yıl 5 milyondan fazla hastalığa ve 150 000'den daha fazla ölüme neden olmaktadır (WHO, 20 Kasım 2020).

Sera gazları içerisinde: karbondioksit, kloroflorokarbon gazları, metan, azot protoksit gibi gazlar bulunmaktadır. Arrhenius'un, fosil yakıt kullanımının yerkürenin sıcaklığını arttırdığı ve artıracığı öngörü ile paralel olarak küresel ısınmanın en büyük sorumlusu bu gazlar içerisinde karbondioksittir. Enerji üretimi, endüstriyel işlemler, fosil yakıt tüketimi, arazi kullanımı değişikliği, ormansızlaşma ve atıklar insan kaynaklı CO₂ salınımının temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Günümüzün vazgeçilmez devlet ve kişi pratiklerinin neden olduğu salınım yerküre tarihinde görülmemiş miktardadır. Kutup buzullarındaki hava boşluklarında yapılan

ölçümlerde, 800.000 yıl boyunca 170-300 ppm¹ arasında seyreden CO₂ yoğunluğunun son 200 yılda 400 ppm artış yaparak rekor kırdığı görülmüştür (Lüthi et al., 2008). Yüzbinlerce yıllık CO₂ yoğunluğunun son 200 yıl içerisinde neredeyse iki kat artması, değişimin insan kaynaklı olduğunu gözler önüne sermektedir. Öyle ki fosil yakıt kullanımı ve endüstriyel işlemlerle ortaya çıkan CO₂ salınımı, insan kaynaklı sera gazı salınımlarının %73.2'sini oluşturmaktadır (Olivier et al., 2017).

Tablo 1: Atmosferdeki CO₂ Yoğunluğunun 800.000 Yıllık Değişimi

Kaynak: NASA, 2010

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) hazırladığı özel rapora göre, insan eylemleri, endüstrileşme sonrası dönemden günümüze kadar olan 30 senelik dönemdeki küresel ısınmanın 0,8°C-1,2°C'sinden sorumludur. Isınmanın eğer mevcut ivmesiyle devam ederse 2030-2052 yıllarında kuvvetle ihtimal 1,5°C seviyesine çıkacağı öngörülmektedir. 2100 yılına kadar 1,5°C -2°C arasında seyretmesi beklenen ısınmanın 1,5°C'ye sabitlenmesi veya üzerine çıkması durumunda önlenemez ve geri dönüşü mümkün olmayan sonuçlar öngörülmektedir. Birçok ekosistemin yok olacağı veya mevcut karasal ekosistemlerin %4 -%13'ünün değişeceği, okyanus seviyesinin 0.04-0.16 metre yükseleceği, kuraklık, yağış düzensizlikleri, okyanus sularındaki oksijen miktarındaki azalmaya bağlı olarak okyanus ekosisteminde bozulma kuvvetli ihtimal öngörülmektedir (IPCC, 2018). Fakat beklenen ısınma miktarının 2°C ile sınırlı kalmayacağı farklı çalışmalarda ortaya konmuştur. Mevcut verilere göre 3.2°C'lik bir ısınma, böcek türlerinde ortalama 49%,

¹ Bir karışımdaki çözülmüş madde miktarını belirtmek için kullanılan birimdir. 1 ppm, çözülmüş madde miktarının milyonda birini ifade etmektedir.

bitki türlerinde ortalama 44% ve omurgalı türlerinde ortalama %26'lık bir coğrafi aralık (türün habitat ettiği bölge) daralmasına neden olacaktır (Warren et al., 2018). Bilim insanları küresel ısınma ve iklim değişikliğinin doğrudan insan neslinin tamamen tükenmesine neden olamayacağına hemfikirdir. Fakat iklim değişikliğinin neden olacağı; salgınlar, kaynak kıtlığından ortaya çıkabilecek savaşlar, doğal felaketler, biyoçeşitlilikteki azalma gibi unsurlar dolaylı olarak insan ve diğer canlılarının neslini kitlesel olarak tehdit etmektedir (Horton, 2005: 191).

1.2. Çevre Hukukunun Tarihsel Gelişiminde Konferanslar ve Başlıca Gelişmeler

Uluslararası hukukun temel amacı, uluslararası toplumun çeşitli aktörlerinin iş birliği yapabileceği bir çerçeve sunmak, davranışları düzenleyici normlar üretmek ve anlaşmazlıkların giderilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda ekonomik gelişim, ticaret ilişkileri, insan hakları, güvenlik ve çevre sorunları gibi küresel nitelikteki birçok mesele uluslararası hukukun konusunu oluşturmaktadır (Shaw, 2017: 2). Uluslararası hukuk kurallarını koyacak ve uyulmadığı takdirde müeyyide uygulayacak bir otorite olamaması nedeniyle bu görevi yine hukuka tabii olan devletlerin kendi üstlenmiştir. Bu bağlamda devletler kendi koyduğu normlar ile kendi kendini sınırlandırmaktadır (Çakmak, 2014: 21-22).

Normların belirlenmesindeki en temel motivasyon insan onurunun muhafazasıdır. İnsan onuru ilkesi uluslararası toplum tarafından “jus cogens”² olarak kabul edilmektedir. İnsan onuru ilkesi içerisinde yer alan yaşama ve güvenlik hakkı kavramlarının görece önemli bir bölümü çevre hakkı içerisinde ele alınmaktadır (Rights, 1948). Üçüncü kuşak insan hakkı olarak çevre hakkı: insanların sağlıklı bir çevrede yaşaması ve bu çevre içerisinde yer alan kaynaklara ulaşabilme hakkı olarak tanımlanmaktadır (Lewis, 2012: 36-37). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) çevre ile alakalı olarak yaşama hakkının, ifade özgürlüğünün ve aile yaşamının gözetildiği 300 kadar davası bulunmaktadır (Council of Europe, 25 Kasım 2020). Bu bağlamda insan hakları, çevre kapsamı dışarısında düşünülmemektedir.

Uluslararası çevre hukuku görece yeni bir hukuk dalıdır. 1970'lerde çevre bilincinin oluşmaya başlaması ve akabinde 1972'de toplanan Stockholm Konferansı ile uluslararası hukukun ayrı bir dalı haline gelmiştir. Henüz gelişim aşamasında olan bu hukuk dalı aktif olarak şekillenmeye devam etmektedir (Güneş, 2012: 109).

² Latince “Üstün hukuk” anlamına gelen, uluslararası topluluğun hem fikir olduğu amir hükümlerdir.

Uluslararası çevre hukuku genel olarak: insan kaynaklı çevre sorunlarının kötüleşmesinin önlenmesi amacıyla sürdürülebilir çevre, doğal kaynaklar ve çevre kalitesi ile alakalı oluşturulmuş, kurallar, eylemler ve kararlar bütünüdür (Nhamo & Inyang, 2011: 27). Konu ile alakalı literatür çalışmalarının önde gelen isimleri Alexandre Kiss ve Dinah Shelton'a göre uluslararası çevre hukukunun dört ana kayağı bulunmaktadır; antlaşmalar, hukukun genel ilkeleri, uluslararası teamüller ve yumuşak hukuk (Kiss & Shelton, 2007: 3-11). Çevreye dair artan endişeler karşısında uluslararası topluluğun ortak çabası niteliği taşıyan BM Konferansları, uluslararası çevre hukukunun gelişiminde kilit rol oynamıştır.

Çevreye dair uluslararası çok taraflı düzenlemeler getirme düşüncesi, Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulmasının öncesine uzanmaktadır. BM öncesi yapılan antlaşmalar genellikle vahşi yaşamın korunması üzerine yoğunlaşmaktadır ve sınırlı kapsama sahiptir. Belirli zaman aralıklarında belirli bölgelerde balıkçılık eylemlerinin sınırlandırılması üzerine yapılan antlaşmaların yanı sıra sınır ötesi göç eden kuşların korunmasına dair yapılan iş birlikleri de bulunmaktadır. Sularda kirlenmeyi sınırlayan antlaşmalar ise yok denecek kadar azdır. Yapılan antlaşmalar nadirdir, çok taraflı değildir ve geçici özellik taşımaktadır.

Çevrenin korunmasına dair düzenlenen ilk uluslararası antlaşma 1900 yılında Londra'da kolonyal Avrupa devletleri arasında imzalanan, Afrika'daki Vahşi Hayvanların, Kuşların ve Balıkların Korunması Konvansiyonu'dur. Akabinde 1913 yılında İsviçre'nin Berne şehrinde 17 devletin katılımı ile çevreye dair ilk uluslararası konferans düzenlenmiştir. Konferansta, uluslararası düzeyde çevrenin korunması kapsamında bilgi toplanması, işlenmesi ve yayınlanması amacıyla bir komisyon kurulması öngörülmüştür. Fakat kurulan komisyon çok geçmeden I. Dünya Savaşı nedeniyle dağılmıştır. İki savaş arası dönemde kadar kayda değer bir gelişme sağlanmamıştır zira mevcut tahribat ve öncelikler düşünüldüğünde bu son derece doğaldır. II. Dünya Savaşı sonrası BM'nin kurulması ile yeni bir döneme geçilmiştir. Kurucu 1945 BM Antlaşmasında doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasına dair doğrudan maddelere yer verilmemiş olsa da BM'nin üzerine kurulmuş olduğu, barışın muhafazası kapsamında uluslararası iş birliğinin sağlanması ve sorunların çözülmesi gayeleri, çevrenin korunmasına dair eylemlerin önünü açmıştır. 1948 yılında, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) düzenlediği, 18 devlet temsilcisinin ve 107 ulusal örgütün katılımı ile gerçekleşen konferansla çevreyi

konu edinen ilk uluslararası örgüt olan Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUPN) kurulmuştur (Sands & Peel, 2012: 26-29). Akabinde 1947 yılında dönemin BM Sekreteri Trygve Lie'm UNESCO'ya sunmuş olduğu rapor ile doğal kaynakların kullanımı ve korunmasına dair bir konferans düzenlenmesi planlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kaynakların Korunması ve Kullanılması Bilimsel Konferansı 1949 yılında Lake Success New York'ta düzenlenmiştir. Konferans, II. Dünya Savaşı'nın tükettiği kaynakların farkındalığıyla ve yıkık bölgelerin kalkındırılması kapsamında, devletlerin kaynak kullanımında ve korunumunda kullandıkları tekniklere, ekonomik maliyetlere ve karlarına dair bilgilerin paylaşılması amacıyla toplanmıştır. Konferansa konu ile alakalı çok sayıda mühendis, tekniker, ekonomist ve uzman katılmıştır (Aull et al., 1950: 95-96). Uzunca bir süreden sonra ilk kez, farklı arka plana sahip devletler ve bilim insanları geleneksel güvenlik ile ilgili olmayan tek bir gaye için toplanmıştır. Konferansın kapsamı sınırlı olsa da Stockholm, Rio ve takip eden diğer gelişmeleri tetikleyecek domino taşı olmuştur.

Savaş sonrası dönemde gerçekleşen iki önemli ihtilaf Stockholm ve Rio'nun geliştirdiği ilkelerde büyük rol oynamıştır. Bunlardan ilki Washington'da faaliyetini sürdüren COMINCO maden ve döküm şirketinin yaydığı zehirli gazların Kanada sınırında yarattığı tahribat sonucu gerçekleşen ABD ve Kanada 1938 Trail Smelter Tahkimi'dir (Kuhn, 1938: 665). İkinci ihtilaf ise Fransa ve İspanya arasındaki sınır ötesi uzanan sulara dair olan 1957 Lake Lanoux Tahkimi'dir (MacChesney, 1959: 156). Alınan emsal kararlar doğal kaynaklar üzerinde egemenlik ve sınır aşan çevre zararını önleme ilkesinin ilk uygulanma örneklerini oluşturmaktadır (Basson & Smith, 2014: 17). Egemenlik ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkinin kurulmasına dair çok taraflı eksiklik düzenlenecek olan Stockholm Konferansı ile giderilecektir.

1972 Stockholm Konferansı

Literatürde uluslararası çevre hukukunun miladı kabul edilen Stockholm Konferansı 114 ülkenin ve gözlemci olarak katılan birçok uluslararası kuruluşun katılımıyla 1972 yılının 5-16 Haziran tarihleri arasında düzenlenmiştir (Sands & Peel, 2012: 30-31). Esas ismi Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olan zirvenin temelleri 1960'ların sonlarında, bir İsveç delegesinin BM'ye çevre üzerine küresel nitelikli bir konferans düzenlenmesi önerisi ile atılmıştır. Sonrasında konferansa başkanlık edecek, gelecek konferanslar dahil olmak üzere uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli katkıları olan Kanadalı iş adamı ve diplomat Maurice

Strong, Hazırlık Komitesinde; devletlerin ve bireylerin çevreye dair haklarının ve sorumluluklarının belirlendiği bağlayıcı nitelikte bir bildirge düzenlenmesini önermiştir. Devletlerin bu öneriye karşı isteksizliği ve dönemin mevcut uluslararası hukuk düzenlemelerindeki yetersizlikten kaynaklanan çekinceler neticesinde, konferansta bağlayıcı olmayan üç düzenleme geliştirilmiştir (Pallemaerts, 1997: 614-615). Bu düzenlemeler sırası ile, Kurumsal ve Finansal Düzenlemeler üzerine alınan kararlar, sonrasında çevre hukukunun ruhunu oluşturan 28 ilkenin yer aldığı Stockholm Deklarasyonu ve 109 önerinin bulunduğu Eylem Planı'dır (Kiss & Shelton, 2007: 35).

Kurumsal ve Finansal Düzenlemelere ait çözümlerde, Çevre Programları Yönetim Konseyi, Çevre Sekreterliği, Çevre İş birliği Kurulu ve programların finanse edilebilmesi için Çevre Fonu kurulması öngörülmüştür. Söz konusu kurumların BM Genel kurulu tarafından kurulması planlanmıştır. Eylem Planı'nın içerdiği öneriler doğrultusunda, BM bünyesinde yer alan çevre izleme ve denetleme programları arasında bütünlük sağlamak ve karar süreçlerinin hızlandırılması amacıyla "Dünya İzleme" (Earth Watch) programı başlatılmıştır. Eylem planının önerileri genel olarak; çevrenin izlenmesi, çevrenin yönetimi ve destekleyici sınırlamalar başlıkları etrafında şekillenmiştir (Fritz, 1997: 4). Konferansın en büyük başarısı sayılabilecek olan Stockholm Deklarasyonu, katılımcı devletlerin birçok revizesi ve sancılı bir süreç sonucunda belirlenen 26 ilkedен oluşmaktadır. Bu ilkeler doğrudan veya dolaylı olarak zaman içerisinde uluslararası çevre hukukunun ruhunu oluşacaktır. Özellikle, devletlerin sahip oldukları doğal kaynaklara ve kontrol ettikleri çevreye dair egemenliklerini konu alan 21. ilke uluslararası hukukta yankı bulmuş, sonrasında sert yasa³ haline gelmiştir (Sohn, 1973:431). Konferansta çevre sorunları ile doğrudan ilgilenecek bir BM organının gerekliliğine işaret edilmiştir. BM Genel Kurulunun 2112'nci kurulunda alınan 2997. Kararı ile Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur (Johnson, 2012:39). İlk icra direktörlüğünü Maurice Strong'un üstlendiği, günümüzde faaliyetini devam ettiren organ uluslararası çevre hukukunun gelişiminde kilit rol oynayacaktır.

Ortak Geleceğimiz Raporu

³ Muhatabına yasal sorumluluklar yükleyen veya haklar tanıyan, bağlayıcı yasa türü. Yumuşak yasanın aksine uyulmadığı takdirde müeyyideler uygulanabilmektedir.

1983 Yılında BM Genel Kurulu, dönemin Norveç Başbakanı Go Harlem Bruntland'ı ve bir grup BM uzmanını, II. Dünya Savaşı sonrası gelişen kalkınma anlayışının, çevreye olan zararlarının dramatik hale gelmesi sonucu yeni bir ekonomik kalkınma vizyonu geliştirmesi için görevlendirmiştir. Ekibin kapsamlı çalışmaları, "Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future) isimli rapor ile neticelendirilmiştir. 1987 yılında oluşturulan rapor sürdürülebilir kalkınma kavramının temellerini atmıştır (J. P. Howe & Sutter, 2017: 220-221). Raporun geliştirilme sürecinde dünyanın bir çok bölgesinde görüşmeler düzenlenmiş, 10000'den fazla yazılı kaynaktan yararlanılmış, birçok devlet yetkilisi, bilim adamı ve devlet dışı örgütlerden toplanan veriler kullanılmıştır (Barnaby, 1987: 217). Raporun hazırlanması için toplanan komisyon, gerçeklerin yansıtılması adına daha çok gelişmekte olan ülkeler dahil edilerek kurgulanmıştır. 21 üyesi bulunan komisyonun 14 üyesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dahil olmak üzere Afrika, Asya ve Güney Amerika devletlerinden oluşmaktadır (Tovey, 2016: 176).

Rapor temel olarak uzun vadede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için nasıl politikalar izlenmesi gerektiği sorusu ekseninde kurgulanmıştır. Bu bağlamda, karşılaşılan veya karşılaşılabilecek olan sorunların tanımlanmasına, farklı gelişmişliklere sahip devletlerin bu sorunlar karşısında nasıl uzlaştırılacağına ve uluslararası topluluğun kolektif olarak nasıl daha etkin şekilde sürece dahil edilebileceğine dair öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır (Langhelle, 1999: 130-131). Ekonomik kalkınma ve çevrenin sürdürülebilirliğinin birlikte ancak uygun politikalar izlendiği takdirde mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır. Fakat bu politikaların nasıl oluşturulacağı sorusuna yanıt bulunamamıştır (Barnaby, 1987: 218). Buna rağmen raporla elde edilen veriler, oluşturulan sürdürülebilirlik kavramı ve farklı bloklar arasında iş birliği adına harcanan çaba, uluslararası çevre hukukunun gelişimi için uygun "zeitgeist"⁴ oluşmasında önemli rol oynamıştır. Öyle ki rapor, Rio Konferansı'nın toplanmasına ön ayak olmuş, günümüzde dahi kullandığımız "sürdürülebilir kalkınma" kavramını geliştirmiştir.

1992 Rio Konferansı

Rio Konferansı, tam ismiyle BM Çevre ve Kalkınma Konferansı veya Dünya Zirvesi (Earth Summit) 1992 yılının 3-14 Haziran tarihleri arasında Brezilya'nın Rio

⁴ Zamanın ruhu: Belli bir tarih periyodunda sergilenen düşünce, inanç ve his pratikleri.

De Janerio şehrinde düzenlenmiştir. Konferans sonucunda Rio Deklarasyonu, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Gündem 21 ve Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi olmak üzere 5 metin imzalanmıştır. Rio Deklarasyonunda belirlenen ilkelere, günümüzde dahi bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan bir çok antlaşma ve kararda atıfta bulunmaktadır (Kiss & Shelton, 2007:42). Tezin örnek olayı olan zirve, 2. Bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Kyoto Protokolü

1992'de Rio'da imzalanan İklim Değişikliği Sözleşmesinin devamı niteliği taşıyan protokol, 11 Ekim 1997 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde düzenlenmiştir. Protokol, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) küresel ısınmayı destekleyen bilimsel raporu çerçevesinde düzenlenmiştir. İnsan kaynaklı sera gazı salınımının ilk yükümlülük dönemleri olan 2008-2012 yılları arasında 1990 yılındaki salınımın %5 aşağısına indirilmesine irade gösterilmiştir (UNFCCC, 1 Ocak 2021). Protokol imzalandığı tarihte yürürlüğe girmemiş, bunun için iki ön şartın sağlanmasında karar kılınmıştır. İlk olarak protokole rıza sunan en az 55 tarafın sözleşmeyi kendi ulusal parlamentolarında yasal olarak onaylaması öngörülmüştür. İkinci olarak ise ulusal sistemlerinde gerekli onaylamayı gerçekleştiren tarafların içerisinde yer alan endüstriyelmiş tarafların, grubun 1990 yılındaki toplam CO2 karbon salınımının en az %55'inin sorumlusu olması gerekmektedir. Bahsedilen ön şartların sağlanması ve protokolün yürürlüğe girmesi 8 sene sonra, 16 Şubat 2005 yılında gerçekleşmiştir (Böhringer, 2003: 457).

Protokolün hazırlık sürecinin uzunluğu ile etkileri doğru orantılı olmuştur. Amaçlanan hedeflerin başarılmasından bağımsız olarak protokol, çevreye dair ilk bağlayıcı uluslararası sözleşme niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda protokol, sadece taşıdığı bu özelliğiyle uluslararası çevre hukuku için gelecekteki emsallerine örnek teşkil edecek bir kazanım olmuştur. Devletlerin hedeflenen azaltımlara ulaşamaması durumunda birtakım cezalar veya telafi yöntemleri mevcuttur. Kyoto Protokolü, maddelerinin açıklığı, uygulanması ve takibini yapacak kurumlar konularında nettir. Bu noktada kendinden önceki protokollerin düştüğü muğlaklık ve iyi niyet tuzağına düşmemiştir (Engin, 2010: 35). Sağlam bir zemine oturtulmuş olsa da Kyoto'nun ciddi zafiyetleri bulunmaktadır. Öncelikle protokolün ilk yükümlülük dönemleri Çin, Hindistan ve Brezilya'nın da içinde olduğu gelişmekte olan ülkeler için bağlayıcı nitelik taşımamaktadır. Protokol, insan kaynaklı sera gazı salınımının büyük kısmının

bu ülkeler tarafından yapılıyor olması ve dünya ülkelerinin %80'nin bağlayıcılık kapsamı dışında bırakılması nedeniyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. 2012'nin sonuna gelindiğinde yükümlülüğü bulunan 36 ülkenin 17'si hedeflenen seviyeyi sağlamayı başaramamıştır (United States Senate Committee on Environment and Public Works, 2016: 4). Yine de dünya geneli CO2 emisyonu protokol sonrasında kayda değer miktarda azalmıştır (Aichele & Felbermayr, 2013: 742). Hedeflenen azaltım konusunda istenilen verim alınamamış olursa da Kyoto, uluslararası çevre hukukunun “yumuşak” olması gerektiği önyargısını kıran bir mihenk taşı olarak görülmektedir.

2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

Rio+10 veya Johannesburg Zirvesi olarak da anılan zirve, Rio Konferansının 10. Yıl dönümünde, Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde toplanmıştır. 2002 yılında 26 Ağustos'tan 4 Eylül'e kadar süren zirve, 191 devletin 9101 delegesinin, 8227 grup temsilcisinin ve 4012 medya grubu temsilcisinin katılımıyla gerçekleşmiştir (Hens & Nath, 2005: 2). Zirve dahilinde farklı temalara sahip birçok forum düzenlenmiştir. Zirvenin temel amacı, Rio Konferansının 10 yıllık değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bu bağlamda Rio'da belirlenen ilkelere olan bağlılığın pekiştirilmesi ve Gündem 21'in uygulanması gözetilmiştir. Zirvenin sonunda, Uygulama Planı ve Johannesburg Deklarasyonu olmak üzere iki ana metin imzalanmıştır (Hens & Nath, 2005: 15-16).

Uygulama planı bir ilkeler derlemesi değil, hedefler ve taahhütler derlemesidir. Söz konusu hedefler 2008 ve 2015 tarihlerine kadar, su-sanitasyon, enerji, sağlık ve çevre, tarım ve biyolojik çeşitlilik alanlarında belirlenen oranların iyileştirmelerin gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın önerdiği, söz konusu alanların baş harflerinden oluşan WEHAB meseleleri ve Bin Yıl Kalkınma Hedefleri, geliştirilen Uygulama Planının ana çerçevesini çizmektedir (Gray, 2003: 257).

İkinci olarak Johannesburg Deklarasyonu (WSSD, 2002), devletlerin sürdürülebilir kalkınmaya olan bağlılıklarını pekiştirdikleri bağlayıcı olmayan bir metin niteliği taşımaktadır. Deklarasyonda sürdürülebilir kalkınma kavramı merkezleştirilmektedir (Bigg, 2002: 2). Öyle ki deklarasyonun 5. Maddesinde sürdürülebilir kalkınmanın taşıyıcı sütunları “... yerel, ülkesel, bölgesel ve küresel

boyutta ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması” olarak tanımlanmıştır. Deklarasyonda, Stockholm’den Rio’ya, Rio’dan Johannesburg’a olan gelişmeler özetlenmiş (mad. 8-10), küreselleşme kaynaklı çevre sorunlarından bahsedilmiş (mad. 12-15), sürdürülebilir gelişmeye olan bağlılık pekiştirilmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için daha demokratik, işlevsel ve güvenilir uluslararası çok taraflı kuruluşlara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (mad. 31).

Zirve hakkında literatürdeki genel görüş başarısız olduğu yönündedir. Uygulama Planında her ne kadar somut amaçlar ortaya konmuş olsa da çoğu amacın gerçekleştirilmesi için bir zaman sınırı belirlenmemiştir. Belirlenen amaçlara ulaşıldığının nasıl denetleneceği ve bunu hangi kurumun yapacağı muğlak kalmıştır (Bigg, 2002: 4). Johannesburg Zirvesi, çevreden ziyade, sosyal ve ekonomik konuların ele alındığı bir platform olması yönüyle eleştirilmektedir. Kar amaçlı özel şirket gruplarının zirveye dahil olması ve bazı devletlerin Uygulama Planları’na karşı isteksizliğinin hedeflenen sonuçların alınmamasının nedeni olduğu iddia edilmektedir(Arat et al., 2002: 6).

2012 Rio+20 Konferansı

Rio+20 olarak anılan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, BM tarihinde düzenlenmiş en büyük zirvedir. 100 Devlet başkanı ve yaklaşık 50000 sivil toplum kuruluşu, hükümet dışı örgüt ve özel sektör temsilcisinin katılımıyla gerçekleşmiştir (de Andrade Correa, 2012: 502). 20- 22 Haziran 2012 tarihinde gerçekleştirilen zirvede alınan karar ve taahhütler “İstedığımız Gelecek” (Future We Want) isimli sonuç belgesi kabul edilmiştir (United Nations, 15 Aralık 2020). Belge, emsallerine benzer olarak bağlayıcılığı olmayan yumuşak hukuk belgesi niteliği taşımaktadır. Öncelikle çevre hukuku ilkelerine olan bağlılık yenilenmiş, sürdürülebilirliğin kurumsal çerçevesinin güçlendirilmesi ele alınmış ve eylem planları oluşturulmuştur. Fakirliğin azaltılmasının mevcut sorunlar arasındaki en ivedi mesele olduğu vurgulanmıştır (mad. 2).

Zirve, Rio 1992 Konferansının 20. Yıl dönümünde hala gerçekleştirilememiş, biyolojik çeşitliliğin muhafazası, sera gazı salınımının iklim sistemine zarar vermeyecek seviyeye düşürülmesi, çölleşme ve kuraklığın engellenmesi, küresel iş birliğinin sağlanması hedeflerinin yeniden ele alınması amacıyla toplanmıştır

(Schreurs, 2012: 19-20). Bu bağlamda yoksulluğun azaltılması, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal boyutu ele alınmıştır.

Konferansın hazırlık aşaması dahi uzun ve sancılı olmuştur. Başta Çin, ABD ve G77 ülkelerinin itirazları, taslak metninin defalarca kez revize edilmesini gerektirmiştir. Devletlerin eylem planlarının gerçekleştirilmesi için bir zaman sınırlaması getirilmesine karşı isteksiz olduğu medyaya yansımıştır⁵. Zirvenin küresel ekonomik kriz döneminde ve Meksika’da düzenlenen, ekonomik meselelerin ele alındığı G20 Konferansın çok yakın tarihlerde düzenlenmesi medyanın Rio+20’ye olan ilgisini gölgelemiştir. Öyle ki G20’de ağırlıklı olarak mevcut ekonomik kriz tartışılmış, yeşil ekonomi anlayışı politika belirlemede etkileyici unsur olmamıştır (Barbier, 2012: 887). Rio+20 arifesinde düzenlenen G20, kısa vadeli ekonomik çözümler ürettiği, sürdürülebilir çevreye olan bağlılığın yalnızca tekrarlanan ifadeler ile sınırlı kalması ve çevreye dair alınacak önlemlerin gönüllülük esasına dayandığını vurgulaması yönüyle itham edilmiştir (WWF, 16 Aralık 2020).

Bahsi geçen konferansların uluslararası çevre hukukuna en büyük katkısı, zirve dahilinde imzalanan deklarasyonlarla oluşturulan ilkeler olmuştur. İlkeler kurallar gibi doğrudan yapılması gereken emirleri belirlememektedir. Bunun yerine politika yapıcıların eylemlerini yönlendirecek birer sebep ve yaklaşım sunmaktadır. Bu kapsamda alınan kararlar ve imzalanan antlaşmalar için ölçütlerin ve yaklaşımların belirlenmesinde rol oynamaktadır. Deklarasyonlarla oluşturulan prensiplerin bazıları öyle rağbet görmüştür ki zaman içinde uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri haline gelmiştir (Paradell-Trius, 2000: 96). İlkeler genel olarak antlaşmalar, yumuşak hukuk, uluslararası örgüt yaptırımları, teamüller ve taahhütlerin oluşturduğu prensiplerdir. Uluslararası topluluğun bütününe hitap eden ilkeler, normların oluşturulması sürecinde ve uluslararası çevre hukukuna dair ortak bir anlayışın geliştirilebilmesi için muhakkaktır (Sands & Peel, 2012: 231).

1.3. Çevre Meselesinde Güçlenen İlkeler

İş Birliği ve Komşularla İyi İlişkiler

Komşularla iyi ilişkiler ilkesi uluslararası hukukun ve bizatihi uluslararası ilişkilerin ruhunu oluşturan temel ilkelerden biri olarak kabul görmektedir. Genel

⁵ (Richard Black “Rio+20 Dünya Zirvesi’nde fikir ayrılıkları” BBC News Türkçe, 13 Haziran 2012)
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120530_rio-20

olarak komşu devletlerin arasında iyi niyetli ilişkiler kurulmasını öngören ilke, zıt düşen çıkarların uzlaştırılmasını ve çatışmaların önlenmesini amaçlamaktadır (Kalicka-Mikołajczyk, 2019: 138-140). Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1970'te yayınladığı deklarasyonda açıkça, iyi komşuluk ilkesinin BM'nin amaçlarıyla, üzerine kurulu olduğu anayasayla ve uluslararası hukuk kurallarıyla tamamen örtüştüğü ifade edilmiştir (Assembly, 1970). İyi komşuluk ilkesi BM'nin bir diğer varoluş sebebi olan iş birliği ilkesini gerekli kılmaktadır. Zira uzlaşmanın sağlanabilmesi için tarafların ortak irade sergileyebilmeleri, birlikte çalışma şarttır.

Güç ve şiddet tekeline elinde bulunduran bir merciinin olmadığı, savaşın yasaklandığı sistemde aktörler düzenin sağlanabilmesi için iş birliğini tercih etmektedir. Savaşın ihtimal dahilinde olduğu bir senaryoda dahi iş birliği başat güçlerin tercih edeceği bir seçenektir zira sürekli güç kullanımının bedeli ağır olacaktır (Louka, 2006: 10). Bu konjunktürde iyi bir komşu olmak ve iş birliği içerisinde bulunmak en rasyonel seçenektir. Çevre kapsamında irdelendiğinde, iş birliği ilkesi "*maxim sic utere tuo ut alienum non laedas*" (Sahip olduğunu, başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullan) kapsamında uygulanmaktadır. Öyle ki devletlerin sınırları içerisinde egemenliklerini kullanırken, başka bir devlete veya vatandaşlarına zarar verecek eylemlerden kaçınması gerektiği vurgulanmaktadır (Soto, 1996: 197).

Kapsamı ve etkileri itibari ile sınır aşan nitelik taşıyan çevre sorunlara karşı ortak ama farklılaşmış sorumluluklar dahilinde iş birliği gerekmektedir. Yalnızca sorunlar değil, ortak kaynakların kullanımı, bitişik bölgeler, ortak göller, sınır aşan akar suları, açık deniz gibi konuların da düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda uluslararası topluluk, iş birliğinin, düzenlemelerin ve sınırlamaların gerekliliğini kavramıştır. İlkenin çevrenin korunmasına dair gerekliliği ilk kez bağlayıcılığı olmayan Stockholm Bildirgesinin 24.maddesi ile vurgulanmıştır (UN, 1972). Ardından Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun aldığı birkaç kararda ve Dünya Doğa Şartı'nda ilkeye atıfta bulunulmuştur. Rio bildirgesinde ise iş birliği ilkesi ekolojik modernizasyon çerçevesinde ele alınmıştır. Maddeye göre devletler ve bireyler sürdürülebilir gelişimin sağlanması için uluslararası hukukun gelişimine iş birliği ilkesine iyi niyetle katılım sağlayacaktır (Kiss & Shelton, 2007: 12-13). Diğer ilkeler ile olan sıkı ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda iş birliği ilkesi tüm yapıyı bir arada tutan unsurdur.

Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik büyüme ile çevre arasındaki sıfır toplam⁶ (zero-sum) ilişkisine bir alternatif çözüm yolu olarak çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınmaya göre eğer gerekli yöntemler izlenirse çevre ve gelişim arasında bir tercih yapmaya gerek kalmamaktadır. Bu bağlamda ekonomik gelişme ve çevrenin muhafazası birlikte sağlanabilecektir (Emas, 2015: 1-2). Brundtland raporunda temelleri atılan kavram, raporun 43. maddesinde: “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanına zarar vermeden mevcut neslin ihtiyaçlarının karşılanması*” olarak tanımlanmıştır (Brundtland & Khalid, 1987). Kavrama doğrudan “sürdürülebilirlik ilkesi” olarak atıf ilk kez 1992 yılında Avrupa Ekonomik Alanı Antlaşmasında yapılmıştır (Norberg, 1992: 1173).

Sürdürülebilirlik, özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından, gelişmelerini meşru kılmak bağlamında destek görmüştür. Ekonomik ve sosyal kalkınma dahilinde mevcut neslin refahını sağlarken, çevre duyarlılığı dahilinde gelecek neslin ve yerküredeki tüm canlıların refahının sağlanması sürdürülebilirlik kavramını önemli kılmıştır (Altunbaş, 2003:1-2). Literatürdeki tartışmaların büyük bir kısmı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kavram çok iyimser olmakla itham edilmektedir. İlkenin çevre problemlerinin çözümünü zorlaştırdığı ve vadettiği birlikteliğin nasıl sağlanacağını muğlaklığı, kavrama dair tartışmaların merkezini oluşturmaktadır. Liberal çevrecilik dahilindeki görüşler ise daha ileri giderek, çevre ve gelişim arasında herhangi bir aleyhine ilişki olmadığını savunmaktadır. Bu durum kavramın istismara açıklığını kanıtlar niteliktedir. Uygulanabilirliğin artırılması için daha ılımlı değişikliklerle uygulanan, uluslararası toplulukta genel kabul görmüş olan kavram birçok zirve ve bildirgenin gündemi olmuştur (Sneddon et al., 2006: 258). İstismar çekincelerine rağmen, ekonomik ve sosyal gelişim politikalarının üretilmesi sürecine çevreye dair endişelerin dahil edilmesi bağlamında “sürdürülebilirlik ilkesi” gerekliliğini korumaktadır.

Kirleten Bedelini Öder

Kirleten bedelini öder ilkesi genel olarak, kirletici eylemi gerçekleştiren tarafın neden olduğu zararın bedelinden sorumlu tutulmasıdır. Bu doğrultuda bireyde, şirkette ve devlette kusursuz sorumluluk aranmaktadır.⁷ İlke, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği

⁶ Karşılıklı kazanımın olmadığı, bir tarafın kazanımı için diğer tarafın kaybının gerektiği durum.

⁷ Sorumluluğun kusur unsuru aranmaksızın, haksız fiili gerçekleştiren tarafta olması durumu.

Örgütü (OECD) tarafından, kirlenmenin önlenmesinin ve denetim mekanizması geliştirilmesinin verimli ve maliyetsiz bir yöntemi olarak geliştirilmiştir (Vícha, 2011: 59). Akabinde AB ilkeyi, Avrupa Birliği Maddelerin Değerlendirilmesi Sistemi isimli, çevrenin korunmasına dair olan ilk programına dahil etmiştir (Vermeire et al., 1997).

Sınır aşan çevre sorunlarının sorumlusu genellikle özel sektör olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut yerel hukuk yaptırımlarının yeterli olmadığı noktalarda uluslararası topluluk ilke çerçevesinde duruma dahil olabilmektedir (Birnie & Boyle, 1994: 303). Böylece gelişmekte olan ülkelerdeki çevre istismarı önlenmektedir. Fakat kirlenen tarafların, kirlenmenin bedelini müşterilerine tazmin edebilmesi ve genellikle kirlenenin tespit edilememesi dolayısıyla ilke, pragmatik olmamakla eleştirilmektedir. Kirlenenin genellikle tek bir taraf olmayışı ve bedelin nasıl paylaşılacağı ise ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır zira kirlenmeye aynı anda satıcı ve alıcı da neden olabilmektedir (Louka, 2006: 51-52). Oluşan bazı zararlar ise paha biçilemez niteliktedir. Yok olan türlerin, girilemeyen turistik denizlerin, sağlık sorunlarının ve daha birçok komplikasyonun bedelinin iktisadi olarak ölçülmesi mümkün olmamaktadır (Turgut, 1995: 628-629).

Önleyici Müdahale ve İhtiyatlılık

Önleyici müdahale ilkesi herhangi bir çevre zararının ortaya çıkmadan önce önlenmesinin, ortaya çıktıktan sonra iyileştirilmesinden daha rasyonel olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi veya azaltılması için gerekli denetim ve kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir (Hickey Jr & Walker, 1994: 423). İlkeye, uluslararası çevre hukukunun doğuşu olarak kabul edilecek Stockholm Bildirgesi ile başlayarak kronolojik olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı Taslak İlkeleri'nde, Dünya Doğa Şartı'nda, Rio Bildirgesinde ve bazı Uluslararası Adalet Divanı kararlarında⁸ atıfta bulunulmuştur (Paradell-Trius, 2000: 98). Özellikle sınır aşan zararlar ile ilgili olan davalara ait Adalet Divanı kararlarında önleyici ilke pragmatik olarak kullanılmaktadır (Yotova, 2016: 446).

Bazı durumlarda çevre zararının bilimsel kanıtı muğlak olabilmektedir. Söz konusu zararın tamiri ve etkisinin ciddi olduğu, özellikle canlı sağlığını etkileyebilecek durumlarda kesin emin olunmasa dahi harekete geçilmesi gerekmektedir. Bu

⁸ Bkz. Gabčíkovo-Nagymaros Davası, Nikaragua-Kosta Rika davası.

bağlamda karşımıza, önleyici ilkeye göre daha yeni bir yaklaşım olan ihtiyatlılık ilkesi çıkmaktadır. İlke, bir eylemin çevreye zararı bilimsel olarak kanıtlanmamış olsa dahi şüphe durumunda harekete geçilmesini öngörmektedir. Bu durum devletlerin bilimsel kanıt yetersizliğini kayıtsızlıklarına bahane ettiği durumların önüne geçmektedir. Bilimsel verilerin toplanması ve sunulması çoğunlukla eylemin geç kalmasına neden olduğu için kanıtlama yükümlülüğü, geleneksel hukuk kurullarından farklı olarak eylemin zararsız olduğunu savunan taraflara yüklenmektedir (Soto, 1996: 201). İlkeye dair uluslararası karar ve uygulamalar bulunsa da uluslararası topluluğun kesin bir kabulünden söz edilememektedir. Lakin AB ilkeyi güçlü olarak benimsemiştir. Öyle ki kuruluş anayasasında dahi ilkeye yer vermiştir (ESTY, 2002: 5). ABD ise ilkeye karşı daha mesafeli bir tutum sergilemektedir. ABD ilkeyi uluslararası ticareti sınırlandıran bir tarif dışı engel⁹ olarak tanımlamıştır (Vogel, 2002: 13). İhtiyatlılık ilkesi, kesin veriler üzerinden hareket etmediği için gereksiz harcamalara veya yanlış müdahalelere neden olabildiği yönüyle eleştirilmektedir (Louka, 2006: 51).

Doğal Kaynaklar Üzerinde Egemenlik ve Sınır Aşan Çevre Zararını Önleme Sorumluluğu

Devletler, uluslararası hukukta norm oluşturma ve oluşturulan normlara uyma konusunda öncelikli rolü üstlenmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'na göre üye devletlerin tümü eşit olarak egemendir ve hiçbir devlet diğer devletin egemenliğine zarar veremez (United Nations, 1945). Devletler egemen oldukları sınırlar içerisindeki toprak, iç sular, karasuları, hava sahası ve içerisindeki kaynaklara yönelik yasama ve politika oluşturma gücünü elinde tutan tek kurumdur. Bu hak Stockholm Bildirgesi'nin 21. Maddesi ve Rio Bildirgesinin 2. Maddesi ile tekrar vurgulanmıştır. Devletlerin sınır aşan çevre zararı önleme sorumluluğu sahip oldukları bu egemenliğin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır (Çakmak, 2014: 94-95). İlkenin uluslararası çevre hukukunda vuku bulması, özellikle petrol ve madenlerin çıkarılması konusunda devletler ve özel şirketler arasındaki 1952 sonrası Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararlarına dayanmaktadır. 1970'lere kadar devam eden, doğal kaynaklar üzerinde mutlak egemenlik anlayışı, Stockholm Bildirgesi'nin 21. Maddesi ile resmen çevreye karşı olan sorumluluklar ile ilişkilendirilmiştir (Sands & Peel, 2012: 236-237). Stockholm ve Rio Konferanslarına katılan tarafların hepsi, başka bir devletin veya

⁹Gümrük tarifeleri dışında uluslararası ticareti sınırlandıran her türlü mekanizma ve politikalar bütününe ifade etmektedir.

kendi egemenlik sınırlarını etkileyecek bir zararda bulunmama sorumluluğunu kabul etmiştir (Günther Handl, 2012). Bu durum bahsedilen ilkelerden, iş birliğinin ögütlediği “*maxim sic utere tuo ut alienum non laedas*” anlayışı ile örtüşmektedir.

İhtilafa sebep olabilecek belirsizliklerin önlenmesi için hangi sınırlar içerisinde nasıl bir egemenliğe sahip olunduğu antlaşmalarla belirlenmeye çalışılmıştır. Stockholm’e kadar doğal kaynaklarda olduğu gibi doğal mirasların (türler, faunalar) korunması da devlet egemenliğinin bir parçası olarak görülmüştür ve ortak alanlarda (Ör. açık denizler) bulunan hayvan ve bitkilerin hasadında genel bir sınırlama bulunmamaktadır. Ortak alanlardaki bu sınırsızlığın istismar edilmesi ve bazı türlerin devamlılığının sadece bir devletin toprakları ile sınırlı olmaması, ortak düzenlemeler gerektirmiştir (Kiss & Shelton, 2007: 176). Devletler gerekli düzenlemelerin sağlanması için birtakım anlaşmalara rıza göstermekte ve sunulan rızanın yarattığı uluslararası yükümlülük neticesinde egemenliğin bir kısmından taviz verilmektedir. Bu bağlamda sahip olunan doğal kaynaklar dahil olmak üzere mutlak egemenlik kavramından söz edilememektedir (Soto, 1996: 195).

Ortak ama Farklılaşmış Sorumluluklar

Devletlerin sahip oldukları doğal kaynaklar ve gelişmişliklerindeki farklılaşma nedeniyle çevreye verdikleri zararın miktarı ve niteliği de farklılık göstermektedir. Bu farklılaşma neticesinde gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin çevreye karşı ortak fakat farklılaşmış sorumlulukları bulunmaktadır (Louka, 2006:54). Uluslararası hukuktaki eşitlik ilkesinin bir uzantısı olan ilke genel olarak çevrenin korunması için uygulanacak kontrol mekanizmaları bedellerinin, kirletme ile orantısal olarak paylaştırılmasını öngörmektedir (Kamminga, 1995: 127). İlkenin uygulaması özellikle sera gazı salınımına bağlı olan iklim değişikliği, küresel ısınma ve ozon tabakasının korunması dahilindeki düzenlemelerde yer almaktadır (Louka, 2006: 54).

Rio Deklarasyonun 4. ve 7. Maddesinde tanımlanan ilke, ilk defa aynı yılda düzenlenen İklim Değişikliği Sözleşmesi’nde uygulanmıştır. Sözleşmede, kirletmede daha büyük rol oynayan gelişmiş ülkeler daha sıkı standartlara tabii olurken, gelişmekte olan ülkelere ise onlar için özel olarak belirlenen standartlara ulaşabilmeleri için destek sağlanmıştır. Söz konusu desteğin sağlanmaması durumunda ise, ilgili gelişmekte olan devletlerin sözleşmeye uyma yükümlülüğü olmadığı da belirtilmiştir (Kamminga, 1995: 285). Bu bağlamda uluslararası hukukta

yapılacak olan düzenlemelerin, uygulamaların ve yaptırımların gelişmekte olan devletlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak icra edilmesi gerektiği anlayışı yerleşmiştir (Sands & Peel, 2012: 285). Uluslararası hukukta görece yeni ve tartışmalı olan ilke, özellikle Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşmasının temel unsuru olmuştur (Kaya, 2017: 94-95).

2. BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE FAKTÖRÜ: RİO ÖRNEĞİ

2.1. Zirveye Doğru

Rio, Soğuk Savaşın nihayetinde yaşanan iki kutupluluktan çok kutupluluğa geçiş döneminde, devletlerin kalkınma ve çevreye dair meseleler üzerine birlikte çalışabilmesi ihtiyacına yönelik düzenlenmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın getiricisi olan II. Dünya Savaşının etkileri, dönemi ve zirveyi şekillendiren en önemli unsur olmuştur. Söz konusu etkilerin yankıları bilhassa oluşturulan metinlerin müzakere süreçlerinde hissedilmektedir. Savaşın bir önemli sonucu, Avrupa'nın kolonyal dönemden miras kalan mutlak gücünün sınırlanması olmuştur. Bir diğer önemli sonuç: ABD ve SSCB'nin küresel güç konumunu tahkim etmesidir. Yükselen iki güç arasında süregelen güvensizlik ve düşmanlık, Soğuk Savaş olarak adlandırılacak dönemi başlatmıştır. İki taraf arasındaki küresel güç mücadelesini, bu devletlerin ideolojileri ekseninde gerçekleşen kutuplaşma ve nükleer yarış izlemiştir. Özellikle 1986 yılında yaşanan Çernobil Felaketi, çevreye dair endişeleri tırmandırmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle uluslararası çatışmalar yerini görece çok daha küçük ulus içi çatışmalara bırakmıştır. Azalan uluslararası güvenlik kaygıları ile iktisadi meseleler daha ön plana çıkmıştır. Öyle ki Soğuk Savaş döneminde bir gereklilik halini almış askeri harcamalara artık ihtiyaç kalmamıştır. Yalnızca ABD'nin Soğuk Savaş sürecindeki askeri harcamalarının yaklaşık 8 trilyon dolar olduğu düşünüldüğünde, dünyanın ne denli bir ekonomik külfetten kurtulduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı iktisadi bağımlılıkların artmaya başladığı bu dönemin gündemini öncelikli olarak kalkınma oluşturmuştur (Yılmaz, 2008: 27-65). Soğuk Savaş'ın getirdiği Doğu Batı ayrımı 19. ve 20.yy'la geldiğinde Kuzey Güney ayrımına evrilmiştir. İki ideoloji dışarısında kalan gelişmemiş devletleri nitelemek için kullanılan "3. Dünya Ülkeleri" politik söyleminden farklı olarak bu yeni ayrım; gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasındaki iktisadi farklar üzerinde temellenmiştir. Endüstriyelmiş-endüstriyelşmemiş olarak da kullanılan tasnifin arşimetçi bir ölçütü bulunmasa da ayrım yapılırken gayri safi milli hasıla, BM'nin insani kalkınma endeksi, borçluluk geçmişi, çocuk ölümleri, yardıma bağımlılık gibi unsurlar bütün olarak değerlendirilmektedir (Horner & Carmody, 2020: 181). Kutuplaşmanın, savaşların ve kolonyalizmin gölgesinde kalmış uluslararası ortamda yaşanan değişim rüzgarları, Rio Konferansında etkisini gösterecektir.

Çevre sorunları Soğuk Savaş'ın sonlarına kadar uluslararası ilişkiler içerisinde ele alınmamıştır. Bunda dönemde disiplin içerisinde hâkim olan devlet odaklı realist yaklaşımın etkisi büyüktür. Çevre sorunlarının low politics'ten high politics'e evrilme süreci, Soğuk Savaş'ın çözünmesi ve küresel anlamda çevre sorunlarının etkilerinin kavranmasıyla gerçekleşmiştir. Nihai amacı güvenliğini sağlamak olan devletler, yaşanan felaketler ve artan farkındalıkları ile çevre sorunlarını bir güvenlik meselesi olarak görmeye başlamıştır (Tarhan, 2018: 161-163). Böylelikle, öncesinde teknokrasi temelli hayal edilen "Küresel Çevre Yönetimi" uzlaşmaya ve çatışmaya dayanan politikalar üzerine temellenmiştir. Buna rağmen yönetim modeli yalnızca devletler arası diplomasiyle sınırlı kalmamakta, yerel ve küresel ölçekte birçok farklı dinamiği ve aktörü içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda küresel çevre yönetimi; devlet merkezli yönetim, devlet dışı yönetim ve küresel ekonomik yönetim olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır (O'Neill, 2017: 4-6).

Çevrenin uluslararası ilişkilere tezahürü; yönetim, güvenlik, politik ekonomi ve teori olmak üzere dört temel alanda gerçekleşmiştir. Yönetim dahilinde çevreye yönelik rejim ve kurumların kolektif çabası, güvenlik kapsamında çevre kaynaklı doğrudan veya dolaylı tüm tehditlere odaklanılmaktadır. Politik ekonomi ile jeopolitik meseleler; enerji paylaşımı, kıtlığı veya aktarımı gibi meseleler tartışılmaktadır. Disiplin içerisinde üretilen teoriler ise eleştirel teori ekolüyle paralellik göstererek, sorunların analizinde eleştirel bir tutum sergilemiş ve sundukları alternatifler ile sorun çözücü teoriler niteliği taşımıştır (Steviss, 2010: 2-3). İlk kez Rio ile çevre yönetiminin tüm katmanları ve uluslararası ilişkilere olan etkileri bütüncül olarak ele alınmıştır.

1987'de BM'nin çevreye dair politikalarının çerçevesini belirleyen "2000 ve Sonrasına Yönelik Çevresel Perspektif"¹, ardından düzenlenen Bruntland Raporu doğrultusunda BM Genel Kurulu, Aralık 1989'da 44/228 numaralı karar² ile çevre tahribatının giderilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması ve gelişmekte olan devletlerin önceliklerine riayet ederek uluslararası iş birliğinin sağlanması amacıyla Rio Konferansı olarak bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın toplanmasında karar kılmıştır. Zirve, Stockholm'de belirlenen hedeflerin ne kadarına

¹ Yayın için bkz.

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29180/EP2000.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

² BMGK 44/228 sayılı kararı için bkz. <https://undocs.org/en/A/RES/44/228>

ulaşıldığının değerlendirilmesi ve gerekli yeni yol haritalarının belirlenmesi gayesini taşımaktadır. Bu durum Strong tarafından, açılış konuşmasındaki “..*Stockholm ile aydınlatılan birçok alan ve umut hala gerçekleştirilememiş durumda*” ifadesi ile yinelenmiştir.³ Brezilya hükümetinin zirveye ev sahipliği yapma teklifi kabul edilmiş, konferansın Stockholm’un 20. Yıl dönümü olan Haziran 1992’de Rio de Janeiro’da toplanması kararlaştırılmıştır. Bu durum her on yılda bir düzenlenecek çevreye dair düzenlenecek BM konferansları teamülünün başlatıcısı olmuştur (Gunther Handl, 2012).

44/228 kararı ile aynı zamanda konferansta konuşulacak konuların belirlenmesi ve hazırlık toplantılarının organize edilmesi ile görevlendirilen Hazırlık Komitesi oluşturulmuştur. İlk Hazırlık Komitesi Oturumu Ağustos 1990’da Nairobi’de gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda, gündemde hangi konuların yer alacağı, yöntem ve yetkiler üzerine istişare edilmiştir. Yüksek HDK katılımının sağlanması için gerekli koşulların oluşturulması planlanmıştır. Daha çok Hazırlık Komitesine dair kurumsal yapının belirlendiği oturumda 2 Çalışma Grubu oluşturulmuştur (Grubb et al., 2019: 8-9). 1. Çalışma Grubu biyoçeşitlilik, biyoteknoloji, hava kirliliği, iklim değişikliği ve ozon tahribatı konuları üzerine kurgulanmıştır. 2. Çalışma Grubu’nun konuları ise; zehirli/ tehlikeli atıklar, okyanus, tatlı su kaynakları ve sahillerin korunması olarak belirlenmiştir. Komisyon, üye devletlerin konferans kapsamında oluşturacağı, yaşadığı çevre ve kalkınma meselelerini konu alan raporların hazırlanmasına dair öneri taslaklar geliştirmiştir. Hazırlanacak raporların hazırlanması sürecine sivil toplum örgütlerinin dahil edilmesi öngörülmüştür. Mart 1991’de Geneva’da gerçekleştirilen İkinci Hazırlık Komitesi Oturumunda gündeme dair kalan diğer konularla ve hukuki, kurumsal meselelerle ilgilenecek olan 3. Çalışma Grubu kurulmuştur. Artık hazırlık çalışmaları, Rio ilkelerinin belirlendiği deklarasyona ve Gündem 21 isimli eylem planı üzerine yoğunlaşmaktadır. İlgili çalışma grubunun tropikal ormanlara dair hazırladığı ön belgenin ve sayılı önerilerin kabulü dışında oturumda kayda değer bir adım atılamamıştır. Aynı yılın ağustos ayında tekrar Geneva’da düzenlenen Üçüncü Hazırlık Komitesi Oturumunda UNEP Gündem 21 üzerine yoğunlaşmıştır. Artık nihai metinlerin tartışılmaya başlanmasına rağmen İstenilen ilerlemenin kaydedilememesi büyük bir umutsuzluk havası yaratmıştır. Lakin

³ (Maurice Strong “Opening statement to the Rio Summit”, 3 Haziran 1992) https://mauricestrong.net/index.php?option=com_content&view=article&id=165&Itemid=86

sonuçlandırılmamış tartışmalar New York'ta düzenlenecek son oturum ile çözüm bulacaktır. Mart 1992'de düzenlenen nihai hazırlık oturumun sonuna yaklaştığında metinlerin taslakları genel olarak hazır olmasına rağmen hala işlevsel tek bir metin bile ortaya çıkarılmamıştır (Adams Jr & Martinez-Aragon, 1992). Ancak oturumun sonuna doğru bizzat Hazırlık Komitesi Başkanı Tommy Koh'un dahil olduğu özel bir oturumda Rio Deklarasyonu'nun son hali hazırlanmıştır. Söz konusu özel oturumu 7 gelişmiş ve 7 gelişmekte olan devletin temsilcisinin oluşturduğu sınırlı bir grup tarafından düzenlemiştir. Ortaya çıkarılan nihai metin, herhangi bir düzenleme istenmeden konferansta onaylanacaktır (Wirth, 1994: 605-606). Bununla birlikte Gündem 21'in %85'lik kısmı kabul edilmiş (Grubb et al., 2019: 9), biyolojik çeşitliliğe ve iklim değişikliğine dair antlaşmalar imzaya hazır hale getirilmiştir. Ormanlara dair metin çözümlenmemiş olsa da bu durum konferansın başarısına gölge düşürmeyecektir (Thacher, 1992: 117).

Dördüncü oturumun sonunda tartışılan bir diğer mesele ise Gündem 21'in nasıl finanse edileceği olmuştur. Kuzey ülkeleri 1990'da Dünya Bankası, UNEP ve BM Kalkınma Programı ortak işbirliğiyle kurulan Küresel Çevre Fonu'nu⁴ (GEF) kalıcı hale getirerek BM çevre programlarının daimî kaynağı haline getirmeyi önermiştir. Böylece her yeni mesele için geçici fonların kurulması önlenmeye, BM Çevre fonlarının bir bütün haline getirilmesine çalışılmıştır. Küresel Çevre Fonu, Dünya Bankası yönetimine tabii idi ve bağışçılara kaynakların nereye harcanacağı konusunda yüksek yetki tanımaktaydı. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda bağışın büyük kısmını üstlenecek kuzey ülkelerinin bu isteği anlamlandırılabilir. Öneri Çin ve G-77 ülkeleri tarafından alternatif bir teklif sunularak reddedilmiştir. Sunulan karşıt öneri gelişmiş devletlerin zorunlu olarak bağışta bulunacağı, her bir mesele için ayrıca kurulacak fonları öngörmektedir. Küresel Çevre Fonu'nun ortak bir girişim olmasına rağmen Dünya Bankası kontrolünde olduğu, dolayısıyla alınan kararların Kuzey ekseninde şekillenen demokratik ve şeffaf olmayan doğasının konferans için uygun olmayacağı savunulmuştur. Bununla birlikte zorunlu bağışın kalkınmanın öngörülebilirliği için kritik olduğu vurgulanmıştır. Nihayetinde GEF Gündem 21'in temel finansörü olacak ve kalıcı hale getirilecektir.

⁴ Rio arifesi kurulan fon günümüzde UNEP ile ortak faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi ve resmî web sitesi için bkz. <https://www.thegef.org/>

2.2. Konferans Süreci

Tam ismi ile Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Environment and Development) 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde, 35000'den fazla kişinin katılımı ile gerçekleşmiştir. Zirveye 64 devlet başkanı, 46 hükümet başkanı, 8 başkan yardımcısından oluşmak üzere toplamda 118 devlet temsilcisi katılmıştır. Bununla birlikte 1400 HDK temsilcisinin katılımı ve büyük medya ilgisine mazhar olan zirve siyasi tarih kapsamında bir ilktir. Öyle ki düzenlendiği tarihe kadar hiçbir zirvede bu sayıda devlet ve HDK temsilcisi belli bir küresel konuyu ele almak amacıyla toplanmamıştır (Alada et al., 1993:96). Konferansa paralel olarak yine Rio'da 1-14 Haziran tarihlerinde Global Forum düzenlenmiştir (Valentine, 1992). Konferansın gündemi etrafında şekillenen diğer konuların tartışıldığı foruma çevreye dair farklı uzmanlıkları, endişeleri ve çıkarımları olan 500 grup katılmıştır. Çevre ile ilgili teknolojilerin tanıtıldığı ECOTECH fuarı ise konferansın "Ekolojik Modernizasyon" teorisi ile olan ilişkisine işaret etmektedir. Bununla birlikte şehrin muhtelif yerlerinde bir çok yan etkinlik ve fuar düzenlenmiştir (Grubb et al., 2019: 1). Zirveye Mihail Gorbaçov, George Walker Bush, Fidel Castro gibi dünya siyasetinde iz bırakmış politikacıların yanı sıra zirvenin yıldızı olacak Tibet'in ruhani lideri Dalai Lama dahi katılmıştır⁵.

Rio, Stockholm Konferansı'nın stratejik olarak devamı olarak kurgulanmıştır. Öyle ki Hazırlık Komitesi Başkanı'nın sunduğu, Rio Deklarasyonu önerisinin giriş kısmı konferansın amacını ve çerçevesini açıkça belirlemektedir.

“

- *16 Haziran 1972'de Stockholm'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu'nu teyit edilerek ve bunun üzerine inşa edilerek*
- *Devletler, toplumların ve insanların anahtar sektörleri arasında yeni iş birliği düzeyleri oluşturmak yoluyla yeni ve eşitlikçi küresel bir ortaklık oluşturma amacıyla*

⁵ (John Vidal, "Rio+20: Earth Summit Dawns with y Clouds than in 1992 | Rio+20 Earth Summit", The Guardian, 19 Haziran 2012)

<https://www.theguardian.com/environment/2012/jun/19/rio-20-earth-summit-1992-2012>

- *Herkesin çıkarlarına saygı duyan ve küresel çevresel ve kalkınmacı sistemin bütünlüğünü koruyan Uluslararası anlaşmalara yönelik olarak çalışarak*
- *Evimiz olan dünyanın bütüncül ve birbirine bağımlı doğasını kabul ederek, Aşağıdakileri beyan etmektedir:*

”

Stockholm’de başarı ile başkanlık görevini yürüten UNEP Genel Sekreteri Maurice Strong, Rio’nun ilk İcra Direktörü olarak seçilmiş, konferans Stockholm’un 20. Yıl dönümünde düzenlenmiştir. Strong’un açılış konuşmasına “*Stockholm’de belirlenen hedeflerin birçoğuna hala ulaşamadı*” cümlesi ile başlaması Stockholm üzerine olan temellenmeyi gözler önüne sermektedir (Wirth, 1994: 602).

HDK’lar planladığı üzere konferansta ve hazırlık sürecinde etkin rol oynamıştır. Düzenlenen NGO Global Forum’unda HDK’lar kendi içerisinde birçok çalışma grubu oluşturmuş, bilgilendirme, çalışma ve uygulama etkinlikleri düzenlemiştir. Özellikle İngiliz delegelerin günlük olarak HDK geri dönüşlerine başvurduğu gözlemlenmiştir. Dünyanın dört bir yanındaki yerli hakların temsilcileri de zirveye katılım sağlamıştır. Kendilerine özel düzenlenen konferansta, ihtiyaç sahibi olmanın ve karşılaşılan meseleleri tartışılmıştır. Öyle ki Rio’da düzenlenen etkinlik, 1994 BM Genel Kurulu 49/214 kararıyla her yıl 9 Ağustos’ta Uluslararası Yerli Halklar Günü⁶ ilan edilmesine vesile olmuştur (Ennals, 1993:192).

Soğuk Savaş’ın gölgesinden çıkmış olsa da Kuzey-Güney bölünmüşlüğü Konferansı şekillendirmiştir. Kuzey, kuşaklararası eşitlik çerçevesinde küresel çevre sorunlarına yoğunlaşırken, Güney daha çok ekonomik büyüme ve mevcut kuşak içerisinde eşitlik kapsamında bölgesel sorunlara yönelmiştir. Çevre ile birlikte sosyal adalet, yoksulluk, refah ve siyaset kavramları ele alınmıştır (Schnoor, 1993:18). Konferans ABD’nin küresel çevre yönetişimi meselelerinde izolasyon politikasını başarıyla uyguladığı bir örnek olmuştur (Fitzmaurice et al., 2010: 11). Öyle ki ABD temsilcisi senatör konferansta bulunma nedeninin üzerine tartışmadan, pazarlık etmeden, hatta nedenini dahi açıklamadan sadece biyolojik çeşitliliğe dair antlaşmayı

⁶ Bu tarihte BM’nin Yerli Halklar Çalışma Grubu dünya yerli halklarının meselelerini ele almaktadır. New York BM Genel Merkez’inde yerli halkların liderlerin, BM üst düzey yöneticilerinin katıldığı paneller, sempozyumlar gerçekleştirilmektedir.

imzalamayacaklarını belirtmek olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte başkan Bush konferansın tamamına katılım sağlamamıştır (Ennals, 1993: 191:192).

Gelişmekte olan devletler güvenli bir gelecek için temel sorunlar üzerine yoğunlaşmış, dünya ekonomisinde yapısal bir değişimin gerekliliğine işaret etmiştir. G-77 üyelerini temsil etme görevini dönemin grup başkanı olan Pakistan üstlenmiştir. Pakistan Başbakanı Muhammed Nawaz Sharif zirvede çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. İlk tavsiyesi gelişmekte olan ülkelerin çevre ve kalkınma kapsamındaki ihtiyaçlarının karşılanması ve küresel ekonomik eşitsizliğin yok edilmesine yönelik çağrısıdır. Çevreye dair öncelikler belirlenirken Güney'in kalkınmaya olan ihtiyacının göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulayan Sharif, yoksulluğun yok edilebilmesi için tüm tarafların sağlam bir siyasi idare sergilemesi gerektiğini ifade etmiştir. Söz konusu tavsiyeler çevre öncelikli politikaların uygulanabilmesi için talep edilen mali desteğin habercisi olmuştur. Bu bağlamda Maurice Strong gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma temelli yapısal değişiklikleri sağlayabilmesi için 125 milyar dolarlık senelik finansal yardımın toplaması gerektiğini öne sürmüştür. Bağışçı devletler, istenilen miktarın yalnızca 70 milyar doları vaat etmiş, bu tutar dahi gelecekte sağlanamamıştır. ABD yalnızca 250 milyon dolar, Japonya 2,5 milyar dolar, Avrupa Komisyonu ise 4 milyar dolarlık yardım vaadinde bulunmuştur. Zirvede G-77 üye devletleri arasında genel bir uyum sağlanmış olsa da petrol zengini Arap ülkelerinin fosil yakıt kullanımını azaltmaya yönelik itirazları ihtilafa neden olmuştur. Bu bağlamda Arap ülkelerinin, petrolün dünya piyasasına arzını öncelik edinmiş ABD ekseninde hareket ettiği gözlemlenmiştir (Nizamani, 1992: 6-7).

Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Konseyi⁷ (ESCWA) devletlerin ve HDK'ların konferans dahilinde hazırladığı kalkınmaya ve çevreye dair ulusal raporlarını incelediği bir çalışma metni yayınlamıştır. Söz konusu raporlar, sunan devletin gayri safi milli hasılası, demografik unsurları, büyüme verileri, çevre verileri, kaynak kullanımı ve üretimi gibi veriler içermektedir. Çoğu raporun 1990 Nairobi'de gerçekleşen hazırlık oturumunda önerilen taslaklara uygun hazırlandığı belirtilmiştir. Ürdün ve Belarus devlet raporları haricindeki raporlar genel olarak konferans standartlarında görülmüştür. Tayland örneğindeki gibi bazı raporlar takdir edilmiş, ev

⁷ Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne bağlı 5 bölgesel komisyondan biridir. 20 Arap ülkesinin oluşturduğu komisyon, üye devletlerin ekonomilerinin desteklenmesi, iş birliği ve kalkınmanın sağlanması amacını taşımaktadır.

sahibi Brezilya'nın en kapsamlı raporu hazırlamış olduğu vurgulanmıştır. İran raporu ise ustaca yazılmış olmasına rağmen çok az veri içermesi gerekçesi ile politik bir mesaj olması ile eleştirilmiştir. Özellikle Sovyet Sonrası devlet raporları incelendiğinde sağlanan verilerin yetersizliği göze çarpmaktadır. ESCWA Yönetici Sekreteri Tayseer Abdel Jaber'in genel değerlendirmesine göre sunulan raporların büyük bir bölümünün sunduğu veriler, çevre, sosyal, ekonomik unsurlar arasındaki karmaşık ilişkiyi açıklayacak seviyede olmamıştır. Öyle ki raporlar, önceden zararsız olduğu düşünülen fakat artık aksi kanıtlanan ekonomik, sosyal, endüstriyel ve teknik uygulamaların bütün olarak çevre sorunları kapsamında ele alınması gerektiği gerçeğini ıskalamıştır. Yine de raporların bazılarının genel bazılarının ise özelde kıymetli veriler sunduğunu savunmuştur (*Review of Selected Reports on Environment and Sustainable Development.*, 1992).

Stockholm Deklarasyonu genel olarak öneriler ve ilkeler içeren yumuşak hukuk belgesi olmuştur. Deklarasyonun istenilen gelişmeyi sağlayamaması gerekçesi ile halef zirve olan Rio'nun bir sert hukuk metni ile sonuçlandırılması arzulanmıştır. Bu bağlamda konferansın nihai metni olacak, çevre üzerine yoğunlaşan katı bir "Yeryüzü Şartı" önerilmiştir. Strong'un çabalarına rağmen öneri Çin ve G-77 üyeleri tarafından derhal reddedilmiştir. Ret gerekçesi olarak çevrenin korunması için gelişimden taviz verilecek olması gösterilmiştir (Louka, 2006:33). Böylelikle "Yeryüzü Şartı"nın alternatifi olacak, metnin statüsünün sınırlandırıldığı Rio Deklarasyonu'nda karar kılınmıştır. Arzulanan nitelikte bir ana metin oluşturulmasa da İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi olmak üzere gelecekte sert hukuka evrilmesi arzulan ve bağlayıcılığı olmayan iki sözleşme oluşturulmuştur. Zirvede oluşturulan bir diğer metin olan "Gündem 21" ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesine dair tavsiyeler içeren 800 sayfalık bir eylem planı belirlenmiştir. Ek olarak ormanların korunması ve sürdürülebilir ormancılığa dair bir dizi önerinin yer aldığı bağlayıcılığı olmayan "Orman Prensipleri" oluşturulmuştur (Fitzmaurice et al., 2010:11). Rio'nun başarısına dair literatürde görece farklı görüşler olsa da, zirvenin uluslararası çevre hukukuna olan en büyük kavramsal katkısı "kalkınmanın uluslararası hukuku" alanını yaratması olmuştur (Sands & Peel, 2012:41).

2.2.1. Rio Deklarasyonu

Bu çalışmada, tezin ilk bölümünü oluşturan uluslararası hukuk ilkeleri ile karıştırılmaması adına, deklarasyonun aslında “prensipl” veya “ilke” olarak kullanılan ibare yerine “madde” ifadesi kullanılmıştır. Belirtilmelidir ki deklarasyonun her bir maddesi aslında birer prensip olarak isimlendirilmiştir. Deklarasyon ile belirlenen maddeler (prensipler) zirve dahilinde oluşturulan Gündem 21 ve diğer antlaşmaların üzerine kurulu olduğu temeli oluşturmaktadır. Bu bağlamda ardından gelen metinlerin ve zirvenin ruhunun anlaşılabilmesi adına maddelerin her biri müzakere süreçleri dahil edilerek incelenmiştir. Öyle ki müzakere sürecinde, tarafların istekleri, dayatmaları, karşı çıkışları ve uyuşmazlıkları zirvenin uluslararası ilişkiler perspektifini oluşturmuştur.

Konferansın ana metni olan deklarasyonun temelleri Brundtland Komisyonunun tavsiyelerine dayanmaktadır. Ortak Geleceğimiz Raporu 85. Maddesinde, 1972 Stockholm Deklarasyonu ve 1982 Nairobi Deklarasyonu üzerine yapılandırılacak, devletlerin sürdürülebilir kalkınmaya geçişine rehberlik edecek, mevcut ilkeleri pekiştiren ve genişleten yeni bir sözleşmeye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (Brundtland & Khalid, 1987: 273). Bu bağlamda zirvenin ve hazırlık komitelerinin toplanmasına karar veren BM Genel Kurulu 44/228 kararı, mevcut uluslararası yasal düzenlemeler göz önünde bulundurularak çevreye dair hakların ve yükümlülüklerin genişletilmesinin gündemde olabileceğine işaret etmiştir (Mann, 1992: 407). Başlangıçta “Yeryüzü Şartı” olarak tasavvur edilen metin bir sayfayı geçmeyecek, devlet ve insanlar arasındaki ilişkileri kalkınma ve çevre kapsamında düzenleyen kısa ve öz evrensel ilkeler olarak planlanmıştır. Öyle ki görüşmeler sırasında gelişmiş ülkelerin bir delegasyonu “*Yeryüzü Şartı çerçevesiyle her dünya çocuğunun odasına asılması*” ifadesini kullanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere bu söyleme antitez niteliğinde, gelen cevap ise “*Her çocuğun odası ve hatta yatağı bile bulunmamakta*” olmuştur. Tarafların gündeme olan yaklaşımları arasındaki perspektif farkını yansıtan bu diyalog kalkınma ve çevre arasındaki ikilemi doğrular niteliktedir. Gelişmekte olan ülkelerin itirazları neticesinde Yeryüzü Şartı’ndan vazgeçilmiş, yerine bağlayıcılığı olmayan, 27 ilkeden oluşan Rio Deklarasyonu’nda karar kılınmıştır (Boon, 1992: 349).

Literatürde deklarasyondan genellikle “yumuşak hukuk” metni olarak bahsedilse de bu eksik bir önermedir. Kabul eden tarafların kendi ulusal hukuklarında

yasal düzenlemeler yapmadığı sürece bağlayıcılığı olmayan yumuşak hukuk beyannameleri emsalleri ile uyumsuz olabilmekte ve hatta çelişebilmektedir. Rio Deklarasyonu uluslararası hukukta görülen bu durumun bir istisnası olmuştur. Deklarasyonda yer alan ilkeler, oturmuş uluslararası antlaşmalar merkezinde temellendirildiği için herhangi bir çelişkiye mahal vermemektedir. Yorumla ve tartışmaya açık maddeler bulunsun da bu maddelerin uzun vadede uluslararası çevre hukukunun gelişimi kapsamında olumlu etkileri olmuştur (Tokuç, 2013: 2089). Deklarasyon kapsamında çevre hakkı, sınır aşan kirlilik, kuşaklar arası eşitlik, çevre değerlendirmesi, önleyici müdahale, iş birliği, kirleten öder ve çevreye dair alınan kararlara kamunun dahil olması konularına dair ilkeler oluşturulmuştur (Wirth, 1994: 613).

Rio, Stockholm Deklarasyonu'na kıyasla çok daha insan merkezli olarak yazılmıştır. Çevre hakkının ele alındığı 1. madde bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Maddede çevre kelimesi dahi kullanılmamakta ve çevreye dair endişelere değinilmemektedir. Bunun yerine dolaylı olarak sürdürülebilirlik kavramı içerisinde atf yapılarak *“İnsan oğlu sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde bulunmaktadır”* ifadesi kullanılmıştır. Bu konjektürde ele alınan çevre hakkı *“Doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakları vardır”* şeklinde ifade edilmektedir. İnsan hakları içerisinde çevre hakkının dahil edilmesi yönüyle önem arz eden bu madde “doğa” kelimesinin geçtiği tek maddedir. Vatikan ve Rusya'nın tasvip ettiği maddeye AB, Kanada, Avusturya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya olmak üzere birçok gelişmiş ülke karşı çıkmıştır. Bunun nedeni olarak doğal kaynakların çıkarılmasının çevrenin önüne konması gösterilmiştir. Çin ve G77 ülkeleri ise çevrenin korunması meselesinin yalnızca korumacı politikalar oluşturmak değil, insanların kendi arasındaki ve doğayla olan ilişkilerinin düzenlenmesi olduğunu savunarak dolaylı olarak maddeyi desteklemiştir. ABD ise maddenin kaldırılmasını ve önsöze taşınmasını önermiştir (Ling, 2012: 28). Deklarasyonun geneli incelendiğinde üzerine inşa edildiği Stockholm ile derin bir ayrılık içerisinde olduğu görülmektedir. Rio, çevreyi insanın kullanımı, gelişimi için konumlandırırken Stockholm ise insanı çevre krizlerinin sorumlusu olarak konumlandırmaktadır. Stockholm Deklarasyonu 1. Maddesinde çevre hakkını *“..ve gelecek nesiller için çevreyi muhafaza ve geliştirmekle sorumludur”* şeklinde ele almıştır. Bu bağlamda 1. Madde Rio'nun halefinden ve

tasavvur edilenden ne denli farklı yöne evirildiğinin habercisi olmuştur (Viñuales, 2015: 199-200).

Rio'da sınır aşan kirliliği önleme sorumluluğu, doğal kaynaklara dair egemenlik kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda Deklarasyonun 2. Maddesi, devletlerin kendi ulusal politikaları doğrultusunda doğal kaynaklarını kullanabilme egemenliğine değinmektedir. Fakat bunu yaparken bir parantez açarak, kendi yetki alanı içerisindeki doğal kaynaklara dair egemenliğinin getirdiği bir sorumluluk olarak, yetki alanı dışındaki bölgelere karşı zarar verilmemesi gerektiği işaret edilmektedir. Genel olarak “*maxim sic utere tuo ut alienum non laedas*” yaklaşımıyla paralel olarak kaynak kullanımı sürecinde başkalarına zarar verilmemesi gerektiği öngörülmektedir. (Tokuç, 2013: 2090). Özellikle ABD ve Kanada arasında yaşanan 1938 Trail Smelter Tahkimi sonrası uluslararası hukukun popüler bir meselesi haline gelen sınır aşan kirlilik aslında Stockholm Deklarasyonu'nun 21. Maddesinde hali hazırda işlenmiştir. Öyle ki Stockholm'de somutlaştırılan bu ilkeye zirve sonrası düzenlenen sayısız metin ve kararda yer verilmiştir. İlke daha detaylandırılarak tekrarlanmış, ek olarak kalkınma kavramı dahil edilmiştir. Rio hazırlık komitesi katılımcısı bir gözlemcinin “*sadece güncellenmiş hali*” olarak nitelendirdiği maddeye eklenen “*..ve kalkınmacı politikaları izinde*” ibaresi ile yalnızca çevre politikaları değil, kalkınma politikaları doğrultusunda da doğal kaynakların çıkarılabilmesi yetkisi tanınmıştır. Bu durum Stockholm'de sağlanan hassas dengeyi bozmakla ve Stockholm sonrası düzenlenen metinlerle uyumsuzluğa neden olabileceği nedeniyle eleştirilmiştir (Wirth, 1994: 622-623). Aynı zamanda Kuzey ülkelerine ait birçok temsilci “kalkınma” kavramının eklenmesinin devletlerin çevreye karşı sorumluluğunu muğlaklaştıracağını savunmuştur. Kuzey ülkelerinin maddeye dahil etmekte isteksiz olduğu egemenlik kavramı Çin ve G77 ülkelerinin çabalarıyla eklenmiştir (Ling, 2012: 29). İlkenin uygulanmasının önünde ulusal egemenlik ve ulusal ekonomik çıkarlar olmak üzere iki büyük engel bulunmaktadır. Çıkarılan doğal kaynakların yararlarının bir ulus ile sınırlı kalması fakat bedelinin tüm uluslararası toplum tarafından ödenmesi açıkça göstermektedir ki ulusal doğal kaynaklar yalnızca bir ulusun egemenliğinin konusu olmamaktadır. Ulusların bireysel egemenliklerinde olan ısrarı, uluslararası toplumun söz konusu kaynakların çıkarılması meselesini herkesin yararına olacak hale getirecek düzenlemeler yapmasının önüne geçmektedir. Bununla ilintili olarak ulusların yalnızca egemenliklerinin değil, ekonomik çıkarların bir kısmından da feragat etmeleri

gerekmektedir (UNEP, 2 Şubat 2021). Unutulmaması gereken nokta, yapılan feragatlerin aslında uzun dönemde herkese yarar sağlayacağıdır. Çevre ile alakalı nice ilkelerin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar, “Prisoner’s Dilemma” (Tutsak İkilemi) teorisinin açık bir tezahürünü oluşturmaktadır.

Ekonomik çıkarlardan feragat edilmesi meselesi, doğal kaynakların ihracatına dayalı ekonomi benimsemiş ülkelerin yönetişime dahil edilmesindeki ortak endişe kaynağı olmuştur. Kaynak ihracatında temellenen ekonomilerde genellikle diğer sektörlerin gelişmesi aksamaktadır ve politik yapıların zayıfladığı gözlemlenmektedir. Halk ile otoritenin zıtlığı bu durumlar genellikle ulusal güvenlik meseleleri olsa da karşılıklı bağımlılıkların arttığı dünyada küresel güvenlik tehdidinde evrilmektedir. Sosyal eşitsizlikler, kaynakların çıkarılmasına dair pratikler ve gelir dağılımı gibi meseleler silahlı çatışmaların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Geline noktada su savaşları, kanlı elmaslar, petrol savaşları gibi sınırlı kaynaklar üzerine olan çatışmaları devlet temelli ele alan, geleneksel jeopolitik yaklaşımın artık yetersiz kaldığı görülmektedir. Devletler artık bu tür tek bir nedensellik ile anlamlandırmalardan vazgeçerek, çevrenin tüm unsurlarının dahil edildiği ortak bir akıl geliştirmiştir. Bu kapsamda ihracatçı ülkelerin küresel yönetişime dahil edilmesi dünyanın ortak güvenlik meselesi olmuştur. Temel maddi gelirlerini ve bununla ilintili egemenliklerini kaybetme korkusu bu tür ülkeleri küresel yönetişimin dışına itmektedir. İklim değişikliği gibi kolektif çabanın elzem olduğu sorunların çözümündeki en büyük engellerden biri bu ötekileşme olmuştur. Bu durum en berrak şekilde fosil yakıtlarla alakalı düzenlemelerde kendini göstermiştir. Temel petrol ihracatçısı ülkelerin fosil yakıt kullanımının azaltılmasına ve ihracına dair zirvedeki tutumu aşıkardır (Pereira, 2015: 200-201). Meselenin çözümü de kendi kadar karmaşıktır. Bu ülkelerin küresel yönetişime tam entegrasyonu sağlansa dahi bazı komplikasyonlar baş gösterecektir. Petrol arzının sınırlandırıldığı durumlarda dünya piyasasındaki talep değişmeyeceği için tüm dünya genelinde fiyat artışı gözlemlenecektir. Bu durum fosil yakıt temelli diğer tüm sektörleri etkileyecek bir domino taşı etkisi olacaktır. Bu kapsamda yalnızca devletler arası değil, tüm sektör ve tarafların dahil olduğu bir küresel yönetim sistemi tasavvur edilmektedir.

Sonrasında birçok uluslararası antlaşmada geçecek ve uluslararası hukukun vazgeçilmez hammaddesinden biri olacak “kuşaklar arası eşitlik” ilkesine Rio Deklarasyonu’nda kalkınma hakkı içerisinde yer verilmiştir. 3. Maddede ifade edildiği

şekliyle; “*Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek nesillerin kalkınmacı ve çevresel ihtiyaçlarını eşitlikçi bir şekilde karşılamaya yönelik olarak kullanılmalıdır*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, sonrasında düzenlenecek olan ilk insan hakları konferansının ana metni olan 1993 Viyana İnsan Hakları Deklarasyonu’nda yinelenerek kullanılmıştır. Geleceğe karşı sorumluluk duyularak oluşturulan ideoloji, gelecek nesillerin de gösterilen çabaya minnet duyarak bu yaklaşımı devam ettireceğini umut etmektedir. Bunun da sürdürülebilir rejimler oluşturularak sağlanabileceği öne sürülmektedir. Deklarasyonda “kalkınma hakkı” olarak geçen ifade uluslararası hukuk literatüründe “sürdürebilir kalkınma hakkı” olarak da anılmaktadır. Öyle ki doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, kuşaklar arası eşitlik ve kalkınma hakkı arasında kurulan ilişki neticesinde bu çıkarımda bulunmaktadır. Bahsi geçen kavramlar yeni değildir fakat Rio Deklarasyonu bu kavramları sistematikleştirmiş ve aralarında zekice planlanmış bir ilinti örgüsü kurmuştur (Birnie & Boyle, 1994: 115-118).

4. Madde “*Sürdürülebilir kalkınmayı başarmak amacıyla, çevresel koruma kalkınma sürecinin gerekli bir kısmını oluşturmalı ve ondan ayrı olarak düşünülmemelidir*” ifadesi ile güçlü bir biçimde çevre muhafazasını kalkınma kavramından ayırmayacak şekilde bağlamaktadır. Böylelikle Bruntland Komisyonunun da ele alınan büyümenin sınırlılıkları uluslar tarafından kabullenilmiştir. Bu yaklaşım sonlu bir gezegenin sınırlarının zorlandığını ve hatta WWF’nin raporlarında da ifade edildiği üzere sınırların aşılarda ekolojik bir borç içerisinde olduğunu işaret etmektedir. Büyümenin niceliksel olarak artış, kalkınmanın ise şartların daha verimli hale getirilmesi şeklindeki farkının yorumuyla yola çıkılarak sınırlı bir dünyada büyümenin ancak sürdürülebilir kalkınma ile sağlanabileceği sonucuna varılmaktadır. Nihayetinde çevre, ulusların büyümesini belirleyen temel bir unsur haline dönüşmüştür (Burchill et al., 2005: 366). 5. Madde ise BM’nin yoksulluğun azaltılmasına dair iş birliği niyetini yenilemektedir. Bunu yaparken mirasçısı olduğu Stockholm Konferansına katılmış Hindistan Başbakan’ı Indira Gandhi’nin ikonik konuşmasındaki “*Yoksulluk en habis kirliliktir*” yaklaşımı hatırlanmıştır⁸. Tek başına yeni bir perspektif getirmeyen maddeler birlikte ele alındığında iki önemli çıkarımda bulunmaktadır. Öncelikle yoksulluğun azaltılması,

⁸ (Jairam Ramesh “Poverty Is the Greatest Polluter: Remembering Indira Gandhi’s Stirring Speech in Stockholm, The Wire, 7 Haziran 2017) <https://thewire.in/books/indira-gandhi-nature-pollution>

sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmış ve sürdürülebilir kalkınma için eşitlik bir gereklilik kabul edilmiştir (Grubb et al., 2019: 91). 6. Madde çevre ve kalkınmaya dair eylemlerde farklı gelişmişliklere sahip devletlerin durumlarının ve ihtiyaçlarının çeşitliliğinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bunu yaparken özellikle az gelişmiş devletlere öncelik sağlanması ve desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ortak ama farklılaşmış sorumluluk ilkesinin girizgahı olan madde doğrudan ilkeye atıf yapıldığı 7. Madde ile söz konusu devletlere finansal, teknik desteklerin sağlanması kapsamında ise 9 ve 11. Maddeler ile yakından ilişkilidir (*Rio Declaration on Environment and Development: application and implementation: report of the Secretary-General.*, 1992: 14). Çin ve G77 ülkelerinin önerisiyle eklenen, gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarının tanınmasını öngören madde diğer maddelere kıyasla kolay bir kabul süreci geçirmiştir. Fikir ayrılıklarının sınırlı olduğu maddeye dair esas tartışma özel muameleye tabii olacak devletlerin tasnifi sürecinde yaşanmıştır (Viñuales, 2015: 363).

Stockholm Deklarasyonu 12 maddede ve Rio 6. Maddesinde geçen devletler arası farklılıklar 7. Madde ile pragmatik sonuçlara bağlanmıştır. Sonrası uluslararası çevre hukukunun ana ilkeleri haline gelecek olan 7. Maddenin aslında çok daha katı bir taslağı Çin ve G77 tarafından hazırlık sürecinde sunulmuştur. Bu taslak, maddenin geçmişe yürütülmesine olanak sağlayarak devletlerin çevre sabıkalarını ve sürdürülebilir olmayan tüketim geçmişini de hesaba katmaktaydı. Söz konusu taslak düzenleyicilikten ziyade cezalandırmaya odaklanmaktaydı. İstenilen sonuçları vermeyeceği gerekçesi ile yumuşatılan ilke, geçmişten çok geleceğe odaklanarak gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma kriterlerine yükseltilebilmesi için gerekli çevre dostu teknolojilerin ve finansal kaynakların sağlanmasını öngörür şekilde tekrar düzenlenmiştir. 7. Madde ilk defa aynı yılda düzenlenen İklim Değişikliği Sözleşmesi'nde doğrudan atıf yapılarak uygulanmıştır. Sözleşmede, kirletmede daha büyük rol oynayan gelişmiş ülkeler daha sıkı standartlara tabii olurken, gelişmekte olan ülkelere ise onlar için özel olarak belirlenen standartlara ulaşabilmeleri için destek sağlanmıştır. Söz konusu desteğin sağlanmaması durumunda ise, ilgili gelişmekte olan devletlerin sözleşmeye uyma yükümlülüğü olmadığı da belirtilmiştir (Kamminga, 1995:285). Bununla birlikte maddenin geliştirdiği ilke, daha birçok önemli sözleşmenin yapısal çerçevesini oluşturmuştur. Sırasıyla, Ozon Tabakasının

Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi, Montreal Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, ortak ama farklılaşmış sorumluluk ilkesinin yasal uygulama örnekleri olmuştur (Ling, 2012: 35).

8.madde sürdürülebilir kalkınmanın daha önce olmadığı kadar bütüncül bir tanımını içermektedir. Bunu yaparken sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye yoğunlaşarak üretim ve tüketim örgüsünü irdelemektedir. Çevre, insan sağlığı, eğitim, eşitlik kavramlarını birbiriyle derinden bağlı bir bütün olarak ele alan madde, insanlığın karşılaştığı çevresel, ekonomik ve sosyal krizleri dengesiz üretim ve tüketim örgüsüyle açıklamaktadır. Maddenin hazırlanış sürecinde ana tartışma konusu olan tarafların birbirine olan ithamları; gelişmiş ülkelerin dengesiz üretim tüketim örgüsü ve gelişmekte olan ülkelerin ise sürdürülebilir olmayan demografik politikaları, oturma başkanı Tommy Koh'un iki argümanı tek bir maddede toplamasıyla uzlaştırılmıştır. Bu bağlamda madde kalkınmayla uyumlu demografik politikalarını da kapsamaktadır. Öyle ki nüfus artışı tüketimi, tüketim de üretimi arttırmaktadır. Bu konjonktürde demografik büyümenin de üretim-tüketim dengesine dahil edilmesi gerekmektedir (Viñuales, 2015: 414-418). Lakin nicel veriler incelendiğinde aslında demografi ve tüketim arasında doğrudan ilişki bulunmadığı görülmektedir. Dünyada yaklaşık 1,7 milyar tüketicinin yaklaşık yarısı gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır. Çoğunluğunu (%20'si 362 milyon insan) Çin ve Hindistan'ın barındırdığı bu tüketici sınıfı nüfusu Batı Avrupa'nınkinden fazladır. Fakat önemli olan nokta Çin ve Hindistan'ın kişisel tüketim miktarı Batı Avrupa'nın kişisel tüketim miktarı ortalamasının aşağısında olmasıdır (Future, 2011: 58). Kuzey'in nüfusunu azaltması istediği Güney toplamda dünya kaynaklarının yaklaşık %30'unu tüketmektedir. Buna rağmen kaynak tüketiminde gelişmekte olan ülkelerin itham edilmesi HDK'ların ve bazı Güney Delegeterinin büyük miktarda tepkisine neden olmuştur. ABD ve AB başta olmak üzere Kuzey Ülkeleri kişisel tüketimin bir tercih meselesi ve kişi özgürlüğü olduğunu savunmuştur. Öyle ki dönemin ABD yönetimi "*Amerikan yaşam tarzı pazarlığa açık değildir*" söylemi ile zirvedeki üretim ve tüketime dair alınan kararlara tepki göstermiştir. ABD ve Kuzey ülkeleri ancak demografik politikaların da dahil edilmesi ile maddeye razı gelmiştir (Ling, 2012: 36-39).

9.madde devletlerin sürdürülebilirlik temelli iç kapasite inşaları geliştirme sürecinde teknolojik ve bilimsel bilgi paylaşımında bulunarak iş birliği içinde olmalarına işaret etmektedir. Çevre dostu teknolojilerin ve bilgilerin paylaşımı konusu, Gündem21,

İklim Değişikliği Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, OECD Çevre Stratejisi, Biyolojik Çeşitlilik Antlaşması, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi dahil olmak üzere 80 ulusal ve uluslararası antlaşmada uygulanmıştır (Stakeholder Forum for a Sustainable Future, 2011: 63). Madde'nin kabulü görece olarak büyük tartışmalara sahne olmamıştır. Lakin maddenin uygulanabilirliği sınırlıdır zira teknolojinin büyük bir kısmı özel sektörün elindedir (Stakeholder Forum for a Sustainable Future, 2012: 28). Buna rağmen madde, küreselleşmenin oluşturduğu bağların pekiştirilmesinin farkındalığını gözetmektedir. İktisadi, siyasi, kamusal, sosyal ve kültürel boyutlarda yaşanan karşılıklı bağımlılıklar doğrudan uluslararası ilişkileri etilemektedir. Söz konusu bağlar sayesinde devletler, ilgilenilmesini arzuladıkları çevresel meselelere diğer devletleri dahil edebilmekte veya üzerlerinde pozitif baskı oluşturabilmektedir. Bilgi ve teknoloji paylaşımı, sorunların erken teşhisine olanak sağlayabilmektedir. İktisadi ve siyasi bağlar ise gerekli siyasal iradelerin ve kurumların oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Nihayetinde karşılıklı bağımlılıkların arttığı bir dünyada belki çevre sorunları artmaktadır lakin sorunlara karşılık verebilme kapasitesi de artmaktadır. Bu noktada, kapasite artışının çevre sorunlarına karşılık verebilecek düzeyde tutularak geliştirilmesi önem kazanmaktadır (Mitchell, 2009: 39).

10. Madde devletlerin, çevre meselelerine kamunun dahil edilmesi kapsamında bireylerin bilgi alma hakkının ve politika oluşturma süreçlerine katılımını desteklemesi ve kolaylaştırmasını öngörmektedir. Deklarasyonda söz konusu maddeye yer verilmesinin nedeni olarak çevre sorunlarının artık bireylerin gündelik hayatını etkilemesi gösterilmiştir. Bazı Kuzey ülkeleri bu etkinin insan hakları bağlamında ele alınarak maddenin bağlayıcı yasal düzenlemelerle ilişkilendirilmesi için çabalamıştır lakin dönemin dinamikleri müsaade etmemiştir. Yine de madde özü itibari ile insanların sağlıklı bir çevreye yaşaması kapsamında bir insan hakkı olarak çevre hakkının oluşumuna ön ayak olmuştur. Bilgi paylaşımı meselesi özellikle gelişmekte olan devletlerde, egemenlik endişelerini beraberinde getirmiştir. Çevre ile alakalı insan hakları ihlalleri hakkında bilgi toplanırken temel prensip olan devlet egemenliğinin ihlal edileceği savunulmuştur zira çeşitli hassas bilgilere ulaşımın kısıtlanmaması durumu devletin egemenliğine zarar verecektir. Bu bağlamda maddenin taslak önerisi, barındırdığı “*gerekli tüm bilgilerin sağlanması*” ifadesinin çok kapsamlı olması nedeniyle kabul edilmemiştir. Maddedeki ibare yumuşatılarak “*çevreyle ilgili bilgiye uygun erişime ve karar verme süreçlerine katılma*” şeklinde,

devletlerin münasip göreceği uygunlukta bilgiye erişimi öngörür şekliyle kabul edilmiştir (Boon, 1992: 357-358).

Devletlerin ulusal hukuklarında belirli standartlardaki, etkili çevresel yasamalara yer vermesini öngören ve standartların sağlanmadığı durumlarda maliyetin gelişmekte olan ülkelere yansıdığını belirten 11. Madde'nin hazırlık süreci hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Kuzey ve Güney arasında yaşanan tartışmaların altında esas olarak Kuzey'in uluslararası faaliyet sürdüren şirketlerinin standart dışı faaliyetlerini Güney'de sürdürmesi yatmaktadır. Bununla birlikte standartların ne olduğu ve nasıl belirleneceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Üçüncü Hazırlık Komitesi Oturumunda Hindistan'ın "*Gelişmiş devletler için olan çevre standartları, gelişmekte olan devletler için uygunsuz ve haksız sosyoekonomik maliyetlere neden olabilmektedir*" şeklinde verdiği öneri G77 ve Çin'in son hazırlık oturumunda sunduğu taslak metne dahil edilmiştir. Gelişmiş devletlerin hazırlık sürecinde mesele ile ilgili hiçbir benzeri önerisi veya taslağının olmaması konuya olan yaklaşımlarını özetler niteliktedir. Maddenin uluslararası çevre hukukuna katkısı kavramsal boyutta olmuştur. Madde, etkin yasama ve farklılıkların uyumlu kılınmasına dair iki kavramı uzlaştırmaktadır. Bu bağlamda bölgesel koşullar dikkate alınarak oluşturulmuş farklı ulusal hukuk kurallarının uyumlu hale getirilerek uluslararası bir standart oluşturulması amaçlanmaktadır (Viñuales, 2015: 504-514).

Uluslararası ekonomik sistemin çevre ile uyumlu hale getirebilmesi için iş birliğini öngören 12. Madde aynı zamanda dönemde yaşanan bir anlaşmazlığa dair detaylı bir ibare içermektedir. Açıkça ifade edilmemiş olsa da maddede yer alan "*İthalatçı ülkenin yargı alanı dışında çevre sorunları ile uğraşmak için tek taraflı eylemlerden kaçınılmalıdır. Sınır ötesi veya küresel çevresel sorunları işaret eden çevresel önlemler mümkün olduğunca uluslararası bir fikir birliğine dayandırılmalıdır.*" İfadesi Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) bünyesinde ele alınmış olan ABD'nin tek taraflı ambargosunun neden olduğu ihtilafta ithafen eklenmiştir. ABD, deniz memelerine zarar veren yöntemlerle avlandığı gerekçesiyle sarıkanat orkinos ithalatında Meksika ve diğer ihracatçı ülkelere tek taraflı ambargo uygulamıştır. GATT Paneline taşınan mesele, kendi yetkisi alanı dışındaki bölgenin kaynaklarını korumak için tek taraflı ticari önlemler aldığı gerekçesiyle ABD aleyhine sonuçlanmıştır. ABD ambargosunu gerçekten de ahlaki kaygılar içerisinde, yunusları korumak için gerçekleştirmiştir. Lakin Rio, bu tarz tek

tarafli ekonomik önlemlerin iş birliği ve kalkınmaya dair daha büyük komplikasyonlara neden olacağıın farkındalığıyla bu meseleyi somutlaştırmıştır (Wirth, 1994: 641). Mevcut sistemin değiştirilmesinden ziyade uyumlulaştırılması, çevre dostu teknolojilerin dünyaya yayılması ve kalkınma-büyümeden vazgeçilmenin söz konusu dahi olmadığı düzenlemeler ulus devletlerin çevre sorunlarını ele alış biçimlerindeki trendin teşhiridir. Ekolojik modernizasyon olarak isimlendirilen bu yaklaşım, gelişen bilim ve teknoloji ile çevre sorunlarının da çözüleceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre artan kapasiteler ve üretimdeki yenilikçi yöntemler ile hem üretim arttırılacak hem de üretimin sebep olduğu olumsuz etkiler önlenecektir. Bu bağlamda, ekolojik modernizasyon ile sürdürülebilir gelişim kavramları iç içe geçmiştir (Cohen, 1996). Halihazırda bulunan üretim yapısının ve teknolojinin çevre ile olan ilişkisinin tekrar kurgulanarak, bir engel olmaktan çıkıp bir avantaja dönüştüreceğine inanılmaktadır. İktisadi akılcılık ve yeni ekonomi kuramı ekseninde şekillenmiş ekolojik modernizasyon, mevcut kapitalist düzen ile ekonomiyi de dahil ederek ilişki kurduğu için, salt olarak sürdürülebilirliğe göre daha kesin olmaktadır (Dryzek, 1997: 141). Karşılıklı bağımlılıkların arttığı Vestfalya sonrası uluslararası düzende ulus-devletler, küresel nitelikli sorunların çözümünün küreselleşme ile sağlanacağına inanmaktadır. Lakin bu süreç kendi egemenlikleri kapsamında gerçekleşeceği için aynı zamanda kendisiyle çelişmektedir. Nihayetinde gelişen çok boyutlu bağlar ve savaşın artan bedelleri, yumuşak güç ve uzlaşmayı daha çekici kılmıştır. Ulus devletlerin bireysel çıkarlarının çevre ile olan kesişiminin giderek artışı, çevreye dair kolektif tutumu daha olası kılmaktadır (Pereira, 2015: 193).

Deklarasyonun 13. Maddesi, devletlerin ulusal hukuklarında çevre zararlarının mağdurlarına yönelik yine devletin kendisine sorumluluk ve tazminat yükleyen kanunlara yer vermesini ön görmektedir. Bununla birlikte söz konusu yükümlülöklere dair uluslararası hukuk kurallarının belirlenmesi için birlikte çalışılması vurgulanmıştır. Madde, Stockholm Deklarasyonu 22. Maddenin geliştirilmiş bir alternatifidir. Stockholm'den farklı olarak meydana gelen çevre zararlarında devletlerin sorumlu tutulabilirliği bu maddeyle irdelenmiştir. Bu durum önemlidir zira Stockholm'den sonra çevre zararlarında devlet sorumluluğuna yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ulusal mevzuatların dahil edilmesi meselesi G77 ve Çin'in

önerisi ile gerçekleşmiştir. Yaşanan Bhopal felaketinde⁹ sorumlu şirketin yargılanmasında ulusal mevzuat yetersiz kalması nedeniyle Hindistan da sonrasında bu öneriyi desteklemiştir. Bununla birlikte Çin ve G77'nin Birinci Körfez Savaşı'nın neden olduğu çevre ile sınırlı kalmayan ekonomik ve insani zarar kapsamında maddeye bu kavramların da dahil edilmesini önermiştir. Gerekçe olarak söz konusu zararların sürdürülebilir kalkınmayla olan etkisi gösterilmiştir. Kuzey devletleri tarafından kabul edilmeyen öneri “Çevre hasarının neden olduğu olumsuzluklar” ibaresi ile genelleştirilerek giderilmeye çalışılmıştır. Sorumluluğun hangi sınırlar içerisinde olacağı, maddenin hazırlık sürecindeki tartışmaların başını çekmiştir. Aslında maddenin müzakere sürecinde çok daha kapsamlı olan bir taslağı bulunmaktadır. Öyle ki yaşanan ihtilaflarda izlenecek prosedürlerin de belirlendiği bu taslak madde “Zararın Sorumluluğu ve İhtilaf Çözümü” olarak isimlendirilmiştir. Maddenin bu hali ABD, AB, Kanada ve Avusturalya'nın itirazları ile kabul edilmemiştir. Kapsamı daraltılmış olsa da maddenin nihai hali çevre zararına dair sorumluluğun ulusal ve uluslararası mecralarda düzenlenmesine ve tazminatına dair fikir birliği ile sonuçlandırılmıştır (Viñuales, 2015: 557-559).

Uluslararası ticaret ile ilgili olan 14. Madde, insan sağlığına ve çevreye zararlı madde ve eylemlerin diğer devletlere aktarılmasının önlenmesi için iş birliği çağrısında bulunmaktadır. Aslında Rio öncesinde tehlikeli atıkların aktarımına dair; Tehlikeli Atıkların Sınıraşan Hareketlerinin Kontrolü ve Bertarafına İlişkin Basel Konvansiyonu ve Uluslararası Ticaretteki Kimyasallara Dair Bilgi Paylaşımı İçin Londra Yöntemleri isimli uluslararası düzenlemeler bulunmaktadır. 14. Maddenin getirdiği yenilik, “zararlı aktiviteleri” de kapsam içine almış olmasıdır. Söz konusu aktivitelerden kasıt, esas olarak başka ülkelerde üretim faaliyetlerini sürdüren üretim tesisleridir. 1984 Bhopal Felaketine rağmen uluslararası mevzuatta konu edinilmeyen mesele, Rio ile gündeme getirilmiştir (Wirth, 1994: 644).

Önlemenin, daha sonrasında iyileştirmeden daha makul olduğu yaklaşımında temellenen 15. Madde devletlerin kirlilik ile mücadelesinde önleyici müdahaleyi şu şekilde uygulamasını işaret etmektedir; “Çevreyi korumak için ihtiyatlılık yaklaşımı, devletlerin kapasiteleri doğrultusunda geniş kapsamda uygulanacaktır. Ciddi ya da

⁹ 1984 yılında Hindistan'da faaliyet sürdüren ABD menşeli Union Carbide Corporation şirketine ait böcek ilacı fabrikasında yaşanan kimyasal sızıntı. Sızan 45 ton metil izosiyanat tahmini olarak 15000 – 20000 arası kişinin acı içinde ölümüne neden olmuştur.

geri döndürülemez hasar tehlikesi karşısında tam bilimsel kesinlik eksikliği, çevresel bozulmayı engellemek için maliyet etkili önlemleri ertelemek için bir sebep olarak kullanılamayacaktır.” Şeklinde “yaklaşım” olarak kaleme alınmış olsa da ihtiyat ilkesinin açık bir tanımını içeren madde bunu yaparken kapasite kapsamında devletler arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurmaktadır. Maddede yalın olarak “önlem” ifadesi kullanılmamıştır. Bunun yerine kullanılan “maliyet etkili önlemler” ifadesi ile iktisadi olarak mümkün olan önlemlere işaret edilmiştir. Müzakere sürecinde ve bilhassa sonrasında yapılan antlaşmalarda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Öyle ki İklim Değişikliği Anlaşması müzakerelerinde bazı devletler arasında statükocu yaklaşım geleneği oluşmuştur. Bu yaklaşım, eyleme geçmek için kesin bilimsel verimlerin varlığının olması gerektiğini, aksi takdirde uygulanacak eylemlerin beyhude maliyetlere neden olacağını savunmaktadır (Boon, 1992: 358-360). Oluşan türlü tahribatın giderilebildiği bir dünyada bu yaklaşım daha rasyonel olacaktır. Lakin hasarların geri döndürülemeyecek seviyede olduğu dönemimizde bu yaklaşım meşruluğunu yitirmiştir.

Rio Bildirgesi 16. Maddesinde, devletlerin ekonomik faaliyetlerini yürütürken ve çevreyi etkileyen faaliyetlerinde kamu yararı ve uluslararası ticareti gözetecek yönde, kirletenin bedelini ödeyeceği öngörülmektedir. İlkenin gelişmiş ülkeler tarafından daha fazla benimsediği iddia edilmektedir. Rio da kullanılan “için çaba gösterecek” ibaresi, aynı yıl kuzey ülkeleri tarafından düzenlenen Paris Konvansiyonu, Maastricht Antlaşması ve Helsinki Konvansiyonu’nda “yapılacak/edilecek” şeklinde daha kesin bir dille belirtilmiştir (Kamma, 1995: 126). Rio sonrası düzenlenen metinlerde yer alan önleyici müdahale ve ihtiyatlılık ilkesine kıyasla kirleten bedelini öder ilkesi uluslararası toplum tarafından daha az rağbet görmüştür (Sands & Peel, 2012: 280). İlkenin 16. Maddesinde ilkenin ifade edilmiş şekli bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öyle ki deklarasyonun diğer maddelerinde kullanılan kararlı ifadelerin aksine 16.madde bir çaba çağrısı olarak sınırlı kalmıştır. Söz konusu çabanın kamu yararı göz önünde bulundurulması ise istisnai durumların önünü açmıştır (Birnie & Boyle, 1994: 323).

17. madde devletlerin belli durumlarda ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesi yapması gerektiğini öngörmektedir. Söz konusu değerlendirme, önerilen eylemlerin, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve küresel ısınma gibi meselelere olacak çevresel etkilerinin ayrıntılı tahminini, belirlenmesini ve

değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu pratik Rio öncesinde ilk kez 1989 Dünya Bankası Değerlendirme Yönergesinde yer almıştır. Ardından 1991 Antarktik Protokolünde yer alan pratik, Rio Deklarasyonu ile BM bünyesinde norm haline getirilmiştir. Hali hazırda uluslararası toplum tarafından kabul görmüş bir uygulama olan madde, taraflar arasında büyük fikir ayrılıkları yaşanmadan kabul edilmiştir (Birnle & Boyle, 1994: 166-167). Lakin çevresel etki değerlendirilmesi ulusal bir araç olarak sınırlı bırakılmıştır zira gelişmekte olan devletler, uluslararası bir araç olarak benimsetilmesi durumunda kalkınmalarının aksayacağından endişe etmiştir. Bu durum değerlendirmelerin yetkinliğine zarar vermektedir. Öyle ki önerilen projelerin değerlendirilmesi için sunulan raporlar yine proje sahipleri tarafından hazırlanmaktadır. Proje sahiplerinin bu kadar teknik bir raporu oluşturabilmesi yetisinin olup olmadığı bir yana çıkarları doğrultusunda doğru veriler paylaşılacağı da muallaktır. Bu bağlamda maddenin sağlıklı uygulanabilirliği için projelerin incelenmesini yapacak bağımsız kurumlara ve kamunun karar alım sürecine dahil edileceği mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Boon, 1992: 362-363).

18. ve 19. Maddeler acil durum, felaket ve diğer devletleri etkileyecek sınır aşan eylemlerde gerekli bilgi paylaşımlarının ivedi şekilde yapılmasını öngörmektedir. Bununla birlikte uluslararası topluluğun felaket durumlarında mağdur devlete gereken her türlü yardımı yapmak için çabalayacağı ifade edilmiştir. Özellikle 18. Maddede yer alan, ani hasara neden olacak acil durumlarda derhal bilgilendirme yükümlülüğü, yaşanan Çernobil felaketinin bıraktığı travma ile G7 ve etkilenen diğer Avrupa ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bununla birlikte Stockholm'de hali hazırda işlenmiş bir meseleyi tekrarlayan madde farklı olarak, doğal felaketleri ve acil durumları da bilgilendirme konusuna dahil ederek bilgilendirme yükümlülüğünün kapsamını genişletmiştir. Madde, hazırlık oturumunda kabul edildiği şekliyle değiştirilmeden deklarasyona dahil edilmiştir. Bizzat devletlerin sınır aşan olumsuz etkileri olacak eylemlerinde zamanlıca yapması gereken bilgilendirmenin ele alındığı 19.madde, ek olarak olası etkilenecek devletlere iyi niyet çerçevesinde danışılmasını da öngörmektedir. Böylelikle devletlerin *faits accomplis*¹⁰ ile karşılaşmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda proaktif bir tutum içerisinde ihtilafların önlenmesini amaçlamaktadır. Hazırlık oturumlarında maddeye dair genel bir fikir birliği sağlanmış olsa da ufak değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişiklikler AB

¹⁰ Bir eylemin çoktan gerçekleşmesi ve geri alınamayacak olması durumu.

Devletleri tarafından önerilmiştir. Daha dar kapsamlı “*ilgili diğer devletler*” ibaresi “*potansiyel etkilenecek devletler*” olarak değiştirilmiştir. Konu edinen “*önemli uluslararası veya sınır ötesi etki*” ise “*önemli olumsuz sınır ötesi etki*” olarak değiştirilmiştir. Hazırlık oturumlarında revize edilen madde, değişikliğe uğramadan deklarasyonu dahil edilmiştir (Viñuales, 2015: 728-758).

Rio Konferansının kamunun her kesiminin çevre meselelerine dahil edilmesi gerektiği yaklaşımı 20, 21 ve 22. Maddeler ile yansıtılmıştır. Kadınların sürdürülebilirlik ve çevre meselelerine tam katılımının gerektiğini ön gören 20. Maddenin hazırlanması sürecinde bizatihi dünya kadınları rol oynamıştır. Farklı arka planlara sahip yüzlerce kadın birçok resmi toplantıda ön planda olmuş, hatta HDK Küresel Forumunda “Kadın Çadırı” olarak isimlendirilen (gerçek bir çadır), bir toplantı alanı faaliyet göstermiştir. Özellikle Strong’un, zirveye olan kadın katılımına olan desteği kayda geçmiştir (*Women on the Forefront at the Earth Summit '92 in Rio. - WEDO, t.y.*). 21. Madde, dünya gençliğinin sahip olduğu erdemlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında ve kuşaklar arası eşitlik kapsamında daha parlak bir gelecek için kullanılmasının altını çizmektedir. Kamu katılımına dair maddeler arasında hararetli tartışmaların odağı, yerli halkları konu alan 22. Madde olmuştur. Maddede genel olarak buldukları coğrafyaya dair sahip oldukları pratik bilgiler nedeniyle yerli halkların ve bölgede ikamet eden diğer halkların¹¹ çevre yönetimi ve sürdürülebilir kalkınmaya dair önemi vurgulanmıştır. Özellikle Çin’in çabaları ile bahsedilen diğer topluluklar maddeye dahil edilmiştir. Öyle ki Çin’in içerisinde yerli olmayan fakat farklı kültür ve kimliğe sahip, bilgisine ihtiyaç duyulan birçok halk bulunmaktadır. Maddede ayrıca, devletlerin söz konusu halkların kimliklerini ve kültürlerini tanınması, çıkarlarını ise desteklemesi gerektiği belirtilmiştir. Maddeye dair tartışmaların tetikleyicisi “Yerli Halklar” ifadesi olmuştur. Kuzey’e ve Güney’e ait birçok devlet tanıma, “Kendi kaderini tayin hakkı” doğrultusunda yorumlanabilirliği nedeniyle karşı çıkmıştır. Devletlerin hali hazırda uyguladıkları, yerli halkların haklarını gözetmeyen ulusal çevre politikalarını teşhir etmek istememesi ise bu yaklaşımın bir diğer nedenidir. Tartışmalar ile alakalı, yerel halklar ile ilgilenen dönemin BM organlarının nüfuzundaki yetersizliği ise kayıtlara geçmiştir (Ling, 2012: 52-53).

¹¹ Bir halkın belli bir bölgede ikamet ediyor olması, o bölgenin yerlisi olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun için bölge ile derin tarihi ve kültürel bağlar bulunması gerekmektedir.

Kirleten bedelini öder, ihtiyatlılık, sınır aşan zararı önleme, bilgi-teknoloji paylaşımı, ulusal yasal düzenlemeler, iş birliği ve alt grupların sürece dahil edilmesine dair sorumluluklar nihayetinde küresel yönetim içerisinde devletin temel görevlerini tanımlamaktadır. Ulus devletler sistemdeki temel bir güç aktörü değil, sistem kurucudur. Öyle ki devletler, ulus altı ve uluslararası yönetim mercilerinin kendini, meşruluğunu, yetkilerini ve sorumluluklarını belirleyici bir rol üstlenmektedir. Meşruluğun sağlanmasındaki esas enstrüman BM olmuştur. Nihayetinde “küresel seçmenler” oluşturdukları politikalar ve rejimler ile çevre yönetimi için uygun koşulları yaratmaktadır. Öncelikle kendi aralarında, sonrasında ise ilgili tüm taraflar arasında sağlayacakları denge ile demokratik bir yönetim hedeflenmektedir (Sipahi, 2010: 338).

İşgal altındaki bölgelerin veya baskı, zorlama altındaki toplumların yaşadığı çevrenin ve içerisinde yer alan kaynakların korunması meselesi hem ekolojiye hem de bölgede ikamet eden insanların çevre hakkına dair endişeleri barındırmaktadır. Bu kapsamda Çin ve G77, kolonyal dönemde yaşanan ihlalleri ve yaşanan kaynak istismarlarının tarihte bıraktığı kara lekeye dikkat çekerek, 23. Maddeyi önermiştir (Tignino, 2015: 558-559). Önerinin ilk kısımda doğrudan “kolonyal” kavramı kullanılmıştır ve özellikle ırksal olmak üzere benzeri tüm ayrımcılığı gözetken her türlü politikanın sona erdirilmesine işaret edilmiştir. İkinci kısımda ise baskı, zorlama altındaki veya işgal edilmiş bölgelerde bulunan doğal kaynakların ve burada yaşayan insanların çevresinin korunmasına değinilmiştir. İsrail’in Filistin’i işgalini doğrudan ilgilendirmesi nedeniyle ABD, Kanada, AB, Avustralya ve Yeni Zelanda teklifi derhal reddetmiş, hatta tamamen kaldırılmasını talep etmiştir. İsrail delegesinin hazırlık oturumunda, “Rio Konferansı’nı kirleten politik bir virüs” olarak nitelendirdiği önerinin yalnızca ikinci kısmı deklarasyonun son haline dahil edilebilmiştir (Ling, 2012: 53-54). Madde, devletler arasındaki doğrudan çevre ile alakalı olmayan meselelerin, İsrail’e olan koşulsuz desteğin ve siyasi çıkarların gölgesinde kalmıştır. Sonrasındaki hiçbir uluslararası yargı divanda 23. maddeye atıfta bulunulmamış olsa da madde, kendinden bir önceki madde olan yerli halkların hakları ile sıkı bir ilişki kurmaktadır. Söz konusu ilişki işgal eden veya zor kullanan devletlerin bölgedeki doğal kaynak üzerine olan etkilerini sınırlandıran uluslararası hukuk normlarına çerçeve sunmaktadır (Tignino, 2015: 567). Bununla birlikte madde, BM Genel kurulunun 48/46, 48/47 ve 49/40 gibi kararlarında yinelenmiştir. Ayrıca 50/129

kararında, Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan halkının doğal ve diğer tüm kaynaklarına dair hakkının ihlali yasadışı olarak kabul edilmiştir (*Rio Declaration on Environment and Development: application and implementation: report of the Secretary-General.*, 1997: 31).

Hazırlık oturumlarında sunulan 24.maddenin ilk hali, deklarasyondaki son haline kıyasla çok daha serttir. Irak'ın işgalinin, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ve nükleer silah denemelerinin yasaklanmasına dair müzakerelerin yaklaşıyor oluşunun izleri maddede hissedilmektedir. Öyle ki sunulan öneride, savaş dahilinde kullanılan kitle imha silahlarının neden olduğu, yıkıcı ve etkisi çok uzun süre devam eden tahribatı nedeniyle kullanımının savaş suçu olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Bu tür silahların kullanımı çevre ve insanlık suçu olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte devletlerin kitle imha silahlarından tamamen arınması öngörülmüştür. ABD, Kanada, AB, Avustralya ve Yeni Zelanda teklifin tümünü reddetmiştir. İskandinav ülkelerinin, bu tür silahların insanlık ve çevreye karşı suç olarak kabul edildiği kısmın çıkarılması şartıyla kabul etmeye razı olduğu öneri üslup olarak da kesinlik içeren yapılacak, edilecek ifadelerini içermekteydi. Japonya bu ibarelerin yapmalı, etmeli şeklinde değiştirilerek bağlayıcılığının gevşetilmesini önermiştir. Deklarasyonun son halinde kesinlik içeren ifadelerden vazgeçilmemiştir lakin maddenin içeriği radikal olarak değiştirilmiştir. Silahlardan arınma ve kullanımının insanlık suçu kabul edildiği kısımların kaldırılması bir yana, madde kitle imha silahları meselesinden tamamen arındırılmıştır. Bunun yerine maddenin, silahlı çatışma durumlarında çevrenin korunmasına yönelik uluslararası hukuka riayet edileceği ve geliştirileceği şeklinde çok daha etkisiz bir hali benimsenmiştir (Ling, 2012: 54-55). Çevrenin korunması, barış ve kalkınmayı ayrılmaz bir bütünün karşılıklı bağımlı unsurları olarak tanımlayan 25. Maddenin ilk hali, Çin ve G77 ülkelerini temsilen Pakistan tarafından 4. Hazırlık oturumunda önerilmiştir. Maddenin bu hali, öneriyi destekleyen güney ülkelerinin yaklaşımıyla paralel olarak kalkınmayı önceleyen bir tutum sergilemektedir. Sonrasında kalkınmaya dair kısımları çevre ile eşitlenen maddenin oluşum süreci ABD'nin aynı oturumda yaptığı benzeri bir öneri ile tetiklenmiştir. Barış ve güvenliği sürdürülebilir kalkınmanın gerekliliği olarak tanımlayan ABD önerisinin akabinde Avusturya maddeye dair taleplerini içeren bir öneride bulunmuştur. Öneri dahilinde, BM Sözleşmesi ve uluslararası hukukun anlaşmazlıkların barış yolu ile çözümüne yönelik temel prensipleri dahilinde, barış,

güvenlik ve çevre ilişkisine değinilen bir girizgâh veya bağımsız bir prensip talep edilmiştir. Söz konusu talep Pakistan'ın önerisi revize edilerek sağlanmıştır (Viñuales, 2015: 883-885). Gündem 21'in 8. bölümünde ayrıntılı olarak işlenen maddeye, yakın gelecekte düzenlenen 1996 İstanbul Deklarasyonunda ve 1995 Kopenhag Deklarasyonunda doğrudan atıfta bulunulmuştur (*Rio Declaration on Environment and Development :application and implementation : report of the Secretary-General.*, 1997: 32).

Barışın ve güvenliğin sürdürülebilir kalkınma ile bütünleşik olduğu yaklaşımı, değişen güvenlik algısıyla şekillenen bir perspektiftir. Soğuk Savaş ve öncesine kadar hâkim olan devlet ve askeri odaklı geleneksel güvenlik algısı ile genişleyerek çok boyutluluk kazanmaya başlamıştır. Tehdit algıları çeşitlenmiş; Sosyal, ekonomik, enerji, doğal kaynaklar, yoksulluk ve çölleşme gibi meseleler güvenlik kapsamında ele alınmaya başlanmıştır (Yorulmaz, 2014: 120). Öyle ki artık iklim değişikliği veya kirlilik gibi doğrudan olmayan tehditler devletlerin ve vatandaşlarının selametini eli silah tutan bir düşman kadar etkiler hale gelmiştir. Bu durum devletlerin geleneksel güvenliği birincil edinmiş dış politikalarını yumuşatarak diğer tehdit unsurlarının da hesaba katıldığı politikalar izlemeye yöneltmiştir. Böylelikle 1994 BM İnsani Kalkınma Raporu'nda ayrıntılı tanımına yer verilecek olan "İnsani Güvenlik" kavramsallaştırılması süreci başlamıştır. Benimsenen yeni yaklaşıma göre insan kaynaklı tehditlerin devletler arası çatışmalardan daha büyük bir tehdit unsuru haline geleceği öngörülmüştür. Uluslararası terör, ekonomik eşitsizlik, çevre sorunları, nüfuz artışı ve uluslararası göçler başlıca tehditler olarak raporlanmıştır (Erdem, 2016: 261-262). Güvenlik algısında yaşanan değişim, çevre sorunlarının politikleşmesini gerektirmiştir. Böylelikle enerji güvenliği, doğal kaynakların güvenliği, gıda güvenliği ve ekonomik güvenliği de kapsayan çevre güvenliği yaklaşımı gelişmiştir. Ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası haline dönüşen çevre güvenliği; çevre krizleri, çevre kaynaklı olası çatışmalar ve istikrarı bozabilecek unsurlar olmak üzere üç ana gündeme odaklanmaktadır. Çevreyi bir doğal kaynak olarak gören algının çok ötesine geçilmiştir. Çevrenin yalnızca etik endişelerle ele alınmadığı ve somutlaştırıldığı bir döneme geçilmiştir (Kaypak, 2012: 13-16).

Avusturya hükümetinin anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve BM Sözleşmesine olan bağlılığın teyidinde dair talebi 26. madde ile karşılık bulmuştur. Açıkça devletlere çevre ile alakalı anlaşmazlıkların çözümünde BM sözleşmesi ile uyumlu olarak

barışçıl yollar izleyeceği yükümlülüğü getirilmiştir. Madde hazırlık sürecinde görece olarak en az muhalefete maruz kalmamıştır zira madde, uluslararası hukukun ana unsurlarından olan anlaşmazlıkların barışçıl olarak çözülmesi prensibine dayanmaktadır. Yalnızca maddenin detaylandırılmasına dair anlaşmazlık yaşanmıştır. Merkez Avrupa ve İskandinav ülkelerinin, anlaşmazlıkların çözümünde izlenecek yöntemlerin maddede detaylandırılması çabaları Pakistan, Hindistan ve Brezilya başta olmak üzere kalkınmakta olan ülkeler tarafından sekteye uğratılmıştır. Nihayetinde detaylandırılmamış olsa da çevre meseleleri, jus cogens bir prensip ile ilişkilendirilmiştir (Viñuales, 2015: 898-901).

Metni nihayete erdiren 27. madde, kalkınmanın uluslararası hukukunun geliştirilebilmesi için deklarasyonda oluşturulan prensiplere iyi niyet ve iş birliği ruhu ile bağlı kalınacağını taahhüt etmektedir. Zirvenin sonlarında gündeme alındığı için maddenin ilerletilmesine zaman kalmamıştır ve dolayısıyla tartışılmadan deklarasyonun sonuç kısmı mahiyetinde kabul edilmiştir (Ling, 2012: 56). Madde hali hazırda var olarak kabul edip geliştirilmesini öngördüğü fakat yeni bir kavram olan “sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası hukukunu” literatüre kazandırmıştır. Bu durum dönemin akademisyenleri tarafından memnuniyetle karşılamıştır ve uluslararası çevre hukukunda radikal bir değişim olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki ortaya atılan kavram¹² çeşitli hukuk üniversiteleri dahilinde yeni akademik enstitülerin kurulmasına, hatırı sayılır ölçüde konu ile alakalı literatür ve dergi oluşumuna vesile olmuştur. Bununla birlikte Uluslararası Hukuk Derneği’nde¹³ (International Law Association) doğrudan kavram ile ilgili bir komite kurulmuştur. Yeni bir kavramın literatüre kazandırılmasının yanı sıra toplum ve devlet arasındaki ilişki de maddeye dahil edilmiştir. Söz konusu taahhütlerin sunucuları “insanlar ve devletler... için iş birliğinde bulunacak” şeklindeki ifadeyle belirtilmiştir. Bu kapsamda oluşturulmak istenen bireyler ve devletler arasındaki çevreye dair iş birliği Gündem 21’in 8. ve 23. Bölümlerinde detaylandırılmıştır (Viñuales, 2015: 922-929).

Rio deklarasyonu bir dünya şartı olamamış olsa da döneminde baskın olan çevreyi önceleyen yaklaşımı kırmıştır. İnsanı merkezileştiren yaklaşımıyla kalkınma ile çevre arasında alışlagelmişin dışında, ikisinin birlikte sağlanabildiği bir denge

¹² Kavram bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu yaklaşım çevre sorunlarını yalnızca ekolojik endişeler dahilinde değil, kalkınma ile birlikte ele almaktadır.

¹³ İngiltere merkezli, uluslararası hukukun netleştirilmesi, çalışılması ve geliştirilmesini amaçlayan uluslararası hükümet dışı örgüt. BM içerisinde danışmanlık statüsüne sahiptir.

kurmaya çabalamıştır. Bu durum, biri için diğ erinden vazgeçmeyi gerektiren klasik uluslararası ilişkiler yaklaşımına yeni bir alternatif olmuştur. Müzakere süreçlerinden de anlaşılacağı üzere kuzey ve güney ülkelerinin hepsinin görüşü nihai metinlerin oluşumunda rol oynamıştır. Bu durum özellikle kalkınmakta olan ülkeler için başarı olarak kabul edilmektedir. Öyle ki gelişmiş ülkelerin uluslararası normları oluşturduğu ve tahakküm ile kabul ettirdiği düzenin temelleri sarsılmıştır. Çin ve genellikle aralarında kronikleşmiş çıkar çatışmaları bulunan G77 ülkelerinin zirvede bir bütün olarak hareket etmesi dönem için beklenmedik bir gelişme olmuştur (Porras, 1992: 246). Rio Deklarasyonu'nun yasal bağlayıcılığının olmaması veya uluslararası teamül olma iddiasında olmaması ehemmiyetini azaltmamaktadır. Uluslararası normların oluşması zaman alan bir süreçtir ve devletler aniden gelen katı kurallara riayet etmeye hazır olmamaktadır. Bunun sağlanabilmesi için devletlerin iktisadi çıkarlarının, ideolojilerinin, ulusal çıkarlarının, güvenliklerinin ve yasalarının söz konusu kurallarla uzlaştırılması gerekmektedir. Uzlaştırma süreci radikal şekilde gerçekleşmemekte, çeşitli geçiş basamaklarından oluşmaktadır. Bu noktada yumuşak hukuk metinleri önem kazanmaktadır. Zira yumuşak hukuk metinleri, dönemin şart ve koşullarında devletlerin tam anlamıyla olmasa da ortak fikirlerinin bir yansımasıdır. Belirlenen katı olmayan normlar eğilip bükülerek zaman içinde devletlerin istediği şekle bürünebilmektedir. Kimi devletler bu metinleri ulusal hukuklarına dahil edebilmekte, kayda değer sayıda devletin bunu yapması ve normun mükerrer şekilde uygulanması ile norm, uluslararası hukuk teamülüne dönüşebilmektedir (Boon, 1992: 351).

2.2.2. Gündem 21

Stephan Schmidheiny'in¹⁴ konferans dahilinde düzenlediği Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi'nde "gidişatın değiştirilmesi" olarak nitelendirdiği Gündem 21, yerleşik uluslararası iktisadi yapıda radikal bir değişimi hedeflemekteydi. Bu kapsamda insan refahı göz önünde bulundurularak eko endüstriyel medeniyetlere dönüşüm içeren bir eylem planı tasavvur edilmiştir (Strong, 1995: 233). Eşitsizlik, yoksulluk, açlık, eğitimsizlik ve çevre tahribatı meselelerinin, kalkınma ile çevre arasındaki uyumun sağlanması ile çözüleceği yaklaşımıyla şekillendirilmiş olan Gündem 21 bağlayıcılığı olmayan bir eylem planıdır. Öneri ve reçeteler niteliğindeki

¹⁴ Zirvedeki görevine BM Genel Sekreteri tarafından atanan İsviçreli girişimci ve hayırsever olan Schmidheiny'in düzenlediği forum, 1995 yılında hükümet dışı örgüte dönüşmüştür. İçerisinde 200'ü aşkın uluslararası şirketi barındıran, sürdürülebilirlik savunucusu örgüt günümüzde hala faaliyetini sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi ve resmî web sitesi için bkz. <https://www.wbcsd.org/>

metin, devletlerin sürdürülebilir kalkınmaya geçişi için hazırlanmış bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda devletlerin ulusal hukuklarında uygulayacakları politika, plan ve çeşitli prosedürler oluşturulmuştur. Devletlere sorumluluk yüklenirken uluslararası hukukun gücünden ziyade ahlaki yükümlülüklerle riayet edilmiştir. Yalnızca sorumluluk yüklenmemiş aynı zamanda gelişmekte olan devletlerin sürdürülebilirliğe uyumu sürecinde finansal fon sağlanması öngörülmüştür. 178'den fazla devletin kabul ettiği plan tavsiyelerin uygulanabilirliği için kamu katılımı ön planda tutmuştur (Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development, 1999: 48-49). Eylem planı bir öneri metni olması nedeniyle müzakereleri hazırlık oturumları içerisinde, Rio Deklarasyonu ve ardından sözleşmelerin müzakereleri içerisinde gerçekleşmiştir.

Gündem 21, 4 ana bölüm altında toplanmış 40 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde sırası ile 4 alt ana başlık mevcuttur; eylemin temeli, hedefler, eylem ve uygulama araçları.

- Eylemin temelleri başlığında, problemin veya endişenin geçmişine ve durumuna dair değerlendirilmede bulunmaktadır.
- Hedefler ise odaklanılacak temel meseleleri ve izlenecek olan yaklaşım modeli belirlemektedir.
- Eylem başlığında, ilgili organların alması gereken önlemler belirlenmektedir.

Uygulama araçları ise finansal, bilim teknik, insan kaynakları ve kapasite inşası unsurlarından oluşmaktadır.

- Finans başlığında Konferans Sekreteriyasının her bölüm için tahmin edilen maliyet yer almaktadır.
- Bilim teknik başlığında, yürütülmesi gereken araştırmalar, seminerler, teknik yöntem paylaşımları, öncül projeler ve teknoloji transferleri ele alınmaktadır. İnsan kaynakları başlığında eylemin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulacak nitelikli insan kaynağının geliştirilmesi dahilinde gerekli eğitimlerin sağlanması meselesi ele alınmaktadır.
- Kapasite inşası başlığında ise eylemi uygulayabilecek teknik ve kurumsal kapasitenin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda

güçlendirilmesi gereken kurum yapıları, politikalar ve yasal mekanizmalar belirlenmektedir (Grubb et al., 2019: 97-101).

4 Ana bölümde aşağıdaki gündemler ele alınmaktadır;

1. Ana Bölüm: Sosyal ve ekonomik kalkınma

2. Ana Bölüm: Doğal kaynakların korunması ve yönetimi, kırılğan ekosistemler, insan etkisi, endüstriyelleşme etkileri

3. Ana Bölüm: Baş Grupların Öneminin İhtivası

4. Ana Bölüm: Uygulamanın Araçları

Ön söze insanlığın belirleyici bir dönüm noktasından geçtiğinin belirtilmesi ile başlanmış ve ardından gündemi oluşturan endişeler sıralanmıştır. Küresel iş birliğinin gerekliliği, sorunların hiçbirinin tek bir devlet tarafından çözülemeyeceği ile yinelenmiştir. Oluşturulan gündemin devletlerin sahip olduğu kapasite, durum ve önceliklerini göz önünde bulundurarak, Rio Deklarasyonunda oluşturulan prensipler doğrultusunda uygulanacağı belirtilmiştir (UNCED, 1992: 1.1- 1.6).

Birinci ana bölümde sırası ile; gelişmekte olan ülkelerde ve ilgili yerel politikalarında sürdürülebilir kalkınmanın hızlandırılması için uluslararası iş birliği, yoksullukla mücadele, tüketim kalıplarının değiştirilmesi, demografik dinamikler, insan sağlığının korunması ve sağlanması, sürdürülebilir yerleşim alanlarının geliştirilmesi, çevre ve kalkınmanın karar alma sürecine entegrasyonu başlıkları bulunmaktadır (UNCED, 1992: 2.1-8.54).

İkinci ana bölümde bir çok alt başlık altında genel olarak; atmosferin korunması, kaynakların planlanması ve yönetimi, kuraklık ve çölleşme ile mücadele, kırsal kalkınma, sürdürülebilir tarım, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyoteknolojinin yönetimi, denizlerin, kıyıların ve içerisindeki canlı kaynakların korunması, tatlı su kaynaklarının kalitesinin ve arzının korunması, tehlikeli/ kimyasal/ radyoaktif atıkların çevreye duyarlı yönetimi ve yasadışı transferinin önlenmesi konuları ele alınmaktadır (UNCED, 1992, 9.1-22.9).

Etkin grupların rolünün güçlendirilmesine adanan 3. Bölümde; kadınlara, çocuklara, gençlere, yerli halklara, HDK, yerel otoritelere, işçilere, çiftçilere, ticari birliklere, özel sektöre ve bilim cemiyetlerine ait program alanlarına yer verilmiştir. Bahsi geçen grupların Gündem 21 ile belirlenen diğer tüm program alanları

kapsamında devletlerin taahhüt ettiği mekanizma, politika ve hedeflere dahil edileceği öngörülmüştür (UNCED, 1992: 23.1-32.14).

Uygulama araçlarının belirlendiği son ana bölüm; kalkınmakta olan devletler için sağlanacak finansal mekanizma ve kaynaklar, kapasite inşası, çevre dostu teknolojilerin transferi, sürdürülebilir kalkınmanın bilimi, eğitim, toplumsal farkındalık, ulusal mekanizmalar, uluslararası kurumsal, yasal düzenlemeler ve mekanizmalar, karar alıcılar için bilgi boşluğu konuları işlenmiştir (UNCED, 1992: 33.1-40.30).

Konferans sekreteryası, 1993 ile 2000 yılları arasında eylem planının bütünüünün uygulanmasının maliyetini yıllık toplam 600 milyar dolar olarak öngörmüştür. İstisnalar hariç planın finansesi, ulusların kendi devlet ve özel sektörüne bırakılmıştır. Söz konusu istisnaları geliştirmekte olan devletler ve az gelişmişler oluşturmaktadır. Bu tür devletlerin eylem planını uygulayabilmesi için desteklenmelerinin gerekliliği göz önünde bulundurularak gerekli finansla mekanizmalar planlanmıştır. Öngörülen 600 milyar dolar maliyetin 125 milyar doları uluslararası topluluğun hibe maliyeti olarak hesaplanmıştır. Desteğin ana kaynağı olarak “denizaşırı kalkınma desteği”¹⁵ gösterilmiştir. Bununla birlikte ek kaynaklara da ihtiyaç duyulacağına karar kılınmıştır. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler gayri safi milli hasıllarının %0,7’lik kısmını ODA’ya bağışlayacağını vadedmiştir. Yalnızca bir kaynağa bağlı kalınmaması adına, GEF başta olmak üzere, çok taraflı bankaların, Uluslararası Kalkınma Birliği’nin (IDA), diğer ilgili BM organlarının ve uluslararası örgütlerin desteği öngörülmüştür. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerin kronikleşmiş borç sorunlarının rahatlatılması meselesinin engel teşkil ettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Paris Kulübü¹⁶ üyelerinin, borç iptali miktarının %50’ye çıkarılması kararını uygulaması çağrısında bulunulmuştur (Ksentini, 1992.: 5-6).

Planın finansesinin yüksek oranda devletlerin kendisine bırakılması ile paralel olarak Gündem 21’in 28. bölümü yerel otoritelerin plana olan desteğine adanmıştır. Bu bağlamda 1993’e kadar, yerel yönetimler arasında iş birliği sağlanacak bir

¹⁵ “Overseas Development Assistance” (ODA), kalkınmakta olan ülkelere sunulan, uluslararası olarak kabul edilmiş standartlardaki yardımları nitelendirmektedir. OECD Tarafından takibi yapılmaktadır.

¹⁶ Borç veren uluslar tarafından oluşturulmuş, borçlu ulusların karşılaştığı ödeme zorluklarına alternatif çözümler getirmeyi amaçlayan gruptur. Grubun resmi bir statüsü, kuruluş tarihi bulunmamaktadır. 19 daimi üyesi bulunan grup 1956’dan beri 90 farklı ülke ile toplamda 583 milyar doları konu edinen 433 antlaşma sağlamıştır.

uluslararası danışmanlık mekanizması oluşturmaya ve 1996'ya kadar yerel yönetimlerin kendi Yerel Gündem 21'lerini oluşturması öngörülmüştür. Yerel gündemlerin oluşturulması sürecinde halkın, özel sektörün ve HDK'ların sürece katılımının gerekliliği öncelenmiştir. Finansal ve diğer uluslararası desteklerin doğru şartlarda sağlanabilmesi için Dünya Bankası (DB), bölgesel bankalar, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi gerekli organlar ile olan irtibatın sıklaştırılmasının gerekliliğine işaret edilmiştir (UNCED, 1992). 2. Hazırlık Komitesi'ne dair raporda yer aldığı üzere, UNEP Gündem 21'in uygulanması ile alakalı temel organ olarak belirlenmiştir (A/C.2/55/L.46). Söz konusu yerel planları, Gündem 21 ile planlanan uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin, yerel şartlar göz önünde bulundurularak bölgelere uyarlanmış halidir. Bu uyarlamalar, uluslararası HDK'ların düzenlediği projeler ile de sağlanmıştır. Örneğin Türkiye'nin Yerel Gündem 21'i Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'nin (IULA) UNDP çatısı altında yürüttüğü proje ile oluşturulmuştur. UNDP Kapasite Programı 21 olarak isimlendirilen ve 50'den fazla ülkenin dahil olduğu proje içinde Türkiye'nin yerel gündemi, uygulanması nezdinde en başarılı olan seçilmiştir (Yigiter & Yirmibesoglu, 2011: 146).

Çin beklenmedik bir çabuklukla zirveden 2 sene sonra, Nisan 1994'te kendi yerel gündemini oluşturarak dünyada ilk olmuştur. Çin'in bu denli hızlı olması, uluslararası sorumluluklarını yerine getirdiğini kanıtlama çabası ve küresel meselelere daha çok dahil olmaya yönelik bir politika girişimi olarak yorumlanmıştır. Uluslararası bir proje dahilinde olmadan Çin'in kendi ulusal kurumları ile hazırlanmış olduğu gündeminde lanse ettiği ulusal çevresel durumu Batı akademisi tarafından anlatıldan çok daha iyimser olmakla itham edilmiştir. Eleştirilen diğer noktalar ise Çin'in gündem dahilinde endüstriyelleşme hızından hiçbir feragatte bulunulmayışı ve metinde kullanılan dilin yumuşaklığı olmuştur. "Yapılmalı", "amaçlanmalı" şeklindeki ılımlı üslup, kesin bir plan belirlemekten kaçınılması olarak yorumlanmıştır. Eleştirilere rağmen her biri farklı alanlara değinen 78 Eylem Bölümünden oluşan 240 sayfalık Çin Yerel Gündem 21'i yapısı ve kurguladığı mekanizmaları açısından geniş kapsamlı bir metin olarak kabul edilmektedir. Olağan üstü nüfusu, "sosyalist marketten" dönüşüm içerisinde olan ekonomisinin gerektirdiği yüksek endüstriyelleşme hızı ve egemen olduğu farklı ekolojik hassasiyete sahip bölgelerin genişliği nedeniyle Çin, küresel çevre için büyük bir etken olarak

görülmüştür. Bu bağlamda Çin'in gerek zirvede gerek ise Gündem 21'in uygulanmasında aldığı aktif rol dünya için umut verici bir gelişme olmuştur (Bradbury & Kirkby, 1996: 97-106).

90'ların sonuna kadar ABD yerel yönetimleri dünyadaki sürdürülebilirlik trendine ayak uydurmuştur. 2002 yılına kadar ABD'nin 22 yerel yönetimi başarı ile yerel gündemini belirlemiş ve uygulamıştır (Krueger, 2010: 415-416). Uygulamalar, 1993 yılında Bill Clinton yönetimi tarafından, "Başkanın Sürdürülebilir Kalkınma Konseyi" kurulmasıyla başlamıştır. Başkana yerel gündemlerin oluşturulması konusunda danışmanlık yapması amacıyla kurulan konsey, 2001 yılında dağıtılmıştır. Bu durum ABD'nin yerel sürdürülebilir planlarının dünyanın kalanından farklı bir şekle evirildiğinin habercisi olmuştur. ABD, retrotik olmakla itham ettiği Gündem 21'deki sürdürülebilir kalkınmaya alternatif olarak, "akıllı büyüme" isimli kavramı geliştirmiştir. Liberalizm ekseninde şekillenen piyasa temelli yaklaşım halka, ekonomiye ve çevreye hizmet eden, ABD için en uygun kalkınma aracı olarak tanımlanmıştır (Krueger & Gibbs, 2008: 1264-1265). Yaşanan değişimde Gündem 21 karşıtı muhalif kesimin oynadığı rol yadsınmamaktadır. Dünyanın geri kalanından şaşırtıcı miktarda fazla ABD menşeli radikal anti aktivist yayın¹⁷ bulunmaktadır. Bunların arasında Gündem 21 ile özgürlüğünü kaybeden ABD distopyasının yer aldığı bir roman dahi yer almaktadır¹⁸. Günümüzde hala ABD'nin Gündem 21 karşıtlığı radikal milliyetçi kesiminde devam etmektedir. Öyle ki yakın zamanda, COVID küresel salgınının Gündem 21'in 2030 hedefleri dahilinde BM tarafından planlanmış bir dünya popülasyonunu azaltma girişimi olduğuna dair bir komplo teorisi bulunmaktadır¹⁹.

Gündem 21'i en fazla benimseyen taraf olan AB'nin yerel gündemini oluşturması, 1991 yılında kurmuş olduğu "Avrupa Çevresi Üzerine Uzman Grup" isimli kuruma dayanmaktadır. Çok yönlü bir girişim olan grubun 1994 yılında Danimarka Aalborg'da düzenlediği konferans sonucunda üç bölümlük Aalborg

¹⁷ Örnek propaganda yayınları ve kitapları için bkz.

<http://www.socminco.com/USA-IMPLEMENTATION-AGENDA21.htm>

<https://www.facebook.com/usaagainst21/>

<https://www.amazon.nl/BEHIND-GREEN-MASK-Agenda-English-ebook/dp/B006OCWHCW>

¹⁸ <https://www.amazon.com/Agenda-21-Glenn-Beck/dp/1476716692>

¹⁹(Chelsey Cox "Fact check: U.N. Agenda 21/2030 'New World Order' is not a real document" USA TODAY, 23 Temmuz 2020)

<https://www.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/07/23/fact-check-uns-agenda-21-2030-agenda-wont-create-new-world-order/5474884002/>

Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme, Avrupa kentlerinde ve kırsal yerleşkelerinde sürdürülebilir kalkınma için birtakım stratejiler ve değerler üretmektedir. Sözleşmenin üçüncü bölümünde, metin kendisini doğrudan Gündem 21 ve Avrupa Birliği 5'inci Çevresel Eylem Planı ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda yerel gündemlerin oluşturulması ve uygulanması için 8 aşamalı bir model oluşturmuştur. 1996'ya kadar devletlerin oluşturması öngörülen yerel gündemleri çoğunluk zamanında yetiştirememiştir. Lakin başta İngiltere olmak üzere Hollanda ve İsveç yerel yönetimleri gündemi zamanında oluşturmuş ve başarı ile uygulamıştır (Harman et al., 1996: 42). Oturmuş çevre düzenlemelerine sahip İskandinav ülkelerinin yerel gündemlerini oluşturmakta başarılı olduğu gözlemlenmiştir. İngiltere'nin aksine İrlanda yerel gündemini belirleme konusunda en başarısızlar arasında yer almaktadır. Almanya ve Avusturya da konseptte geç uyum sağlayanlar arasında yer almaktadır. AB, Rio ile belirlenen konseptleri benimsemesine rağmen geniş kamu katılımı dahilinde farklı arka planlara ve çıkarılara sahip taraflar arasında yaşanan uzlaşmazlıklar yerel gündemlerin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bağımsız çevreci örgütler ve bazı taraflar Yerel Gündem'i bürokratikleşme karşıtı bir hareket olarak yorumlamıştır. Öyle ki kamuoyunda zamanla yerel planların politika karşıtı partizan bir hareket olduğu algısı oluşmuştur. Bu bağlamda hedeflenen yeni yaklaşımın, eski yaklaşım nezdinde hazırlanmış demokratik ve kurumsal yapıya uyarlanmasındaki geçişin dengesi, yerel gündemlerin oluşturulmasındaki en önde gelen sorunlardan olmuştur (Lafferty, 2001: 65-82).

2002 yılında ICLEI tarafından Rio+10 Sekreteryası ve UNDP Kapasite 21 Programı iş birliği ile hazırlanan rapor dahilinde 113 ülkeye ait 64000 Gündem 21 programı yürüten yerel yönetim incelenmiştir. Katılımcı yönetimlerin %80'den fazlasının Avrupa'dan olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte yönetimlerin %60'nın hali hazırda belirlemiş oldukları eylem planlarının bulunduğu saptanmıştır. Asya Pasifik bölgesinde yürütülen programlarda ulusal yönetimlerin bizzat sürece dahil olduğu gözlemlenmiş, Latin Amerika bölgelerindeki programlarda ise kamusal katılım, kalkınma, yoksulluğun azaltılması ve su kaynaklarına dair meselelerin öncelendiği kayıtlara geçmiştir²⁰. Özellikle 2000 sonrası, Gündem 21'e olan rağbet azalmaya başlamıştır. Dünya genelinin ABD'nin yaptığı gibi kendi ulusal

²⁰ Ania ROK, Stefan KUHN, (Çevirimiçi), http://www.citego.org/bdf_fiche-document-1299_en.html, 1 Nisan 2021

sürdürülebilirlik yaklaşımlarına yöneldiği görülmektedir. Önceki sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının dünyanın kaldırabileceği sınırlılıkları (örn. kaynakların sınırlılığı, kirlilik yoğunlukları) gözetmemesi nedeniyle terk edilmeye başlanmıştır. Tüm bunların ve dünyanın Gündem 21'in günün koşullarını karşılayamadığına dair algısının farkındalığı ile 2015 yılında Gündem 2030 veya bilinen adıyla Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) oluşturulmuştur (Ross, 2009: 32). 17 temel hedeften oluşan SDG kendini, yıllar süren uluslararası çevre hukuku çalışmalarının sonucu olarak nitelendirmektedir²¹.

Literatürde “anarşist çözüm” olarak bilinen gücün radikal olarak merkezleştirilmesi yaklaşımı AB'deki bahsi geçen radikal grupların Gündem 21'e olan algısının özüdür. Kendi kendine yeten küçük toplulukların küresel ağlar ile birbirine bağlı olduğu bu tasarının yumuşatılmış hali uluslararası ilişkilerin çevre yönetişimi anlayışının temelini oluşturmuştur. Genel olarak “*küresel düşün, yerel hareket et*” sloganıyla tanımlanan yaklaşıma göre çevre sorunlarının çözümü ancak bu sorunlara neden olan küresel yapıların siyasi ve ekonomik olarak kendine yetebilen yerel mikro topluluklar oluşturması ile olacaktır. Kendine yetebilen küçük ölçekli bir topluluk sahip olacağı kısa bürokratik kanallar ile sorunlara daha hızlı ve etkili karşılık verebilecektir. Bu tür topluluklar birçok konuda yakın çevresine bağımlı olduğu için yaşanan olumsuzluklara karşı daha hassastır. Bu hassasiyet çevre değerlendirmesinin birinci elden yapılmasına ve erken teşhise olanak tanımaktadır (Burchill et al., 2005: 359-360). Gündem 21, “anarşist çözümün” radikal temellerinden sıyrılarak daha pragmatik bir vücutta somutlaşmasıdır. Rio Deklarasyonunda yer alan kamu katılımına, yerel halklara, alt gruplara ve çok uluslu şirketlere dair prensipleri ile tescillenen ortak tutum, devletlerin temel rolünü yadsımamaktadır. Lakin küresel olaylara karşılık verebilmek için devlet hem çok büyüktür hem de çok küçüktür. Bu kapsamda gücün devlet içerisinde tabana doğru yayılması, küresel olarak ise merkezleştirilmesi gerekmiştir. Anarşist çözümün daha devletçi hali olarak benimsenen “küresel çevre yönetişimi” ile uluslararası ve yerel-bölgesel kurumlara doğru eş zamanlı bir güç kayması yaşanmaktadır (Eckersley, 1992: 144-178).

²¹ SDG hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.
<https://sdgs.un.org/goals>

2.2.3. İklim Değişikliği Sözleşmesi

Tam ismi ile “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” (UNFCCC) özel olarak iklim değişikliğini konu edinmiş ilk uluslararası yasal antlaşmadır. Müzakereler öncesinde düzenlenen Uluslararası İklim Değişikliği Paneli’nde iklim değişikliğine dair bilimsel veriler değerlendirilmiştir. Akabinde nihayetlendirilen antlaşma, 4-14 Haziran’da Rio’da imzaya sunulmuştur. BM New York Genel Merkezi’nde tekrar 20 Haziran 1992 ile 20 Haziran 1993 arasında 1 sene boyunca imzaya açık bırakılan antlaşma 21 Mart 1994’te yürürlüğe girmiştir. Antlaşma ile iklim değişikliğine neden olan küresel ısınmanın sınırlandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda sera gazı salınımlarının izlenmesi ve denetlenmesi öngörülmüştür. 2 (a) ve (b) maddeleri birlikte incelendiğinde, muhatabı devletler için milenyum kadar 1990 yılındaki sera gazı salınımı seviyelerinin hedeflendiği yorumlanmaktadır. Sözleşme gereği taraflar sahip oldukları ulusal kaynak envanterini ve mevcut salınım miktarlarını bildirmekle mükelleftir. Ayrıca tarafların, uluslararası incelemeye tabi tutulmak üzere düzenli aralıklarla, sera salınımlarının azaltılmasına yönelik uygulanan sınırlandırma ve politikalara dair ulusal rapor sunması öngörülmüştür (Weiss, 1992: 816).

İçerisinde başlıca petrol ihracatçısı ülkenin bulunduğu 31 BM üyesi Aralık 1992 itibari ile antlaşmayı imzalamamıştır (Grubb et al., 2019: 15). İmzalama süreci sonra erse dahi devletler antlaşmaya taraf olabilmıştır. Öyle ki 2000 sonrasında dahi taraf olan devletler olmuştur. Günümüzde antlaşmanın 165 imzacısı ve 197 tarafı bulunmaktadır²².

Antlaşma dahilinde gelişmekte ve gelişmiş olan ülkeler ek-1 ve ek-2 olmak üzere 2 ana gruba tasnif edilmiştir²³. Antlaşmanın uygulanmasına dair yerel eylem

²² Uluslararası bir sözleşmeye imzacı olan devlet sözleşmeyi politik olarak desteklediğini, antlaşma sürecine devam edeceğini göstermektedir. Taraf olma durumunda ise devlet, antlaşmanın kendisine olan bağlayıcılığına karşı rızasını sunmaktadır. BM antlaşmalarına taraf olmak: Onay, kabul, katılım, veraset ve tasdik şeklinde gerçekleşmektedir. Aralarındaki fark için bkz.

<https://ask.un.org/faq/14594>

Taraflar ve imzacılara dair ayrıntılı bilgi için bkz.

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII7&chapter=27&T&emp=mtdsg3&clang=_en#1

²³ Ek-1 ülkeleri dönemin endüstriyelmiş OECD üyelerinden ve geçiş ekonomisindeki ülkelere meydana gelmektedir. Ek-2 ülkeleri ise geçiş ekonomisindeki ülkeler hariç, yine aynı OECD üyelerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte Ek-1 dışı ülkeler ve az gelişmiş ülkeler olmak üzere iki alt grup da bulunmaktadır. UN-UNDESA tarafından yapılan gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş ekonomisindeki ülkeler sınıflandırması: Petrol ihracat oranları göz önünde bulundurularak devletlerin;

planlarının oluşturulması, emisyon azaltımı, düzenli olarak ulusal raporların sunulması, kaynak envanter bildirim, teknoloji veya yöntemlerin paylaşımı ve iş birliğine dair iki grup için de geçerli olan yükümlülükler bulunmaktadır. Lakin ortak ama farklılaşmış sorumluluklar ilkesi dahilinde ikinci gruba ek sorumluluklar tanımlanmıştır. Bu kapsamda ek-2 ülkelerinin, gelişmekte olan ülkelere yönelik Madde 12, Paragraf 1 ile belirlenen yükümlülüklerini yerine getirebilmesi ve gerekli kılınan teknoloji transferi bedelleri için ek kaynak sağlaması öngörülmektedir. Söz konusu ek kaynakların, bağışlanan ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasına ve yoksulluğunun azaltılmasını öncelemesinin gerekliliği belirtilmiştir. Kaynakların oluşturulması sürecinde bağışçı devletler arasında kapasitelerine göre dağılım yapılacağına işaret edilmiştir. Çevre dostu teknolojilerin paylaşılması ve uygulanması dahil olmak üzere özellikle iklim değişikliğinden çok etkilenen ülkelere, oluşan hasarın giderilebilmesi için finansal ile sınırlı olmamak üzere asiste etme sorumluluğu getirilmiştir. Ek 1 içerisinde yer alan, market ekonomisine geçiş aşamasındaki ülkeler (Post-Sovyet ülkeleri) için yükümlülüklerde harici esneklik sağlanması kararlaştırılmıştır (J. P. Howe & Sutter, 2017: 229-236).

2002 yılına kadar Ek-2 grubuna dahil edilen Türkiye'nin hangi gruba dahil edileceği meselesi sorunlu olmuştur. Gelişmekte olan ülke özellikleri taşımasına rağmen sanayileşmiş ülke kategorisinde değerlendirilen Türkiye antlaşmayı imzalamamıştır. Öyle ki imzalanması halinde Türkiye'nin sanayisi yavaşlayacak ve Ek-1 ülkelere yardım yükümlülüğü altına girecekti. Bir diğer tartışma konusu ise Ek-2 ülkeleri için belirlenen 1990 yılı sera gazı seviyelerinin hedeflenmesi olmuştur. Zira 1990 emisyon seviyeleri, nüfus, yüz ölçümü, orman miktarı ve sulak alanların mevcudiyeti etkenlerini göz ardı edilerek ham olarak alınmıştır (Alada et al., 1993: 96).

Müzakere sürecinde, Ek-1 ülkelerinin 1990 salınım seviyelerinin baz alınmasına yönelik hoşnutsuzluğuna alternatif olarak gayri safi milli hasıllarının (GSMH) salınım miktarlarına oranlandığı "salınım yoğunluğu" önerilmiştir. Temel

gayri safi yurtiçi hasıllarının ve ekonomik büyümelerinin, dünyanın toplam hasılasına göre belirlenen limit ile aralarında olan ilişkiye dayalı iktisadi bir metodolojiye göre yapılmaktadır. Geçiş ekonomisindeki ülkeleri ise merkezi planlı ekonomiden, market ekonomisine geçen Eski Sovyet ülkeleri oluşturmaktadır. Sözleşme dahilinde alt grup olan Ek-1 dışı ülkelere yatırım ve teknoloji transferi gibi bazı yardımlar öngörülmüştür. Az gelişmiş ülkeler ise sınırlı kapasiteleri sebebiyle özel olarak değerlendirilmiştir.

motivasyon, ülkelerin gelişimleri ile orantılı olarak salınım limitlerinin de artacak olmasıdır. Öneri, agresif ekonomik büyüme yaşayan ülkelerin lehine oluşacak adaletsizlik ve Güney'in kalkınmayı baltalayacağı öngörüsü nedenleriyle reddedilmiştir. Bir diğer öneri ise AB tarafından sunulmuştur. Çoğu muhatap arasında en makul seçenek olarak değerlendirilen öneri, her devlet için özel kişi başına düşen salınım limiti belirlenmesini öngörmüştür. Bu öneri ise soğuk iklim gibi devletlerin kontrolü dışındaki unsurların salınımlarını etkiliyor olması nedeniyle rafa kaldırılmıştır (Von Stein, 2008: 250). Güney ülkelerinin temel endişesi, metnin önsözünde ele alındığı üzere, kalkınma ve sosyal ihtiyaçlarının öncelenmesi olmuştur. Zira gelişmekte olan ülkelere kıyasla sera gazı salınımının sorumlusu büyük oranda gelişmiş ülkeler olmuştur ve sözleşme bunu göz önünde bulundurarak kalkınan ekonomilerin salınım artışına gideceği gerçeğini kabullenmiştir. Ortak ama farklılaşmış sorumluluklar ilkesinin sözleşmeye dahil edilmesi ve grupların belirlenmesindeki büyük rolü, müzakereler boyunca ortak tutum sergileyen Çin ve G77 ülkeleri üstlenmiştir (Brunnée & Streck, 2013: 592).

Devletler üzerine oluşturulan ülke temelli salınım azaltım sınırlamaları istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Sözleşme dahilinde sağlamaları gereken fon desteğinin külfetiyle piyasa üstünlüğünü kaybetmek istemeyen gelişmiş ülkeler, emisyon arttırıcı aktivitelerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamıştır. Böylelikle hem ucuz iş gücünden yararlanılarak maliyetler kısılmakta hem de salınım yükümlülükleri yerine getirilmektedir. Kuzey'in bu eğilimi Rio Deklarasyonu'nun 11. maddesinin müzakeresindeki başlıca tartışma konusu olmuştur. Gelişmenin maliyetinin, çevre denetim mekanizmalarının zayıf olduğu ülkelere yüklendiği bu durum "Kirlilik Sığınağı Hipotezi" olarak isimlendirilmektedir (Nakiboğlu & Bozkaya, 2019: 644). Sağlanan fonlar ve kolaylıklara rağmen düzenlemenin külfeti yine geliştirmekte olan ülkelere yüklenilmiştir. Özellikle OECD ülkelerinde, ulusal çevre düzenlemelerinin zayıf olduğu dönemlerinde tahribat oranı yüksek endüstrilerde ivmeli bir artış saptanmıştır (Gill, 2018: 168). Söz konusu gelişmeler küresel piyasada yaşanan neo-liberal değişimin bir sonucu ve hızlandırıcısı olmuştur. Devlet kontrolüyle belirlenen piyasa artık çoklu küresel unsurlar tarafından belirlenen bir hal almıştır. Tarafların çoğalması, uzlaşmanın karmaşıklaşması ve yeni güvenlik endişeleri ile çevre, uluslararası politik ekonominin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür (Mazi, 2009: 304-305).

2.2.4. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Sözleşmenin temelleri 1988'e, UNEP çatısı altında toplanmış Biyolojik Çeşitlilik Uzmanlarının Geçici Çalışma Grubu'na dayanmaktadır. 1991 yılında Hükümetler arası Müzakere Komitesi'ne dönüşen grubun hazırladığı metin Rio'da imzaya sunulmuştur. O döneme kadar halk arasında bilinmeyen Biyolojik Çeşitlilik kavramı, bu sözleşme ile dünyaya tanıtılmıştır (Bragdon, 1996: 177). İçerisinde ABD, Suudi Arabistan ve Sovyet Sonrası Ülkelerin de bulunduğu 31 BM üyesi Aralık 1992 itibari ile antlaşmayı imzalamamıştır (Grubb et al., 2019: 15).

29 Aralık 1993'te yürürlüğe giren sözleşmeye 1995 Kasım itibari ile 135 devlet taraf olmuştur. Sözleşme'nin bu denli hızlı yürürlüğe girmesi ve tarafların çokluğu biyolojik çeşitliliğe dair dünyanın ortak endişesinin teşhiri olmuştur. Biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kalkınma kapsamında iktisadi, sosyal ve teknolojik boyutları ele alınmıştır (Bragdon, 1996: 177). Bu bağlamda metin, biyolojik çeşitliliği bütüncül olarak ele alan ilk uluslararası antlaşma olmuştur. Genel olarak: İlgili ilkelerin, maddi yükümlülüklerin ve bürokratik mekanizmaları konu alan 42 madde bulunmaktadır. İlkeler dahilinde devletlerin ulusal biyolojik kaynaklarına dair sahip oldukları egemenlik yinelenmiştir lakin insanlığın ortak mirası olduğu unutulmamıştır. Öyle ki aynı maddenin devamında bu egemenliklerini sınır aşan çevre zararını önleme ilkesi dahilinde kullanmalarının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Belirlenen maddi yükümlülükler ise in-situ^{24/} ex-situ koruma²⁵, çevresel etki değerlendirilmesi, teşviklerin yapılması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımına dair olmuştur. Yönetim mekanizmaları dahilinde sekretaryanın yetkileri, yönetimin toplanmasına, değişiklik usullerine yer verilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından biyolojik çeşitliliğin muhafazasındaki esas organ ve yönetim yapısı olarak Tarafların Konferansı²⁶ (COP) belirlenmiştir. Yıl aşırı toplanan COP, sözleşmenin uygulanmasını incelemekte ve aldığı kararlar ile geliştirmektedir. İnceleme yapılırken ulusal raporlar ve Global Biodiversity Outlook (GBO) isimli rapor temel alınmaktadır.

²⁴ Biyolojik çeşitlilik unsurlarının ait olduğu alan içerisinde korunması. Dolaylı olarak ekosistemin veya habitatın korunmasını da kapsamaktadır.

²⁵ Biyolojik çeşitlilik unsurlarının ait olduğu alan dışarısında korunması.

²⁶ 2 olağan üstü ve 14 olağan olmak üzere toplam 16 kez toplanan COP'un 15'inci olağan toplantısının, 11-24 Ekim 2021 tarihinde Çin Kunming'te yapılması planlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.cbd.int/cop/#:~:text=The%20Conference%20of%20the%20Parties,takes%20at%20its%200periodic%20meetings.&text=The%20Fifteenth%20meeting%20of%20the,China%2C%20date%20to%20be%20confirmed.>

COP'un ikinci toplantısıyla hazırlanmasına karar kılınan GBO, küresel biyoçeşitliliğin mevcut durumunun, uluslararası topluluğun konu ile ilgili eylemlerinin özetini yapmakta ve gelecek adımlar için çerçeve oluşturmaktadır²⁷ (Cooper & Noonan-Mooney, 2013: 307). Bununla birlikte sözleşmeye iki ek getirilmiştir. İlk ek, 7. maddede işlenen belirleme ve izleme esaslarına dair iki yeni içerik getirmektedir. İkinci ek ise sözleşme dahilindeki uyuşmazlıkların çözümlenmesinde uygulanacak hakemlik esaslarına dair detaylı yöntemleri içermektedir. 37'nci maddede belirtildiği üzere, sözleşme çekincelere kapalıdır²⁸. Böylece tarafların kısmi kabulü önlenmiştir. Sözleşmenin amacı madde 1'de açıkça belirtildiği üzere: *“Bu Sözleşme'nin, ilgili hükümleri uyarınca takip edilecek amaçları, biyolojik çeşitliliğin korunması; bu çeşitliliğinin unsurlarının sürdürülebilir kullanımı; genetik kaynaklar ve teknoloji üzerinde sahip olunan bütün hakları dikkate almak kaydıyla, bu kaynaklara gereğince erişimin ve ilgili teknolojilerin gereğince transferinin sağlanması ve uygun finansmanın tedariki de dahil olmak üzere, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımıdır.”* Metin içeriğinde kullanılan kavramların açıklandığı 2.maddede ise öncelikle biyolojik çeşitlilik ve biyolojik kaynak arasındaki farka ayrı ayrı tanımları yapılmak sureti ile dikkat çekilmiştir (The Convention on Biological Diversity: 1992).

Sözleşme hangi türlerin veya bölgelerin öncelikli olarak korunacağına dair kesin hedefler ve zaman aralığı belirlememektedir. Bunun yerine tarafların, kendi koşullarına uygun olarak sözleşmeyi uygulaması beklenmektedir (The Convention on Biological Diversity, 1999: 29). Bu bağlamda devletlerin kendi ulusal planlarını oluşturulması öngörülmüştür. Ulusal Biyoçeşitlilik Strateji ve Eylem Planı (NBSAP) olarak isimlendirilen bu planlar genellikle 5 yıllık aralıklarla güncellenmiştir. Tamamı ile uygulanmasa dahi oluşturulan planlar, gelişmekte olan taraf devletlerin ihtiyaç duyduğu fon desteğinin niteliğinin ve niceliğinin saptanmasına yardımcı olmuştur. Bununla birlikte yalnızca devletlerin değil, özel sektörün de kendi planını oluşturmasına işaret edilmiştir. Devletlere, oluşturulan sektörler arası plan, strateji ve politikaları bütünleştirme yükümlülüğü getirilmiştir (McNeely, 2018: 322). Madde

²⁷ Günümüze kadar en sonuncusu 2010 yılında hazırlanmış 5 adet GBO bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.cbd.int/gbo/>

²⁸ Devletler taraf olduğu antlaşmalara çekince getirerek bazı maddelerin doğurduğu yükümlülüklerle karşı idaresini sergileyebilmektedir. Çekinceler aynı zamanda maddenin nasıl yorumlandığı ve uygulanacağını belirtmek için de kullanılabilir.

16'da biyolojik çeşitliliği muhafaza eden ve gen kaynaklarından yararlanılmasına dair çevre dostu teknolojilerin/ tekniklerin taraflar arasında transferinin ve ulaşımının kolaylaştırılmasının yer almaktadır. Söz konusu teknolojilerin patentli olması veya fikri mülkiyet hakkına tabii olması durumunda dahi gerekli tedbirlerin alınarak paylaşımı öngörülmüştür. Biyoteknoloji transferinin, kahve, fındık...vb genetik ham kaynak tedarikçilerinin ürünlerini saflaştırılmasına ve üreticilerin daha verimli döller üretmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda teknoloji transferi yalnızca biyolojik çeşitliliğin sağlanması için değil, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını da destekleyecek bir küresel piyasa katalizörü olarak öne çıkmaktadır (Frisvold & Condon, 1998: 560).

Gelişmiş ülkeler sözleşmeyi desteklese de sağlamaları gereken finansal desteğin külfetinden çekinmiştir. Sözleşmenin ilk taslaklarında, finansal kaynak olarak biyolojik materyallerin ticareti esnasında devletlerden alınacak vergilerle oluşturulacak uluslararası bir havuz oluşturulması önerilmiştir. Sonrasında kabul edilmeyen bu öneri yerine devletlerin ulusal planlarını, kapasiteleri el verdiğince kendilerinin finanse etmesi öngörülmüştür. Yine de artacak maliyetler göz önünde bulundurularak gelişmiş ülkelerin yeni fonlar oluşturması öngörülmüştür. Nihayetinde sözleşmenin finansal mekanizması olarak GEF kabul edilmiştir. Sözleşme ile oluşturulan finansal mekanizma oldukça karmaşıktır. Lakin bazı meseleler gelecekte karar verilmek üzere bilerek belirsiz bırakılmıştır.(McNeely, 2018: 324).

Nairobi'de düzenlenen Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Kabul Edilen Metninin Kabulü Konferansı'ndaki müzakerelerin sonuna yaklaşıldığında ABD sözleşmeye dair kendince çözülemeyen meselelerin yer aldığı bir bildiri yayınlamıştır. Metne göre sözleşme, finans, GEF'in rolü, fikri mülkiyet hakları ve biyoteknoloji transferine dair meselelerin geliştirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Öyle ki ABD sözleşmenin aceleci ve bölük hazırlandığını, dolayısıyla muhataplarına metnin son halinin bir bütün olarak incelemesine fırsat bırakılmadığını iddia etmiştir (United States, 1992). Sözleşmenin yapılmasına önyak olan ABD'nin sonrasında sözleşmenin en büyük muhalifi haline dönüşmüştür. Bush başkanlık seçim yılında böylesi bir sözleşmenin ABD ekonomisini inciteceğini öne sürerek imzalamayı reddetmiştir (Owen & Pickering, 2006: 673). Ayrıca, sözleşmenin biyolojik kaynak toplayan şirketleri telif ücreti ödemek zorunda bırakacağını, dolayısıyla biyoteknolojinin gelişimine zarar vereceğini iddia etmiştir. Nihayetinde ABD sözleşmeyi imzalamıştır

lakin ulusal parlamentosunda onanmaya sunmamış, taraf olmamıştır (Nizamani, 1992: 6).

. Kuzey- Güney arasında arasındaki fikir ayrılıkları, henüz müzakerelerin başında yapılan biyolojik çeşitliliğin tanımı ile başlamıştır. Zengin biyolojik kaynağa sahip Güney ülkeleri, biyolojik çeşitliliğin insanlığın ortak mirası olarak tanımlanmasını istememiştir. Zira bu ülkelerin birçok sektörü bu kaynaklardan beslenmektedir. Reddedilen bu öneri yerine, genetik unsurları devlet egemenliği altındaki birer kaynak olarak gören “fikri mülkiyet” yaklaşımı benimsenmiştir. Kolonyal dönemde deneyimlenen kaynak sömürüleri, Güney’in bu yaklaşımını anlamlı kılmaktadır. Finansal mekanizmaya dair müzakereler ise en sancılı tartışmalar sahne olmuştur. Güney, GEF’in gelişmiş ülkelerin etkisi altında olduğunun iddiası ile sözleşmenin finansal mekanizması olmasına karşı çıkmıştır. Tartışmalar genel olarak Kuzeyin biyolojik çeşitliliğin korunmasını, Güneyin ise biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve biyoteknolojiye ulaşımını öncesinden doğmuştur. Bununla birlikte her zaman fikir ayrılıkları yaşanmamıştır. Güneyin, sözleşme yükümlülüklerini devletlerin kendi ulusal eylem planları ile uygulaması önerisine birçok Kuzey ülkesi mutabık kalmıştır. Müzakere sürecinde AB, fikri mülkiyet hakları, finansal mekanizma ve biyogüvenlik konularında diğer Kuzey ülkeleri ile ve kendi içerisinde ortak tutum sergilemiş olsa da genel olarak üyeler ferdi bir tutum sergilemiştir (Topçu, 2012: 64-67).

Japonya biyoteknoloji düzenlemelerinden çekindiği, Fransa ise biyolojik çeşitliliğin zengin olduğu bölgelerin listelenmeyişi nedeniyle imzalamak istememiştir. İki taraf ile ancak müzakerelerin sonlarında uzlaşılabilmiştir (Parson et al., 1992: 14).Sözleşmeye kadar biyolojik çeşitliliğe sadece doğal yaşamın korunması şeklinde genel bir algı bulunmaktaydı. Özellikle ABD, Hollanda ve Almanya bu algısını müzakere boyunca devam ettirmiştir. Buna rağmen Kanada, İngiltere ve İskandinav ülkelerinin çabası neticesinde biyolojik çeşitliliğe koruma, sürdürülebilirlik ve eşit paylaşım ilkeleri dahil edilmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkeler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Rosendal, 2013: 95). Böylelikle biyolojik çeşitliliğin yalnızca doğanın korunmasıyla sınırlı algısı yıkılmış, ilişkilerde özellikle iktisadi boyutlarıyla ele alınır olmuştur. Bununla birlikte biyolojik çeşitliliğin dünyanın ortak mirası kapsamında ele alınışı devletlerin egemenliklerindeki daralma olarak yorumlanmaktadır. Lakin kurumlar irdelendiğinde tersi bir çıkarımda da

bulunulabilmektedir. Güney'in GEF'in Kuzey etkisinde olduğuna yönelik iddiasıyla finansal mekanizma olarak kabul etmeyişinin haklı nedenleri bulunmaktadır. Emsali olan bu durumlarda, her ne kadar tüm tarafların egemenliğinin bir kısmı uluslararası rejim ve kurumlara aktarılıyor gibi gözükse de bazı devletlerin kurum içerisindeki yetki alanı daha geniştir. Karar verme süreçlerine bazı devletlerin daha fazla dahil olması bu rejimlerin meşruluğuna gölge düşürmektedir. Nihayetinde, küresel ekonomik yönetim ile gelişmiş ülkeler egemenliklerini sınırlarının ötesine taşırken, gelişmekte olanlar ise var olan egemenliklerinden vazgeçme veya çevre ile ilgili uzlaşamaz olmakla itham edilme ikilemi arasında kalmaktadır (Kütting, 2004: 32).

2.2.5. Orman Prensipleri

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) küresel bir orman şartının eksikliğine işaret ederek, Rio'da sunulmak üzere, Kasım 1990'da ormanlara dair küresel bir antlaşma hazırlanmasını önermiştir. Sözleşmeye özel bir forum açılmamıştır. Hazırlık oturumlarında planlandığı şekliyle ilerlemeyen müzakere süreci yasal bağlayıcılığı olmayan ilkeler bildirisi ile nihayetlendirilmiştir (Parson et al., 1992: 14). Orman Prensipleri veya resmi adıyla "Her Türlü Ormanın Yönetimi, Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınmasına İlişkin Küresel Mutabakat İçin Yasal Olmayan Yetkili İlkeler Beyanı" 15 bölümden meydana gelen bir yumuşak hukuk metnidir. 14 Haziran 1992 yılında kabul edilen metnin temel amacı; ormanların korunması, yönetimi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması olmuştur. Aynı zamanda ormanların tamamlayıcı ve diğer işlevlerinin de temini amaçlanmaktadır. Bu amaçla üretilen ilkeler belirli özel bölgeler ile sınırlı kalmamakta, tüm dünya ormanlarını konu edinmektedir. Buna rağmen ulusal politikalara yönelik maddelere ağırlık verilmiştir. Sözleşme dahilinde doğal kaynaklar üzerine egemenlik, sınır aşan hasarı önleme (1/a) ve sürdürülebilirlik ilkeleri yinelenmiştir. Meseleye bütüncül olarak yaklaşmış; sosyo-ekonomik, yerel halklar, gelecek nesiller, orman ürünleri, orman ürünlerinin ticareti, kadınlar, HDK'lar, işçiler, endüstriler, kültür, fakirliğin azaltılması bilimsel araştırma, teknoloji, bilgi paylaşımı, çok taraflı antlaşmaların gerekliliği, kirletenlerin izlenmesi meseleleri ormanlar dahilinde işlenmiştir. Bununla birlikte yalnızca korumaya yönelik değil, kayıpların geri kazandırılması ve yeni ormanlar kazandırılması şeklinde bir tutum sergilenmiştir (Skalar, 2014: 51).

ABD başta olmak üzere Kuzey, ormanların küresel nitelikli kaynaklar olduğunu dolayısıyla küresel bir sözleşmeye ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Alada et

al., 1993: 102). Lakin küresel bir sözleşmeden bahsedilmesine rağmen konu edinilen orman çeşidi yalnızca tropikal ormanları kapsamaktaydı. Ancak Çin'in desteklediği G77 ülkelerinin çabaları ile tüm orman çeşitleri sözleşmeye dahil edilebilmiştir (Parson et al., 1992: 14). Güney ülkeleri, Kuzeyin ormanlar meselesine verdiği önemin farkındalığını ustaca bir pazarlık aracı olarak kullanmayı başarmıştır. Öncelikleri, doğal kaynakların kullanımına dair egemenliklerine olan müdahaleleri engellemek, borçların kolaylaştırılması, finans ve teknoloji desteği edinmek olmuştur. Bu bağlamda Güney, "Mesele İlişkilendirilmesi" olarak bilinen müzakere yöntemini kullanmıştır. Bu yöntemle normal şartlarda uzlaşılması zor olan bir konu başka bir konu ile ilişkilendirilerek iş birliği sağlanabilmektedir. Öyle ki Malezya başbakanı "Eğer Kuzey ağaçlarımızı kesmemizi istemiyorsa, kaybedeceğimiz geliri karşılmalıdır" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu durum aynı zamanda bir "kaybedilen fırsat maliyeti için tazminat" örneği olmuştur. Kuzey, küresel piyasadaki liderliğini korumak adına finansal ve teknolojik destek konusunda isteksiz olmuştur. Öyle ki ABD delegesi Güney'i her şeyi bir fon fırsatına çevirmekle suçlamıştır. Mesele ilişkilendirmesi argümanına karşı Kuzeyin cevabı orman bakıcısı ilkesi ile olmuştur. Egemenlik ihlali olduğu gerekçesi ile Güney tarafından derhal reddedilen ilke, yalnızca belirli nitelik ve nicelikteki ormanlık bölgesi olan uluslara yasal bağlayıcılığı olan yükümlülükler öngörmekteydi (Humphreys, 2001: 128). Bununla birlikte Güney, ortak ama farklılaşmış sorumluluk ilkesi kapsamında, Kuzeyin ülkelerinin geçmişteki tropikal ormansızlaşmaya olan katkılarına işaret ederek sorumluluğun da ortaklığını vurgulamıştır. İki tarafında taviz vermeyişi nihayetinde literatür genelinde etkisiz olarak kabul edilen yumuşak hukuk metni imzalanmıştır (Humphreys, 2008: 436). Ortaya çıkarılan metnin zayıflığının farkındalığı ile sözleşmeye, gelecekte yapılması tasavvur edilen yeni sözleşmenin sinyalini verecek bir madde eklenmesini önermiştir. Lakin bu tür bir imadan dahi kaçınılmıştır (Parson et al., 1992: 14).

Nihayetinde metin, G77 için kısmi bir diplomatik başarı olmuştur. Öyle ki dış borçluluğa dair (9(a)), teknoloji transferine dair (11) ve harici finansal fonlara dair maddeler sözleşmeye dahil ettirilebilmiştir. Ortak ama farklılaşmış sorumluluklar ve kayıp fırsat maliyeti konseptleri, Kuzeyin muhalefetiyle sözleşme dışı tutulmuştur (Humphreys, 2008: 437). Metin, G77 için başarı olsa da uluslararası çevre hukuku içi hezimet olmuştur. Philippe Sands sözleşmeyi; maddelerinin başlıksız olması, akla uygun şekilde ilkelerin tasniflendirilemeyişi nedeniyle kötü tasarlanmış olarak

tanımlamıştır. İlkelerin çok azının elle tutulur olduğunu ekleyen Sands, metni çok az pragmatik olması ile eleştirmiştir (Sands & Peel, 2012: 497). Sands'ın vizyonunu, gelecekte ormanlara dair hukuksal açığın birçok bölük uluslararası sözleşme ile kapatılmaya çalışılması doğrulamıştır.

Çevreye dair müzakereler birçok farklı değişkenin dahil olduğu karmaşık bir ilişki ağıdır. Devletler genellikle çatışan çıkarlara sahiptir ve muhataplarının sözleşmeye uyacağına veya sözleşmeyi kendi kadar usturuplu uygulayacağına güvenmemektedir. Bununla birlikte çevrenin yanı sıra ulusal ekonomik ve politik çıkarlar da söz konusudur. Tüm bu girdiler, katılımcı devlet sayısı arttıkça çok daha çetrefilli bir hal almaktadır. Devletlerin müzakere öncesi belirledikleri hedefleri ve taviz sınırları bulunmaktadır. Çok az örnekte karşılıklı hedefler ve tavizler paraleldir. Böyle durumlarda geriye yalnızca karşılıklı hedefleri uyumlu kılmak kalmaktadır. Lakin genellikle çıkarlar uyuşmaz ve uzlaşmalar bir tarafın lehine, diğer tarafın ise aleyhine sonuçlanır. Bazı durumlarda ise taraflar öyle uzlaştırılmazdır ki ortaya işlevsel bir metin dahi çıkartılamamaktadır. Orman Prensipleri her ne kadar G-77 için kısmi bir zafer olarak görülse de nihayetinde iki tarafın da yararlanamadığı etkisiz bir metin olmuştur. Müzakere sürecinde net olarak görüldüğü üzere, çevreye dair uzlaşmaların karşısındaki en büyük engel ekonomik-politik ulusal çıkarlar ve tarafların çokluğudur (O'Neill, 2017: 81-82). Bu durum çevre meselelerinde devletin merkezsizleştirilmesi tartışmalarını haklı çıkarır niteliktedir.

2.3. Konferans Sonrası: Uluslararası İlişkilerde Çevre Faktörü

Zirve sona ererken, Gündem 21'in ilgili maddesi ile, alınan kararların izlenmesi ve değerlendirmesini yapacak Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun (CSD) kurulmasına işaret edilmiştir. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok Kuzey ülkesi yeni bir BM organının kurulmasına karşı çıkmıştır. Ancak diğer BM üyelerinin ve HDK'ların çabaları ile uzlaşılabilmiştir. Komisyonun kurulmasına Rio'da karar verilmişse de zirvenin yeni bir kurum oluşturma yetkisi yok idi. Dolayısıyla CSD'nin kurulması ve görevlerinin belirlenmesi 1992 sonbaharında BM Genel Kurulu'nun 47/191 kararı ile resmi olarak başlatılmıştır. Karar ile BM Genel Kurulu Ekonomik ve Sosyal Konsey'den (ECOSOC) 1993 yılında, belirlediği görev ve yapıda yüksek düzey bir komisyonu kurmasını talep etmiştir (Chasek, 1997: 3). Komisyon için iki temel görev belirlenmiştir. İlk ve nihai görevi: Gündem21'in ve sözleşmelerin uygulanmasının takibidir. Bu bağlamda Sürdürülebilir Kalkınma ile

alakalı BM kurumlarının ve Gündem21 ile ilgili tüm program, enstitü, kurum ve kuruluşların eylemlerinin izlenmesi görevi de komisyona verilmiştir. İkinci nihai görevi ise Gündem 21 dahilinde devletlerin düzenli olarak sunduğu ulusal raporların incelenmesi ve değerlendirmesi olmuştur. İki kutbun ülkelerinin de çekinceleri neticesinde raporların sunulması zorunlu kılınmamıştır. Ancak komisyon her sene düzenleyeceği forumlarla raporları inceleyecek ve ilerlemeleri kamuya duyuracaktır. Böylelikle devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmesi için pozitif baskı oluşturulması ve gerektiğinde çalışma grupları oluşturularak yeni gelişmelere çerçeve sunulması planlanmıştır. Ulusal raporların yanı sıra HDK raporları ve uzman raporları da komisyon tarafından değerlendirmeye alınmaktadır. Böylelikle devletler ve HDK'lar arasında daha resmi bir ilişki kurulması hedeflenmiştir (Hurrell, 1992: 277-278). ECOSOC'a bağlı olacak komisyonun üyeleri, dünyanın tüm bölgelerini temsil edecek şekilde seçilmiş 53 ülkeden oluşacaktır. Ükelere finans, bilim ve ilgili sektörlerle dair uzmanlardan oluşacak Üst Düzey Danışma Kurulu'nun eşlik etmesi öngörülmüştür. Sekretaryanın New York'ta, Büroların ise Cenevre ve Nairobi'de kurulması kararlaştırılmış. Geniş yetkileri olan genel sekreterin kim olacağı meselesi ise tartışmalı olmuştur zira devletler tarafsızlığı tescillenmiş birini arzulamıştır. Bu bağlamda zirvede aynı hiyerarşide görev almış iki kişi, Maurice Strong genel sekreter, Hindistanlı ekonomist Nitin Desai ise Genel Sekreter yardımcısı olarak önerilmiştir (de Fontaubert, 1993: 284).

Komisyon BM Şartnamesinin 68. Maddesi'nin ECOSOC'a tanıdığı; insan haklarını geliştirecek yeni komisyonlar kurabilme yetkisiyle ve Gündem 21'in yapısal düzenlemelere dair 38. Bölümünde kararlaştırdığı üzere 1993 yılında kurulmuştur (Bozlağan, 2005: 1021). 53 ülkeden meydana gelen komisyonun, 11 Asya, 13 Batı Avrupa, 6 Doğu Avrupa, 10 Latin Amerika ve Karayip ve 13 Afrika bölgesinden üyesi bulunmaktadır. Üyeler ECOSOC tarafından 3 yıllık süre ile öngörülen coğrafyalardan seçilmektedir (Chasek, 1997: 4). Komisyonun yapısı, Sekretarya, Büro, Görev Yöneticileri, Sürdürülebilir Kalkınma Ajanslararası Komite, Üst Düzey Danışma Kurulu ve Alt Gruplar bölümlerinden oluşmaktadır. Sekretarya, ulusal raporlar, Görev Yöneticileri ve diğer kurumların sunduğu tüm raporların toplanması ile görevlendirilmiştir. Seçilmiş 53 ülkeden oluşan Büro, komisyonun karar alıcısı mekanizması olarak görev almaktadır. Gündemler ile ilgili BM organlarından meydana gelen Görev Yöneticilerinin görevi ise karar alma sürecinde rol oynayacak

rapor değerlendirmelerini ve edinimlerini sağlamak olmuştur. Bir alt komisyon olan Ajanslar Arası Komite, Gündem21'in uygulanmasının BM Organları ile uyumlu kılınmasını amaçlamaktadır. Uzmanlardan meydana gelen Üst Düzey Danışma kurulu doğrudan sekreteryaya rapor vermekte, konularla ilgili bilir kişi vizyonu sunmaktadır. Son olarak alt gruplar, Gündem21 ile belirlenen grupların komisyona dahil edilmesi için oluşturulmuştur. Bu gruplar Büro oturumlarına gözlemci statüsünde katılabilmekte, kendi raporlarını sunabilmektedir. Sunulan raporlar, ulusal rapor nezdinde değerlendirme görmektedir (Bigg, 1995: 252).

Her sene düzenli olarak toplanan CSD kapsamında toplam 20 oturum düzenlemiştir²⁹. CSD oturumları sürecinde ortak tutum içerisindeki aktörler arasında son oturumlara doğru zamanla gevşeyen koalisyonlar bulunmaktadır. AB, JUSCANZ³⁰, Geçiş Ekonomisindeki Ülkeler ve Çin/G-77 olmak üzere 4 ana koalisyon bulunmaktadır. AB üyeleri, birliğin bürokratik karar alma sürecinin etkisi ile çoğunlukla ortak hareket etmiş ve diğer koalisyonlara kıyasla çok daha fazla eylem içeren öneri sunmuştur. Farklı fikirlere sahip üyeler dahi birliğin önerilerini tamamen reddetmemiş, alternatifler sunmuştur. 6 Aylık döngülerle belirlenen AB Başkanlığı, okyanuslar ve ticaret hariç tüm konuları koalisyon adına müzakere etmektedir. Harici tutulan meselelerin müzakere yetkisi AB Komisyonuna tanınmıştır. Çok daha bireysel üyelere meydana gelen JUSCANZ ise, Japonya, ABD, Türkiye, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre ve bazı AB üyesi olmayan OECD ülkelerinden meydana gelmektedir. Koalisyon üyeleri net ortak bir karar belirlememekte, oturumlarda her bir üye kendi adına konuşmaktadır. Düzenlenen koalisyon içi görüşmeler, ortak tutumların belirlendiği bir platformdan çok, meselelerin üyeler arasında tartışıldığı alternatif bir oturum olmuştur. Bazı ülkeler arabuluculuk görevi üstlenmeye çalışmışsa da ABD bu duruma tamamen kayıtsız kalmıştır. Öyle ki ABD bazı meselelerin CSD kapsamında tartışılmasını doğru bulmamaktadır ve tüm süreç için yavaşlatıcı bir rol üstlenmiştir. ABD'nin kayıtsızlığına ve üye ülkelerin ortak hareket etmiyor olmasına rağmen bir koalisyon oluşturmuş olmasının nedeni güç dengesinin sağlanması olarak yorumlanabilmektedir. Devletler çevre meselelerinde dahi bir güç dengesi gözetmektedir. Zira dengenin bir grubun lehine bozulması

²⁹ United Nations, (Çevirimiçi), <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>, 14 Nisan 2021.

³⁰ Üyeleri olan Japonya, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ülkelerinin İngilizcedeki baş harfleri ile isimlendirilen koalisyon.

durumunda kirlilik sığınağı hipotezinde de görüldüğü üzere, çevreyi bir istismar amacına dönüştürebilmektedir. Süreçte pasif kalan Geçiş Ekonomisindeki Ülkeler Koalisyonunun birçok üyesi, finansal sıkıntılarında ötürü CSD'ye gerekli katılımı sağlayamamıştır. Koalisyonun yaptığı sayılı bildirimler ise sadece fon desteği alma çabasıyla sınırlı kalmıştır. Zira Sovyet sonrası ülkeler, kalkınmakta olan ülkeler kategorisinde yer almadığı için birçok fondan mahrum kalmıştır. Çevreye dair uluslararası yönetişimin dışına itilen bu ülkeler, ortak iradenin oluşturulabilmesi için finansal problemlerin aşılmasındaki gerekliliğine işaret etmektedir. Benzer şekilde Çin ve G77 koalisyonunu bir arada tutan unsur finansal kaygılar olmuştur. Koalisyon AB'nin sahip olduğu oturum öncesi kararları belirleyecek bürokratik mekanizmalara ve olanaklara sahip olmamıştır. Çıkar çatışmalarına sahip olursa da üyelerin kalkınmalarını etkileyecek meselelerdeki uyumu, koalisyonu neredeyse AB kadar etkili kılmıştır (Wagner, 1999: 113-116). CSD Genelini taşıyıcı unsur AB olmuştur. Politika karar sürecini etkileyecek önerilerde Çin/ G-77 koalisyonu ve ABD yükümlülük almakta isteksiz davranmıştır. Çin /G-77 koalisyonun büyüklüğü göz önüne alındığında en az ABD kadar yavaşlatıcı rol oynadığı görülmektedir. Komisyon raporların incelenmesi konusunda da muhalefetler yaşanmıştır. ABD, Brezilya, Çin ve Hindistan'ın başını çektiği bir grup geliştirmekte olan ülke, yasal raporlama düzenlemelerine karşı çıkmıştır. Lakin Afrika ülkelerinin ve çoğu OECD ülkesinin çabaları, yasal düzenlemeleri devam ettirici unsur olmuştur (Kaasa, 2007: 119). 21 Aralık 2012 tarihinde alınan 67/203 kararı ile komisyonun dağıtılmıştır. Yerine, isteyen her BM üyesinin katılabildiği BM Yüksek Düzeyli Siyasi Forumu'nun (HLPF) kurulması kararlaştırılmıştır³¹.

CSD faaliyeti süresince HDK'ların sürece dahil edilmesi ve devletlerle olan çok taraflı diyaloglarının arttırılmasının yanı sıra Gündem 21 ile ilgili aşağıdaki kayda değer başarılarla imza atmıştır (Michalos, 2014: 6782).

- 2002 yılı itibari 113 ülkede yer alan 6416 yerel yönetim kendi Yerel Gündem 21'ini uygulamıştır.
- Sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik gelişme, sosyal adalet, çevre muhafazası gibi unsurlarının ölçümüne yarayan Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri belirlenmiştir.

³¹ United Nations, (Çevirimiçi), <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1211>, 15 Nisan 2021.

- 2012 yılı itibari ile 109 ülke Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisini uygular hale gelmiştir.
- Okyanus ve Deniz Hukuku Üzerine Açık Uçlu Gayri Resmi Danışma Süreci, Birleşmiş Milletler Orman Forumu ve BM-Su gibi örneklerin dahil olduğu belli konular üzerine yoğunlaşan yüksek düzey politik gruplar kurulmuştur.

CSD'nin dağıtılması öncesi ilgili akademik literatür incelendiğinde akademisyenlerin genellikle olumlu bir tutum içerisinde CSD'nin temel görevlerini yerine getirdiğini lakin bazı geliştirmelere ihtiyaç duyduğunu belirttiği görülmektedir. CSD'nin faaliyetleri gelecek merkezli incelendiğinde, aslında bu önerilerin gerçekten de başarısızlığının mimarı olan eksiklerinin giderilmesine dair bir çağrı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu öneriler; ulusal raporların güçlendirilmesi, devletlerin rapor süreçlerine daha çok dahil edilmesi, Kuzey-Güney bölünmüşlüğüün giderilmesi için gelişmekte olan ülke raporlarının yine aynı gruptaki devletlerin incelemesi (Chasek, 1997: 30), meselelere dair kesin amaçlar belirlenmesi, zaman sınırlı eylem planları geliştirilmesi, WEHAB dahilindeki öncelikli meselelere yoğunlaşılması, yalnızca takipçi bir görev ediniminden çıkılması (Dodds et al., 2002: 14-15), Kuzey-Güney HDK sayılarının dengelenmesi, gelecek amaç ile planların net olarak belirlenmesi ve komisyonun yasal yetkilerinin genişletilmesidir (Kaasa, 2007: 125). Komisyon bazı gözlemciler tarafından "geçişirme", "laf kalabalığı" şeklinde nitelendirilmiştir. Nihayetinde CSD'nin yetersizliğinin nedenleri olarak: Tarafların yetersiz katılımı, gündemlerinin bölüklüğü, yasal yetki eksikliği, Kuzey-Güney kutupluğu, Resmi Kalkınma Yardımları taahhütlerinin yerine getirilmemesi kaldırılabileceğinden fazla göreve haiz olması gösterilmiştir (Michalos, 2014: 6782).

Komisyonun Gündem 21'e dair başarılarına rağmen eylem planının vadettiği birçok mesele çözülememiş hatta bizzat BM tarafından başarısız olarak nitelendirilmiştir. BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (UN DESA) ile AB'nin 2012'de yayımladığı rapora göre son 25 yılda doğal kaynak tüketimi %50 artmış ve kaynakların adaletsiz dağılımı devam etmiştir. Öyle ki Kuzey Amerika'nın günlük kişi başına düşen tüketim miktarı yaklaşık 90kg iken bu rakam Avrupa için 45 kg, Afrika için ise 10 kg olmuştur. Yalnızca gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamak üzere, Çin, Brezilya ve Hindistan başta olmak üzere dünya genelinde tüketim miktarı istikrarlı artışını sürdürmüştür. Birim ekonomik çıktı başına kaynak tüketimi %30 azalmış, yani üretim kalıpları daha sürdürülebilir kılınmışsa da tüketim kalıpları ters orantılı olarak

daha sürdürülemez hale gelmiştir. Bu durum çevresel bozulmanın devam etmesinin yalnızca sürdürülebilir kalkınmanın eksikliğinden kaynaklanmadığını göstermektedir. Üretim sürdürülebilir kılınsa dahi uluslararası ekonomik sistemin çevre ile uyumsuzluğu süregelmiştir. Eylem planının, her biri farklı sektörlere yönelik bölümlerinde yer alan parçalı hedefleri arasındaki ilişkiyi sağlayamadığı belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak CSD'nin tek başına ekonomik sistemi inceleyemiyor olması gösterilmiştir. Komisyonun WTO'dan sürdürülebilir kalkınmayı karar alma mekanizmalarına dahil etmesi talebi beklenen karşılığı bulmamıştır. Bununla birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın mevcut ekonomik sistemi devam ettirme eğiliminde olduğu kayıtlara geçmiştir (Dodds et al., 2012: 7-8). Rio'nun değerlendirilmesinin yalnızca CSD veya Gündem 21 ile yapılması yetersiz olacaktır. Zira belirlenen gündemlerin teminatının düzenlenen yasal sözleşmeler olması planlanmıştır. Bu sözleşmeler arasında yankısı günümüze dek en sirayet edeni UNFCCC olmuştur.

UNFCCC bir çerçeve antlaşma olmasının fitratı ile dinamizmini yoğun olarak sürdürmüştür. Bu bağlamda sözleşmenin değerlendirmesi yapılırken silsilesi olan değişimlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gelişmeler, UNFCCC madde 4/2'de belirtildiği üzere 1995'te Berlin'de toplanan ilk COP ile başlamıştır. Oturumda, istenen sayıda Ek-1 ülkesinin 2000 hedefleri doğrultusunda emisyonlarını kısmadığı ve hedeflenen 1990 emisyon seviyelerine azaltımın, aslında tasavvur edilen küresel sera gazı yoğunluğu için yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte 2000 sonrası için herhangi bir plan bulunmaması gerekçesiyle Berlin Mandate süreci başlatılmıştır. Süreç UNFCCC'nin yasal enstrümanı olan bağlayıcı Kyoto Protokolü ile nihayetlendirilmiştir (Breidenich et al., 1998: 318). 1990'dan 1997 Kyoto'ya kadar olan dönem incelendiğinde Ek-1 ülkelerinin toplam emisyonlarında %4'lük bir düşüş görülmektedir. Lakin bu düşüşün sebebi Sovyet sonrası ülkelerinin yaşadığı iktisadi gerileme olmuştur. Milenyum sonrası dönemde bu ülkelerin emisyonunda da artış başlamıştır³². Geçiş ekonomisindekiler hariç, Ek-1 ülkelerinin 1990'dan 2000'e kadar olan sera gazı salınımlarında toplam %15,13'lük artış görülmüştür³³. ABD Kyoto'yu imzalayıp, taraf olmayan tek devlet olmuştur. 2012 yılında Kanada antlaşmadan

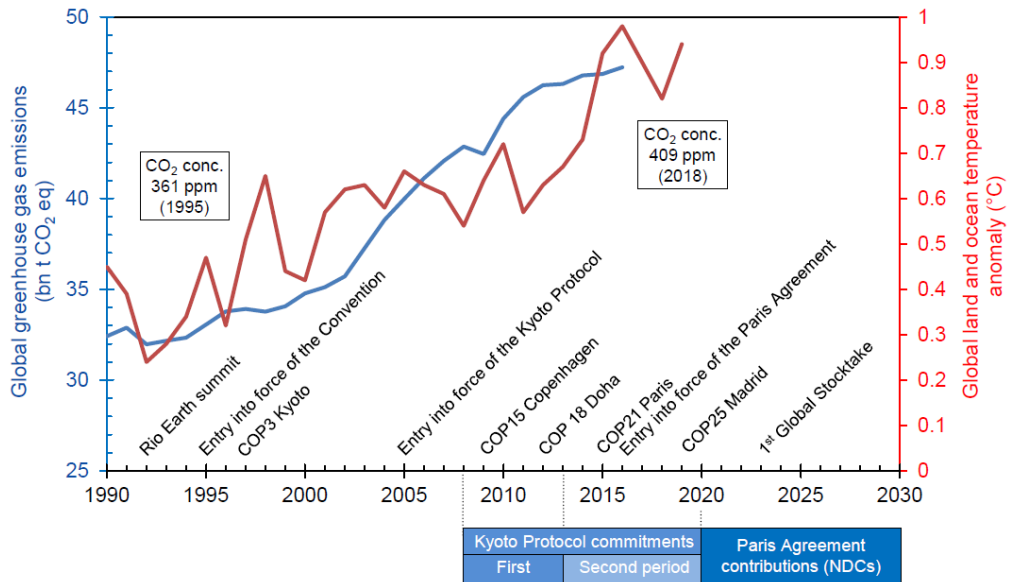
³² United Nations, (Çevirimiçi), https://unfccc.int/files/press/backgrounders/application/pdf/press_factsheet_mitigation.pdf, 16 Nisan 2021.

³³ United Nations, (Çevirimiçi), https://di.unfccc.int/ghg_profiles/annexOne/ANNEIT/ANNEIT_ghg_profile.pdf, 16 Nisan 2021.

resmen çekilmiştir. Rusya ise 2008- 2012 arasındaki ilk taahhüt döneminin, sosyal ve ekonomik kalkınma sürecine zarar verdiği gerekçesi ile ikinci taahhüt dönemine (2013-2020) dahil olmamıştır³⁴. Kyoto'nun sayılı sayıda yüksek salınım yapan gelişmiş ülkeyi muhatap alması nedeniyle Kyoto'nun devamı niteliğinde, 4 Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Antlaşma düzenlenmiştir. Antlaşma, içinde bulunduğumuz 2020 yılı sonrası dönemi konu edinmektedir (Moosmann et al., 2019: 18).

Yalnızca Ek-1 ülkelerinin 1990'dan 2018'e kadar olan sera gazı salınımı miktarı %48,55 artış göstermiştir³⁵. Bu oran dünya genelinde ise %150 olmuştur. OECD artışın temel sebebinin ekonomik büyüme ve buna bağlı fosil yakıt kullanımı olarak göstermiştir. OECD'nin 2020 raporuna göre, OECD ülkelerinin salınımları 2008 ekonomik krizi ve alınan iklim önlemleri ile düşüş göstermiştir. Fakat bazı ülkelerin bu eğilimin aksini gösterdiği belirtilmiş, önlemlerin yetersiz kaldığına işaret edilmiş ve emisyon miktarlarının geri artacağı öngörülmüştür (*Environment at a Glance Indicators*, 2019: 3).

Tablo 2: UNFCC Kapsamındaki Gelişmeler ve Küresel Anomali Sıcaklık/ Sera Gazı Salınımları

Kaynak: Gütschow et al., 2016

³⁴United

Nations,

(Çevirimiçi),

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-a&chapter=27&clang=en#1, 16 Nisan 2021

³⁵

United

Nations,

(Çevirimiçi),

https://di.unfccc.int/ghg_profiles/annexOne/ANI/ANI_ghg_profile.pdf, 16 Nisan 2021

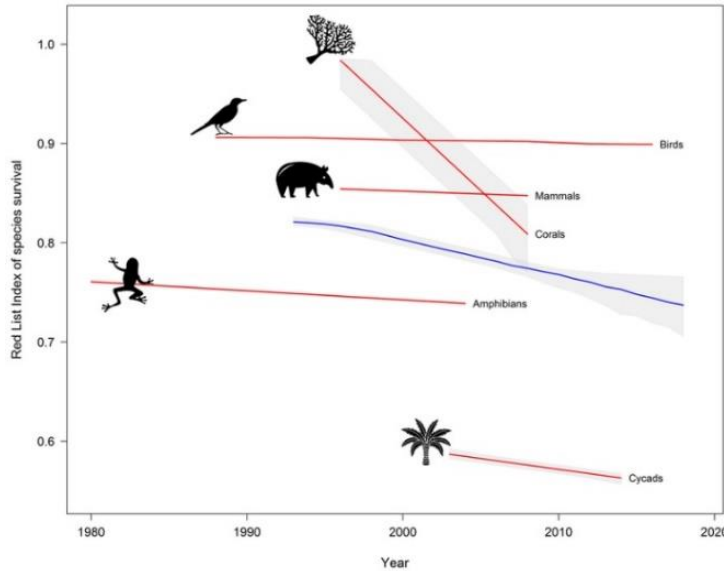
Önlenemeyen iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğini doğrudan etkilemiştir. Günümüzde Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine 196 ülke taraf olmuş durumdadır. Tüm dünya ülkeleri arasından yalnızca ABD'nin ve Papalık Makamı'nın taraf olmadığı sözleşme, biyolojik çeşitlilik kayıplarının önüne geçememiştir³⁶. Bu denli katılım görmüş bir sözleşmeye rağmen istenilen sonucun elde edilememesi şüphesiz sözleşmenin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yetersiz düzenlemeler, güvenlik aciliyetine dair yanlısamlardan kaynaklanmaktadır. Devletler etkisi hemen hissedilen ani krizlerin çözümünde daha gayretli, etkisi çok uzun vadede ve yavaş hissedilen meselelerin çözümünde ise daha uzlaşmaz olmaktadır. Uzak gelecekteki bir tehdit, ne kadar büyük olursa olsun anlaşılmaz ve ertelenebilir kabul edilmektedir. Diğer tarafların da kendi kısa vadeli çıkarlarını gözeteyeceği varsayımı, iklim değişikliği gibi konulardaki ortak iradeyi incitmektedir. Bir sert hukuk metnine dönüşmesi tasavvur edilen sözleşme zamanla daha da yumuşak hale gelmiştir. Yıl aşırı toplanan COP hedefler için yumuşak alternatifleri tercih etmiş, yükümlülüklerin arkasını sert hukuk ile doldurmayı başaramamıştır. Sözleşmenin en büyük kusuru hedeflerin belirlenmesine dair olmuştur. Dönemsel olarak tekrar belirlenen hedeflere yönelik herhangi bir zaman aşamaları, miktar veya ölçüt tanımlanmamıştır. Belirlenen 2020 hedefleriyle dahi hala devletlerin ulusal veya bölgesel hedeflerini belirlemeleri beklenmiştir. Taraflar sözleşmenin bu halini devam ettirme eğilimindedir ve herhangi bir değişim öngörülmemektedir (Harrop & Pritchard, 2011: 478-479).

1970 – 2016 arası dönemde balık, kuş, memeli, çift yaşamlı ve sürüngen türlerine ait dünya geneli popülasyonda ortalama %68'lik kayıp olmuştur. Lakin durum daha da vahimdir zira kayıplar bölgeler arasında homojen yaşanmamaktadır ve en büyük kayıplar en çok tür çeşitliliğine sahip tropikal ormanların bulunduğu bölgelerde gerçekleşmiştir. Amerika'nın güney tropikal bölgelerinde %94'lük, kalan kuzey bölgelerinde %33'lük, Afrika'da %65'lik, Avustralya'nın da dahil edildiği Güney Avrasya Bölgesinde (Suriye, Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Çin ve Güneyinde kalan bölgeler) %45'lik, Kuzey Avrasya'da ise %24'lük bir canlı popülasyonu düşüşü görülmüştür (WWF, 2020: 7-9). Tropikal ormanların daha çok kalkınmakta olan ülkelerde olması, meselenin politik ekonomi ile daha da bütünleşmesine neden olmaktadır. Söz konusu ülkelerin kalkınma faaliyetlerinin

³⁶ Secretariat of the Convention on Biological Diversity, (Çevirimiçi), <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>, 17 Nisan 2021.

kontrol edilebilir olması için kaybedecekleri fırsat maliyetlerinin karşılanması gerekmektedir. Bu yaklaşım, uluslararası ilişkilerde çevrenin bir baskı veya pazarlık unsuruna dönüşmesine neden olabilese dahi mevcut sistemdeki en pragmatik yöntem olmuştur. Zira iktisadi kayıpların telafisi mümkündür ancak kaybolan türlerin telafisi olanaksızdır. Yapılan en kapsamlı çalışmalara göre dünya üzerinde yaklaşık 8,7 milyon canlı türü olduğu tahmin edilmektedir. İnsanlık bu türlerin yeryüzündekilerinin yalnızca %14'ünü, okyanuslardakilerin ise %9'unu keşfedebilmiştir. Tüm türlerin bilinmemesi ve sayıların bu denli büyük olması nedeniyle kesin bir soy tükenişi verisine ulaşmak mümkün değildir. Zira birçok tür daha keşfedilmeden yok olmaktadır. Yine de çeşitli bilgisayar simülasyonları tükeniş oranını hesaplamayı mümkün kılmaktadır. Doğal tükeniş oranının (insan etmeninden bağımsız soy tükenmeleri) 100 ile 1000 kat arasındaki değerde aşıldığı öngörülmektedir (Mora et al., 2011: 1-5). Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) 1996'dan bu yana, risk altındaki türlerin hayatta kalma eğilimlerinin belirlendiği Kırmızı Liste Endeksi'ni geliştirmektedir. Dikey değer 1'e yaklaşması en az riski faktörüne, 0 ise tamamen soy tükenmesine tekabül etmektedir. İstikrarlı bir azalış sürdüren mavi çizgi tüm türlere ait verilerin ortalamasıdır³⁷.

Tablo 3: Kırmızı Liste Endeksi

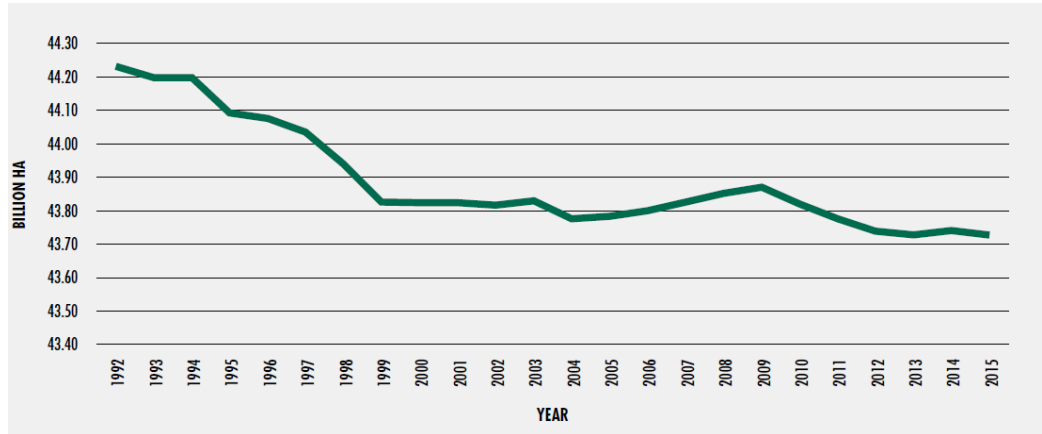

Kaynak: IUCN, 2021

³⁷ International Union for Conservation of Nature's Red List of Threatened Species, (Çevirimiçi), <https://www.iucnredlist.org/assessment/red-list-index>, 18 Nisan 2021

Yaşanan popülasyon kaybında habitatlarını yitirmiş türlerin rolü büyüktür. 1990'dan bu yana 178 milyon hektarlık ormanlık alan yok olmuştur. Bu alan yaklaşık Libya'nın yüz ölçümüne tekabül etmektedir. Ormansızlaşma yavaşlatılmış olsa da hala tehlikeli seviyelerde seyretmektedir. 1990'larda yıllık 7,8 milyon hektar olan net orman alanı³⁸ kaybı 2010-2020 arasında yıllık 4,7 milyon hektara düşmüştür. Yaşanan kayıp azaltımı insan eliyle oluşturulan ormanlar ile sağlandığı için doğal ormanları habitat edinen türlerin ve bizatihi ağaç türlerinin nesil riski de artarak devam etmektedir. Bilinen 60000 ağaç türünün 20000'i IUCN'nin tehlike altındaki türler kırmızı listesinde yer almaktadır. 1970- 2014 arasında ormanda yaşayan 455 hayvan türü popülasyonunda %53'lük düşüş yaşanmıştır. FAO, yaşanan kayıpların ve ormansızlaşmanın en temel sebebi olarak mevcut beslenme ve besin üretim sistemini işaret etmiştir. Zira yüksek besin talebi, ormanların tarım alanlarına çevrilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda FAO, sürdürülebilir tarım tekniklerine ve ağaçlık alanların kesilmeden içerisinde yetiştiriciliğin yapıldığı "tarımsal ormancılığa" geçilmesini önermiştir. Bununla birlikte ivedilikle kuraklaşmış alanların tarıma geri kazandırılması, sağlıklı diyetlere geçilmesi ve besin zıyanının azaltılmasının gerekliliği vurgulanmıştır ("State World's For. 2020," 2020: xvi-xxi).

Tablo 4: Küresel Orman Örtüsündeki Değişim

Kaynak: FAO & UNEP, 2020

Günümüzde hala Rio'da tasavvur edilen bir küresel bir orman antlaşması bulunmamaktadır. Ormanların sürdürülebilirliği, Gündem 21, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, UNFCCC, Kyoto, Hükümetlerarası Orman Paneli/ Hükümetlerarası Orman

³⁸ Ormanlandırılan alanlar ile ormansızlaşan alanlar arasındaki farktır. Kaybedilen ormanlardan daha fazla orman kazandırıldığı için net kayıp miktarı düşürülebilmektedir.

Forumunu (IPF/IFF), Ramsar Sözleşmesi gibi dolaylı uluslararası antlaşmalar ve düzenlemeler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle bağlayıcı Kyoto ile ormanlık alan kayıplarının tersine çevrilmesine dair yükümlülükler olumlu sonuçlar vermiştir (Skalar, 2014: 73-74). Düzenlemelerin bölüklüğü, anlaşılmazlıklara, çelişkilere ve kapsam sınırlılığına neden olmaktadır. Ormanların tüm unsurlarına değinen, jeopolitik iş birlikleri geliştirecek, UNFCCC’de olduğu gibi daha detaylı antlaşmalara çerçeve niteliği taşıyacak küresel bir orman antlaşmasının bu sorunları ortadan kaldıracığına inanılmıştır. Günümüze kadar geçen sürede, böylesi bir sözleşmenin önündeki engeller giderek artmıştır. Bu engeller, çevreye dair diğer meselelere yönelik küresel düzenlemelerin yapılmasının önündeki engeller ile paralellik göstermektedir. Öncelikle ormanlara dair hali hazırda yürürlükte olan ve fonlanması devam eden uluslararası antlaşmalar bulunmaktadır. Tüm bunlarla entegre olacak küresel bir antlaşmanın müzakere süreci hem çok maliyetli hem de sancılı olacaktır. Bir diğer unsur ise tarafların belirlenmesidir. Ormanlar ekonomik, sosyal, kaynak, biyolojik çeşitlilik gibi birçok meseleyi içerisinde barındırdığı için çıkarı söz konusu olan birçok taraf bulunmaktadır. Bu kadar taraf ve devletler arasında antlaşmanın tek metin ile sağlanabilmesi olası görülmemektedir. Diğer bir sorun ise ormanların devletler üzerinde eşit dağılması³⁹, dolayısıyla antlaşmanın eşit tavizler verilerek yapılamıyor olmasıdır. Bu durum Orman Prensipleri müzakere sürecinde Malezya başkanının mesele ilişkilendirmesi tutumunda açıkça görülmektedir. Tüm bu etkenleri göz önünde bulundurulduğunda küresel bir orman antlaşması fikri artık Rio döneminde olduğu kadar rağbet görmemektedir (Mackenzie, 2012: 251-253).

Rio’nun başarısının değerlendirilmesinde zirve ile oluşturulan kurum ve rejimlerin hedeflerinin ne kadarına ulaşıldığının incelenmesi gerekmektedir. Paylaşılan nicel veriler ve CSD’nin tarihi değerlendirildiğinde Rio’nun başarısız olduğu sonucuna varılmaktadır. Zira Gündem21 zaman içerisinde giderek popülerliğini kaybetmiş, Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması popülasyon kayıplarının önüne geçememiş, İklim Değişikliği Sözleşmesi gelecekte sert yasa halini almış olsa da en büyük sera gazı salınımı yapan ülkeleri kapsamına alamamış, ormanlara dair işlevsel bir metin ortaya çıkarılamamıştır. Zirve sonrasında günümüze, salınım miktarları ve ormansızlaşma

³⁹ Dünyadaki ormanlardan yarısından fazlası Brezilya, Çin, Rusya, Kanada ve ABD’de bulunmaktadır. Bununla büyük alanlara sahip olmasa da birçok tropikal orman bölgesi ülkesi, iktisadi olarak ormanlara daha bağımlıdır.

hala optimal seviyenin çok üzerinde seyretmektedir. Bu noktada uluslararası ilişkilerin çevreyi konu edindiği temel unsuru olan uluslararası rejimler ve kurumların gerçekten de işlevsel olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu sorunun arşimetçi bir cevabı olmasa da kurumların performansları göz önünde bulundurulduğunda uluslararası çevre hukukunun mevcut statükosunu devam ettiremeyeceği, radikal reformlara ihtiyaç duyduğu açıktır. Lakin bu reformlar, mevcut yasaların kapsamının veya içeriklerinin genişletilmesi ile olmayacak, yeni bir yasal yapı ile sağlanabilecektir. Bu yeni yaklaşımın olabildiğince buyurgan normlardan oluşturulması ve insan dayalı olmaktan çıkarılması gerekmektedir (Kotzé, 2019: 234-236). Çevrenin mevcut uluslararası sistemde politik, sosyal ve ekonomik endişelerden arındırılması mümkün görülmemektedir. Yasalar ise doğası gereği insan bağımlıdır. Bu noktada uluslararası ilişkilerin, çevrenin bağımlı doğasını kabullenmesi ve bağımsızlaştırılabilmesi için mevcut uluslararası çevre hukukuna alternatifler araması gerekmiştir.

SONUÇ

Küreselleşme ile değişen dünyada çevre sorunları çok daha karmaşık ve geniş kapsamlı hale gelmiştir. Çevrenin taşıdığı çok boyutluluk, ele alınış şeklinin de çok boyutlu olmasını gerektirmiştir. Bu noktada, doğası gereği birçok farklı disiplinden yararlanan uluslararası ilişkiler, çevre sorunlarının ele alınması için en uygun sosyal bilim dalı olarak öne çıkmaktadır. Zira değişen uluslararası dinamiklerin etkileri ile çevrenin anlamlandırılması ve ortaya çıkan yeni tip sorunlara ulus-devletlerin nasıl karşılık vereceği sorusunun cevabı ancak disiplinler arası bir yaklaşımla mümkün olacaktır.

Nicel veriler incelendiğinde çevre sorunlarının gezegenin kaldırmayacağı seviyelere ulaştığı ve bunun esas sorumlusunun insan olduğu açıkça görülmektedir. Geline raddede kişilerin bireysel tutumlarından ziyade, kolektif tutum rol oynamaktadır. Uluslararası ekonomik sistem, artan nüfusa besin ve kaynak sağlama pratikleri bunlara örnek verilebilir. Nihayetinde sorunlar öyle seviyelere ulaşmıştır ki artık ulus-devletler çevreyi göz ardı edemez olmuştur.

Ulus-devletlerin çevreye dair meseleleri ele alırken yine kendini konu edinecek olması, uluslararası hukuku gerektirmiştir. Çevrenin hukuka dahil edilmesi, üçüncü kuşak bir insan hakkı olarak çevre hakkı ile gerçekleşmiştir. İnsanın sağlıklı bir çevrede yaşaması ve kaynaklarından yararlanabilmesine yönelik bu hak tamamen insan merkezinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla çevrenin uluslararası hukukta varoluşu da insan temellidir. Çevrenin nasıl ele alındığı önemlidir zira literatürde çevre sorunlarının çözülememesinin temel nedeninin insan merkezli çevre yaklaşımı olduğunu savunan birçok çalışma bulunmaktadır. Süregelen insan merkezilik-çevre merkezilik tartışmaları, çevrenin uluslararası ilişkiler içerisinde teorikleştirilmesinde rol oynamıştır.

Uluslararası çevre hukuku, her biri zincirin tamamlayıcı halkası olarak nitelendirilebilecek BM konferansları ve düzenlemeler silsilesinden meydana gelmiştir. Söz konusu mihenk taşlarının her biri arasında neden, sonuç ve tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. 1972 Stockholm Konferansı öncesi dönemi incelendiğinde, daha çok doğanın ve endemik türlerin korunmasına yönelik sözleşmelerden oluştuğu görülmektedir. BM'nin küresel çapta çevre düzenlemelerinin gerekliliğini kavrayışı Stockholm Konferansına tekabül etmiştir. Peşi sıra gelen

zirveler ile küresel çevre yönetişimini sağlayacak çok taraflı antlaşmalar, rejimler ve kurumların oluşturulmasına çabalanmıştır. Bu süreç içerisinde ulus-devletlerin tümünün mutabık kaldığı meseleler ilkelere dönüşmüştür. İlkeler, konu edindiği meseleye dair ulus-devletlerin ortak yaklaşımını temsil etmektedir. Bu nedenle ilkeler, ulus-devletlerin gerek birbirleriyle gerek ise diğer taraflar ile olan ilişkilerinde neyin meşru olup olmadığının açık bir ifadesidir. Uluslararası yargı kararlarında da sıkça başvurulan bu değerler bütünü, uluslararası ilişkilerdeki çevre adaletinin özü olduğu görülmektedir. Bu nedenle ilkelerin sıradan birer yumuşak hukuk ürünü olduğu eksik bir önerme olacaktır. Zira ortak ama farklılaşmış sorumlulukların ilkesinin, yasal bağlayıcılığı olan Kyoto Protokolünde uygulanmasında da görüldüğü üzere bazı ilkeler zamanla sert yasalara evrilebilmektedir.

Uluslararası olarak çevrenin konu edilişi, artan çevre sorunları ile ilişkilendirilse de bu sorunların Soğuk Savaştan önce de tehlikeli seviyelerde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu meselelere yönelik uluslararası iradenin ancak Soğuk Savaş sonrası değişen dünyada sergilenmesi, risklerin ne kadar büyük olursa olsun koşullardan bağımsız var olmadığını kanıtlar niteliktedir. Öyle ki ulus-devletlerin öncelikli politikalarında bulundukları kabul edilen çevrenin, değişen koşullar ile tekrar ikincil politikalara gerileyebileceği bir gerçektir. Bu noktada koşulların, çevre ile uyumlu kılınması önem kazanmaktadır. Rio'nun da mevcut uluslararası sistemin çevreye uyarlanması çabası bunun bir gereği olmuştur.

İzleri 1987'de kabul edilen "2000 ve Sonrasına Yönelik Çevresel Perspektif" ve Bruntland Raporu'na kadar sürülebilen Rio'nun hazırlık süreci uzun ve sancılı geçmiştir. Hazırlık oturumlarının verimsiz geçmesi, ancak son oturumlara doğru bazı ülkelerin ve liderlerin çabası ile gerekli kararların alınabilmesi, çevreye dair uluslararası iş birliğinin zorlu doğasını gözler önüne sermektedir. Rio Deklarasyonunun kabulünde Tommy Koh'un, Stockholm ve Rio'nun genelinde ise UNEP Sekreteri Maurice Strong'un oynadığı büyük rol göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası bürokratların bireysel çabalarının çevrenin uluslararasılaştırılmasında kayda değer bir etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Zirveye 118 ülkenin yanı sıra 1400 HDK temsilcisinin de katılmış olması, döneminin oturmuş küresel çevre bilincini yansıtmıştır. Lakin ESCWA Yönetici Sekreteri Tayseer Abdel Jaber'in, devletlerin sürdürülebilir kalkınmaya dair ulusal envanterlerine dair raporlarını incelediği çalışması göz önünde bulundurulduğunda,

ulus-devletlerin tamamının çevrenin farklı katmanları arasındaki ilişkiyi henüz sağlıklı olarak kuramadığı görülmüştür. Bu duruma özellikle Sovyet Sonrası ülkelerinde rastlanmıştır. Bağımsızlıklarını henüz kazanmış, liberal ekonomiye geçiş aşamasındaki bu devletler için “çevre” zorlaştırıcı bir unsur olmuştur. Öyle ki kalkınan ülkeler kategorisinde yer almadıkları için birçok fondan mahrum kalan bu devletler küresel yönetişiminin dışına itilmiş, henüz oturtamadıkları iktisadi sistemlerine sürdürülebilir kalkınmayı uyarlama teşebbüsü kalkınmalarını sekteye uğratmıştır. Bu durum uluslararası ilişkilere çevre sorunlarının dahil edilmesinin tüm taraflar için eşit maliyeti olmadığını göstermiştir. İlintili olarak ortak ama farklılaşmış sorumluluklar ilkesinin pragmatikliği sorgulanabilmektedir.

Zirve öncesi tasavvur edilen, evrensel nitelikli bir “Yer Yüzü Şartı”nın yerine Rio Deklarasyonu ile yetinilmesi, ulus-devletlerin çevreye dair genel geçer normlara hazır olmadığını göstermiştir. Çevrenin kalkınmayla birlikte ele alınmıyor olması hem insan merkezliği hem de büyümenin sınırlıklarına dair idrakin bir getirisidir. Zirvenin uluslararası ilişkilere en büyük katkısı, geliştirilen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı olmuştur. Kaynakların sınırsız olmadığı ve çevrenin kaldırabileceği bir limitin oluşu, büyümenin devam ettirilebilmesi için sürdürülebilir kalkınmayı gerekli kılmıştır. Ulus-devletlerce günümüzde de benimsenen bu yaklaşım, çevreyi ulusal ve uluslararası politikaları sınırlandırıcı bir unsura dönüştürmüştür. Öyle ki ulus-devletlerin, sonlu bir gezegende yaşandığı gerçeğini, politika yapım süreçlerine dahil etmesi gerekmiştir. Literatürde yer alan bazı görüşler Rio’nun sürdürülebilir kalkınmayı daha ileri taşıdığını iddia ederek, ekolojik modernizasyon geliştirdiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşım, küreselleşme ve gelişen teknolojinin zaman içerisinde çevre dostu üretim teknikleri geliştireceğini dolayısıyla çevre sorunlarını da çözeceğini savunmaktadır. Zirvede gözlemlenen ECOTECH fuarı, kalkınma temelli sistemin sürdürülme çabası ve bilim-teknik çalışmalarının paylaşımına yönelik düzenlemeler bu savı destekler niteliktedir. Lakin konferans sonrası dönemde incelendiği üzere, üretim teknikleri daha verimli ve çevre dostu kılınmış olsa da çevresel kötüleşme devam etmiştir. Bu durum daha da dengesizleşen üretim -tüketim örgüsüyle açıklanmaktadır. Üretim ne kadar iyileştirilirse iyileştirilsin küresel ekonomik sistemdeki bu dengesizlik devam ettiği sürece kötüleşmenin devam edeceği öngörülmektedir. Nihayetinde ekolojik modernizasyonun salt olarak yetersiz kaldığı,

uluslararası çabalar ile desteklendiğinde pragmatiklik kazandığı çıkarımında bulunulabilmektedir.

Müzakerelerde yaşanan tartışmalar, çevre meselelerinin uluslararası ilişkilerde ele alınmasında karşılaşılan süregelen zorlukların genel resmini çizmiştir. Bunların başında ulus-devletlerin en değer verdiği kavram olan egemenlik gelmektedir. Düzenin sağlanabilmesi ve sınır aşan zararların önlenmesi için devletlerin kendi sınırlarında dahi olan doğal kaynaklara dair egemenliklerinin bir kısmından feragat etmeleri gerekmektedir. Doğal kaynakların paylaşımında ve kullanılmasında karşılaşılan egemenlik sorunsalı, tüm tarafların birlikte taviziyle, egemenliklerin uluslararası bir kuruma aktarımıyla veya mesele ilişkilendirilmesi yöntemiyle çözülmeye çalışılmaktadır. Zirve dahilinde gelişmekte olan ülkelere sağlanmaya çalışılan fonlar, mesele ilişkilendirmesinin bir gereğidir. Daha fazla orman ve biyolojik çeşitliliğe sahip olan Güney'in yükümlülüklerine ancak finansal fonlar sağlanması karşılığında uyacağına dair tutumu, çevrenin uluslararası ilişkilerde bir pazarlık unsuru halini aldığını göstermektedir. Deklarasyonun işgal altındaki bölgelere dair ilkesine İsrail'i ilgilendireceği gerekçesiyle bazı destekçisi olan ülkeler tarafından karşı çıkılması ise politik garezlerin ve emellerin çevre sorunlarının çözümünü zorlaştırıcı rolünü de kanıtlamıştır.

Doğal kaynaklar ülkeler üzerinde homojen dağılım göstermemektedir ve bazı ülkeler bazı kaynaklara vazgeçemeyecekleri derecede bağımlıdır. Politik ekonominin de çevreyle ilişkilendiği bu noktada egemenlikler ile ekonomik çıkarlar bütünleşmektedir. Özellikle hammadde ihracatında temellendirilmiş ekonomilere sahip ülkelerin iklim değişikliği sözleşmesinde sergilediği ortak tutumdan da anlaşılacağı üzere sahip olunan ulusal karakteristikler küresel çevre yönetişimini zorlaştırmaktadır. Zirvede GEF'in finansal mekanizma olarak kabulüne dair yaşanan tartışmalarda da görüldüğü üzere egemenliklerin uluslararası bir kuruma devrinde, kurumun tarafsızlığı sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Uluslararası kurumlarda bazı devletlerin daha çok etki alanına sahip olması, olası egemenlik devrinin eşitliğini incitmektedir. Kurum içi karar alma süreçlerinde daha çok etkisi olan devletler, olası bir kurum yetkilendirilmesiyle egemenliklerini rıza göstermiş diğer devletlerin sınırlarına taşıyabilmektedir. Bu durum bir baskı unsuru olarak çevrenin istismar edilmesi sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Gelişmiş ülkeler çevrenin muhafazasını gerekçe göstererek dayattığı düzenlemeler ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını

sınırlayabilmektedir. Böylelikle küresel piyasadaki liderliklerini korumayı amaçlamakta, aynı zamanda da çevreye dair etik görevlerini yerine getirdikleri izlenimini vermektedir. İklim Değişikliği Sözleşmesinde de görüldüğü üzere bu tür düzenlemelerin bedeli gelişmekte olan ülkeler tarafından ödenmektedir. Zira gelişmiş ülkeler düzenlemeler ile getirilen koşulları sağlamak için tahribatı yüksek endüstrilerini kırılan ekonomiye sahip bölgelere kaydırmaktadır. Böylelikle hem çevreye dair hassasiyetleri olduğu yanılsamasını hem de tahribatın sorumlusunun gelişmekte olan ülkeler olduğu algısını yaratmaktadırlar.

Dünya barışının sağlanması nihai amacını taşıyan BM'nin küresel çevre yönetişiminin tesis edilmesi görevini üstlenmiş olması, çevrenin güvenlik ile olan ilişkisinin nişanı olmuştur. Değişen güvenlik algısı sonucunda çevre, uluslararası ilişkilerde güvenlik temelinde ele alınmaktadır. Ulus ötesi silahlı çatışmaların yerini ulus içi küçük çaplı çatışmalara bıraktığı ve kalkınmanın öncelik halini aldığı yeni bir döneme geçilmesiyle sürdürülebilir kalkınma, barışın bir gereği olarak görülmüştür. Barış, güvenlik ve çevrenin bütünleşik olduğuna yer veren deklarasyonun 24. maddesi, bu bağın resmi ifadesidir. Küreselleşmenin arttırdığı karşılıklı bağımlılıklar ve liberal ekonomik sistem ile bu kavramların birbirinden ayrı tutulamayacağı yaklaşımı aynı zamanda çeşitlenen tehdit faktörlerinin bir sonucudur. Devlet ve ordu merkezli güvenlik algısı yetersiz kalmış, içerisinde enerji güvenliği, doğal kaynakların güvenliği, gıda güvenliği ve ekonomik güvenliği kapsayan çevre güvenliğinin ön plana çıktığı bir döneme geçilmiştir. Zira Gündem 21'in eşitsizlik, yoksulluk, açlık, eğitimsizlik ve çevre tahribatı meselelerinin, kalkınma ile çevre arasındaki uyumun sağlanması ile çözüleceği inancı bunu doğrular niteliktedir. Güvenlik katmanlarının sayısı arttıkça ulus-devletler, uluslararası aktör olarak büyümek, sorunların bölgeselliğine inebilmek için ise küçülmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Gündem 21'in, sorunların çözümünün küresel bir tutum içerisinde bölgesel çabalar ile sağlanacağı argümanı ile paralel olarak gücün devlet içerisinde ve uluslararası alanda yayılması fikri en pragmatik seçenek olarak kabul görmüştür. Bu amaçla yaşanan güç kayması, çevreyi uluslararası sistemde yaşanan güç difüzyonuna hem yol açan hem de hızlandıran bir unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır. Lakin unutulmamalıdır ki bu güç kayması yine ulus-devletlerin kendi kontrolünde gerçekleşmektedir. Bu da devletlerin uluslararası kurumları ve kendi içerisindeki alt kurumları seçtiği ve belli yetkiler tanıdığı küresel yönetimdeki rolü ile paralellik göstermiştir.

Rio'da özelleşen sınırlı literatürün büyük bölümü zirvenin başarısını tartışmaktadır. İki karşıt görüşten de yararlanan bu çalışmada Rio ile belirlenen rejimlerin başarısız olduğu saptanmış ve uluslararası çevre hukukunda radikal reformların gerekliliğine işaret edilmiştir. Lakin Rio'nun değerlendirilmesinde sadece kurumlarının performansının baz alınması yetersiz olacaktır. Rio, sürdürülebilir kalkınma başta olmak üzere çevrenin uluslararası ilişkiler meselesi haline gelmesi sürecinde dramatik rol oynamıştır. Siyasi, ekonomik, sosyal ve hatta kültürel tüm unsurlar olabilecek en küresel nitelikte bir BM zirvesi ile ilişkilendirilmiştir. Başarı veya başarısızlıktan öte zirvenin süreci tarafsız olarak incelendiğinde çevrenin uluslararası ilişkiler içerisindeki bahsi geçen politik ekonomik, teorik, yönetim ve güvenlik boyutlarının yanı sıra bir pazarlık ve baskı unsuru olarak da kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Bu konjonktürde, koşullar ve uluslararası sistem değiştiği sürece, çevrenin de uluslararası ilişkiler içerisindeki ele alınış şeklinin de değişimini sürdüreceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Adams Jr, T. L., & Martinez-Aragon, J. (1992). "Setting the Stage for the Earth Summit: Brazil 1992", *Envtl. L. Rep. News & Analysis*, C: 22, No: 3, ss. 92-95.

Botanic Garden Conservation International. (1999). "Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development", *Botanic Gardens Conservation News*, C: 3, No: 2, ss. 48-54.

Aichele, R., & Felbermayr, G. (2013). "The Effect of the Kyoto Protocol on Carbon Emissions", *Journal of Policy Analysis and Management*, C: 32, No: 4, ss. 731-757.

Alada, A., Gürpınar, E., & Budak, S. (1993). "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 3-4-5, ss. 93-108.

Altunbaş, D. (2003). "Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C: 1, No: 1-2, ss. 103-118.

Arat, G., Türkeş, M., & Saner, E. (2002). "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor", *Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*, ss. 1-29.

Arrhenius, S. (1896). "On the Influence of Carbonic Acid in the Air upon the Temperature of the Ground", *The London, Edinburgh, and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, C: 41, No: 5, ss. 237-276.

Assembly, U. N. G. (1970). "Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations".

Aull, G. H., Gabbard, L. P., & Timmons, J. F. (1950). "United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources", *Journal of Farm Economics*, C: 32, No: 1, ss. 95-111.

Barbier, E. B. (2012). "The Green Economy Post Rio+ 20", *Science*, C: 338, No: 6109, ss. 887-888.

Barnaby, F. (1987). "'Our Common Future: The" Brundtland Commission" Report", *Ambio*, C: 16, No: 4, ss. 217-218.

Basson, E., & Smith, L. (2014). *International Environmental Law*, SOAS University

of London

Baykal, H., & Baykal, T. (2008). "Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 5, No: 9, ss. 1-17.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*, Sage Publications, London.

Bigg, T. (1995). "Institutions for Global Environmental Change: The UN Commission on Sustainable Development: a Non-governmental Perspective", *Global Environmental Change*, C: 5, No: 3, ss. 251-253

Bigg, T. (2002). *The World Summit on Sustainable Development: an Assessment*", International Institute for Environment and Development, (Çevirimiçi) https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep16732.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_search_gsv%252Fcontrol&refreqid=excelsior%3A621e1f14ed8e499e367b248639ecfee1, 10 Ocak 2021.

Birnie, P. W., & Boyle, A. E. (1994). *International Law and the Environment*, Oxford University Press, Oxford.

Böhringer, C. (2003). "The Kyoto Protocol: a Review and Perspectives", *Oxford Review of Economic Policy*, C: 19, No: 3, ss. 451-466.

Boon, F. K. (1992). "The Rio Declaration and its Influence on International Environmental Law", *Singapore Journal of Legal Studies*, ss. 347-364.

Bozlağan, R. (2005). "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, No: 50, ss. 1011-1028.

Bradbury, I., & Kirkby, R. (1996). "China's Agenda 21: a Critique", *Applied Geography*, C: 16, No: 2, ss. 97-107.

Bragdon, S. (1996). "Institutions for Global Environmental Change", *Global Environmental Change*, C: 6, No: 2, ss. 177-179.

Breidenich, C., Magraw, D., Rowley, A., & Rubin, J. W. (1998). "The Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change", *The American Journal of International Law*, C: 92, No: 2, ss. 315-331.

Brundtland, G., & Khalid, M. (1987). UN Brundtland Commission Report, *Our Common Future*.

Brunnée, J., & Streck, C. (2013). "The UNFCCC as a Negotiation Forum: Towards

Common but More Differentiated Responsibilities" *Climate Policy*, C: 13, No: 5, ss. 589–607.

Burchill, S., Reus-Smit, C., Paterson, M., Donnelly, J., True, J., Devetak, R., & Linklater, A. (2005). *Theories of International Relations: Fifth Edition*, Palgrave Macmillan, Hampshire.

Çakmak, C. (2014). *Uluslararası Hukuk. Giriş, Teori, Uygulama: Bir Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı*, Ekin Yayıncılık, Bursa.

Chasek, P. S. (1997). *The United Nations Commission on Sustainable Development: The First Five Years. Unpublished Doctoral Thesis*. Columbia University, New York.

Cohen, M. J. (1996). "Economic Dimensions of Environmental and Technological Risk Events: Toward a Tenable Taxonomy", *Industrial & Environmental Crisis Quarterly*, C:9, No:4, ss. 448–481.

Cooper, H. D., & Noonan-Mooney, K. (2013). "Convention on Biological Diversity", *Encyclopedia of Biodiversity (Second Edition)*, Academic Press, ss. 306-319.

Cronon, W. (1995). *Uncommon ground: Toward Reinventing Nature*, WW Norton & Company New York.

de Andrade Correa, F. (2012). "The Rio+ 20 Conference and International Law: Towards a Multi-Layered Multilateralism?", *Archiv Des Völkerrechts*, C: 50, No: 4, ss. 500–513.

de Fontaubert, C. (1993). "Earth Summit Aftermath: Creation of the Commission on Sustainable Development", *Ocean & Coastal Management*, C: 20, No: 3, ss. 283–287.

Dodds, F., Gardiner, R., Hales, D., Hemmati, M., & Lawrence, G. (2002). "Post Johannesburg: The Future of the UN Commission on Sustainable Development", *London: WHAT Governance Programme*, No: 9.

Dodds, F., Schneeberger, K., & Ullar, F. (2012). "Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles", *New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs*.

Dryzek, J. (1997). *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*, Oxford University Press, Oxford.

Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric*

Approach, Suny Press, New York.

Emas, R. (2015). "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles", *Brief for GSDR*.

Engin, B. (2010). "Kyoto Protokolü Uygulama Mekanizmaları: Kusurlu mu Yoksa Umut Verici Kavramlar mı?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 2, ss. 30–40.

Ennals, Lord. (1993). "The Significance of the Rio Earth Summit", *Medicine, Conflict and Survival*, C: 9, No: 3, ss. 191–198.

OECD (2021). *Environment at a Glance Indicators*, OECD Publishing, Paris.

Erdem, E. (2016). "İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği", *Gazi Akademik Bakış*, C: 10, No: 19, ss. 255-281.

Esty, D. (2002). *Thickening the International Environmental Regime*, European University Institute, Florence

FAO, & UNEP. (2020). *The State of the World's Forests 2020. Forests, Biodiversity And People*, FAO and UNEP, Rome.

Fitzmaurice, M., Ong, D. M., & Merkouris, P. (2010). *Research Handbook on International Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

Frisvold, G. B., & Condon, P. T. (1998). "The Convention on Biological Diversity and Agriculture: Implications and Unresolved Debates", *World Development*, C: 26, No: 4, ss. 551–570.

Fritz, J.-S. (1997). *Earthwatch 25 Years On: Between Science and International Environmental Governance*, IIASA Interim Report, Laxenburg, Austria.

Future, S. F. for a S. (2011). *Review of Implementation of the Rio Principles*, (Çevirimiçi)

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf>, 25 Ocak 2021

Gill, F. L. (2018). "The Critical Review of The Pollution Haven Hypothesis", *International Journal of Energy Economics and Policy*, C: 8, No: 1, ss. 167-174.

Gray, K. R. (2003). "World Summit on Sustainable Development: Accomplishments and New Directions?", *The International and Comparative Law Quarterly*, C: 52, No: 1, ss. 256–268.

- Grubb, M., Koch, M., Thomson, K., Sullivan, F., & Munson, A. (2019). *The Earth Summit Agreements: A Guide and Assessment: An Analysis of the Rio '92 UN Conference on Environment and Development (Vol. 9)*, Routledge, London.
- Güneş, A. (2012). "Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: 70, No: 1, ss. 83–114.
- Gütschow, J., Jeffery, M. L., Gieseke, R., Gebel, R., Stevens, D., Krapp, M., & Rocha, M. (2016). "The PRIMAP-Hist National Historical Emissions Time Series", *Earth System Science Data*, C: 8, No: 2, ss. 571–603.
- Handl, Gunther. (2012). *Audiovisual Library of International Law*, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment Stockholm, 16 June 1972/Rio Declaration on Environment and Development Rio de Janeiro, (Çevirimiçi) <https://legal.un.org/avl/ha/dunche/dunche.html>, 10 Ocak 2021.
- Harman, J., Sharland, R., & Bell, G. (1996). "Local Agenda 21 in Action" *RSA Journal*, C: 144, No: 5468, ss. 41–52.
- Harrop, S. R., & Pritchard, D. J. (2011). "A Hard Instrument Goes Soft: The Implications of the Convention on Biological Diversity's Current Trajectory", *Global Environmental Change*, C: 21, No: 2, ss. 474–480.
- Hegerl, G. C., Von Storch, Han., Hasselmann, K., Santer, B. D., Cubasch, U., & Jones, P. D. (1996). "Detecting Greenhouse-Gas-Induced Climate Change With An Optimal Fingerprint Method", *Journal of Climate*, C:9, No: 10, ss. 2281–2306.
- Hens, L., & Nath, B. (2005). *The World Summit on Sustainable Development*, Springer, Dordrecht.
- Hickey Jr, J. E., & Walker, V. R. (1994). "Refining the Precautionary Principle in International Environmental Law", *Virginia Environmental Law Journal*, C: 14, No: 3, ss. 423-454.
- Horner, R., & Carmody, P. (2020). *Global North/South*, Elsevier BV, Oxford.
- Horton, R. (2005). "Threats to Human Survival: A Wire to Warn the World", *The Lancet*, C: 365, No: 9455, ss. 191-193.
- Howe, J. P., & Sutter, P. S. (2017). *Making Climate Change History: Documents From Global Warming's Past*, University of Washington Press Seattle, Washington.

- Howe, L. W. (1993). "Heidegger's Discussion of "The Thing": A Theme for Deep Ecology", *Between the Species*, C: 9, No:2, ss. 11.
- Humphreys, D. (2001). "Forest Negotiations at the United Nations: Explaining Cooperation and Discord", *Forest Policy and Economics*, C: 3, No: 3-4, ss. 125–135.
- Humphreys, D. (2008). "The politics of Avoided Deforestation: Historical Context and Contemporary Issues", *International Forestry Review*, C: 10, No: 2, ss. 433–442.
- Hurrell, A. (1992). "The 1992 Earth Summit: Funding Mechanisms and Environmental Institutions", *Environmental Politics*, C: 1, No: 4, ss. 273-287.
- IPCC. (2018). Global Warming of 1.5°C, (Çevirimiçi), https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_Full_Report_Low_Res.pdf, 5 Nisan 2021.
- IUCN. (2021). Red List of Threatened Species, (Çevirimiçi), <https://www.iucnredlist.org/assessment/red-list-index>, 3 Nisan 2021
- Johnson, S. (2012). *UNEP the First 40 Years*, UNEP, Nairobi.
- Kaasa, S. M. (2007). "The UN Commission on Sustainable Development: Which Mechanisms Explain It's Accomplishments?", *Global Environmental Politics*, C: 7, No: 3, ss. 107- 129.
- Kalicka-Mikołajczyk, A. (2019). "The Good Neighbourliness Principle in Relations Between the European Union and its Eastern European Neighbours", *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza*, No: 9.
- Kammaing, M. T. (1995). "5 Principles of International Environmental Law", *Environmental Policy in an International Context*, C: 1, ss. 111-131.
- Kaya, Y. (2017). "Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek", *Uluslararası İlişkiler*, C: 14, No: 54, ss. 87–106.
- Kaypak, Ş. (2012). "Güvenlikte Yeni Bir Boyut; Çevresel Güvenlik", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 8, No: 3, ss. 1-22.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2005). *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kiss, A., & Shelton, D. (2007). *Guide to international Environmental Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Boston.

- Köroğlu, T. (2002). "Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme ve Planlama Pazar İlişkisi-Ekolojik Modernizasyonun Eleştirisi", (Çevirimiçi) https://www.researchgate.net/publication/271844869_Bolgesel_Surdurulebilir_Gelisme_ve_Planlama_Pazar_Iliskisi-Ekolojik_Modernizasyonun_Elestirisi, 5 Ocak 2021.
- Kotzé, L. J. (2019). "International Environmental Law's Lack of Normative Ambition: an Opportunity for the Global Pact for the Environment?", *Journal for European Environmental & Planning Law*, C: 16, No: 3, ss. 213–236.
- Krueger, R. (2010). "Smart growth and its discontents: An examination of American and European Approaches to Local and Regional Sustainable Development", *Documents d'anàlisi Geogràfica*, C: 53, No: 3, ss. 409–433.
- Krueger, R., & Gibbs, D. (2008). "'Third Wave'sustainability? Smart Growth and Regional Development in the USA", *Regional Studies*, C: 42, No: 9, ss. 1263–1274.
- Ksentini, F. Z. (1992). Human Rights And The Environment :Progress Report, (Çevirimiçi) https://digitallibrary.un.org/record/146924/files/E_CN.4_Sub.2_1992_7-EN.pdf, 1 Ocak 2021.
- Kuhn, A. K. (1938). "The Trail Smelter Arbitration--United States and Canada", *The American Journal of International Law*, C: 32, No: 4, ss. 785–788.
- Kütting, G. (2004). "Globalization and the Environment: Moving Beyond Neoliberal Institutionalism", *International Journal of Peace Studies*, ss. 29–46.
- Lafferty, W. M. (2001). "Local Agenda 21: The Pursuit of Sustainable Development in Subnational Domains", *How Green Is the City: Sustainability Assessment and the Management of Urban Environments*, ss. 63–84.
- Langhelle, O. (1999). "Sustainable Development: Exploring the Ethics of Our Common Future", *International Political Science Review*, C: 20, No: 2, ss. 129–149.
- Lewis, B. (2012). "Environmental Rights Or A Right To The Environment: Exploring The Nexus Between Human Rights And Environmental Protection", *Macquarie Journal of Comparative and International Environmental Law*, No: 8, ss. 36.
- Ling, C. Y. (2012). *The Rio Declaration on Environment and Development: An Assessment*, Third World Network, Penang.
- Louka, E. (2006). *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and*

World Order, Cambridge University Press, New York.

Lüthi, D., Le Floch, M., Bereiter, B., Blunier, T., Barnola, J.-M., Siegenthaler, U., Raynaud, D., Jouzel, J., Fischer, H., & Kawamura, K. (2008). "High-Resolution Carbon Dioxide Concentration Record 650,000–800,000 Years Before Present", *Nature*, C: 453, No: 7193, ss. 379–382.

MacChesney, B. (1959). "Lake Lanoux Case (France-Spain)", *American Journal of International Law*, C: 53, No: 1, ss. 156–171.

Mackenzie, C. P. (2012). "Future Prospects for International Forest Law", *International Forestry Review*, C: 14, No: 2, ss. 249–257.

Mann, H. (1992). "The Rio Declaration: Proceedings of the Annual Meeting" *American Society of International Law*, ss. 405–414.

Mazi, F. (2009). "The Evolution of the Global Environmental Governance: The Transition to Politics of Sustainable Development", *Electronic Journal of Social Sciences*, C: 8, No: 28, ss. 299-317.

McNeely, J. A. (2018). "The Convention on Biological Diversity", *Encyclopedia of the Anthropocene*, C: 3, ss. 321–326.

Michalos, A. C. (2014). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, Springer, Dordrecht.

Mitchell, R. B. (2009). Defining and Distinguishing international Environmental Problems, *International Politics and the Environment*, (Çevirimiçi), https://uk.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/29032_book_item_29032.pdf, 2 Nisan 2021.

Moosmann, L., Urrutia, C., Siemons, A., Cames, M., & Schneider, L. (2019). *International Climate Negotiations: Issues at stake in view of the COP25 UN Climate Change conference in Madrid*. European Parliament.

Mora, C., Tittensor, D. P., Adl, S., Simpson, A. G. B., & Worm, B. (2011). "How Many Species are There on Earth and in the Ocean?" *PLoS Biol*, C: 9, No: 8, ss. 1-8.

Nakiboğlu, A., & Bozkaya, Ş. (2019). "Environmental Summits in the Scope of Sustainable Development", *Route Educational and Social Science Journal*, C: 6, No: 11, ss. 934-950.

NASA. (2010). *Evidence / Facts – Climate Change: Vital Signs of the Planet*, (Çevirimiçi) <https://climate.nasa.gov/evidence/>, 3 Kasım 2020.

Nhamo, G., & Inyang, E. (2011). *Framework and Tools for Environmental Management in Africa*. African Books Collective, Dakar.

Nizamani, H. K. (1992). "The Rio Summit", *Strategic Studies*, C: 15, No: 1, ss. 5–7.

Norberg, S. (1992). "Agreement on a European Economic Area", *The Common Market Law Review*, C: 29, No: 6, ss. 1171-1198

O'Neill, K. (2017). *The environment and international relations*. Cambridge University Press.

Olivier, J. G. J., Schure, K. M., & Peters, J. (2017). "Trends in Global CO2 and Total Greenhouse Gas Emissions". PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, The Hague.

Owen, L. A., & Pickering, K. T. (2006). *An Introduction to Global Environmental Issues*, Routledge, London.

Pallemaerts, M. (1997). "Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 52, No: 1, ss. 613–632.

Paradell-Trius, L. (2000). "Principles of International Environmental Law: an Overview" *Review of European Community & International Environmental Law*, C: 9, No: 2, ss. 93-99.

Parson, E. A., Haas, P. M., & Levy, M. A. (1992). "A Summary of the Major Documents Signed at the Earth Summit and the Global Forum", *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, C: 34, No: 8, ss. 12–36.

Pereira, J. C. (2015). "Environmental Issues and International Relations, a New Global (dis) Order-the Role of International Relations in Promoting a Concerted International System", *Revista Brasileira de Política Internacional*, C: 58, No: 1, ss. 191–209.

Porrás, I. M. (1992). "The Rio Declaration: a New Basis for International Co-operation." *Review of European Community & International Environmental Law*, C: 1, No: 3, ss. 245-253.

Protecting the environment using human rights law. (t.y.).

<https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment>, 25 Kasım 2020

ECOSOC. (1992). *Review of selected reports on environment and sustainable development*, (Çevirimiçi),

http://digitallibrary.un.org/record/177170/files/E_ESCWA_ENV_1992_17-EN.pdf,

11 Aralık 2020.

UN. (1948). Universal Declaration of Human Rights.

WWF. (*Rio+20 G20'nin Gölgesinde Kaldı* | WWF. (t.y.). (Çevirimiçi),

<https://www.wwf.org.tr/?1120>, 16 Aralık 2020.

ECOSOC. (1997). *Rio Declaration on Environment and Development: application and implementation: report of the Secretary-General*, (Çevirimiçi),

http://digitallibrary.un.org/record/231438/files/E_CN.17_1997_8-EN.pdf, 5 Ocak

2021.

Rosendal, G. K. (2013). *The Convention on Biological Diversity and Developing Countries*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Ross, A. (2009). "Modern Interpretations of Sustainable Development", *Journal of Law and Society*, C: 36, No: 1, ss. 32–54.

Sands, P., & Peel, J. (2012). *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, New York.

Santer, B. D., Taylor, K. E., Wigley, T. M. L., Johns, T. C., Jones, P. D., Karoly, D. J., Mitchell, J. F. B., Oort, A. H., Penner, J. E., & Ramaswamy, V. (1996). "A Search for Human Influences on the Thermal Structure of the Atmosphere", *Nature*, C: 382, No: 6586, ss. 39–46.

Schnoor, J. (1993). "The Rio Earth Summit-What Does It Mean?" *Environmental Science & Technology*, C: 27, No: 1, ss. 18–22.

Schreurs, M. A. (2012). "Rio+ 20: Assessing Progress to Date and Future Challenges", *The Journal of Environment & Development*, C: 21, No: 1, ss. 19–23.

National Academy of Sciences; The Royal Society (2014). *Climate Change Evidence & Causes*, The National Academies Press, Washington.

Shaw, M. N. (2017). *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sipahi, E. B. (2010). "Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve

Yönetişim", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 24, ss. 331–344.

Skalar, M. S. (2014). "Ormanlara İlişkin Küresel Bir Antlaşmanın Yokluğunda Uluslararası Hukukta Ormanların Korunması", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 4, No:2, ss. 47–76.

Sneddon, C., Howarth, R. B., & Norgaard, R. B. (2006). "Sustainable Development in a Post-Brundtland World", *Ecological Economics*, C: 57, No: 2, ss. 253–268.

Sohn, L. B. (1973). Stockholm Declaration on the Human Environment, *Harvard International Law Journal*, No: 14, ss. 423-430.

Soto, M. V. (1996). "General Principles of International Environmental Law", *Journal of International & Comparative Law*, C: 3, No: 1, ss. 193.

Stakeholder Forum for a Sustainable Future. (2012). *Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles*, (Çevirimiçi), https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/641Synthesis_report_Web.pdf, 28 Kasım 2020.

Stępniewska, Z., & Kuźniar, A. (2013). "Endophytic Microorganisms—Promising Applications in Bioremediation of Greenhouse Gases", *Applied Microbiology and Biotechnology*, C: 97, No: 22, ss. 9589–9596.

Stavis, D. (2010). *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, Wiley-Blackwell, Oxford.

Strong, M. F. (1995). "Agenda 21: Sustaining the Spirit of Rio", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C: 139, No: 3, ss. 233–239.

Tarhan, K. (2018). "Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi Ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz", *International Journal of Social And Humanities Sciences*, C: 2, No:1, ss. 152–170.

Thacher, P. S. (1992). "Evaluating the 1992 Earth Summit—An Institutional Perspective", *Bulletin of Peace Proposals*, C: 23, No: 3, ss. 117–126.

Botanic Gardens Conservation International. (1999). "The Convention on Biological Diversity", *Botanic Gardens Conservation News*, C: 3, No: 2, ss. 29–33.

Tignino, M. (2015). "Principle 23: The Environment of Oppressed Peoples", *The Rio*

- Declaration on Environment and Development: A Commentary, ss. 557-568.
- Tokuç, A. (2013). *Rio Declaration on Environment and Development (UN) BT - Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*, Springer, Heidelberg.
- Topçu, F. H. (2012). "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya", *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C: 20, No: 1, ss. 57–97.
- Tovey, H. (2016), *Mobilising Classics*, Manchester University Press, Manchester.
- Turgut, N. (1995). "Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 44, No: 1, ss. 607-654.
- UN. (1972). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment , Stockholm 1972.
- UNCED. (1992). Earth Summit. Agenda 21: The United Nations Programme of Action from Rio.
- United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20 ∴ Sustainable Development Knowledge Platform.* (t.y.), (Çevirimiçi), <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>, 15 Aralık 2020.
- United States: Declaration Made at the United Nations Environment Programme Conference for the Adoption of the Agreed Text of The Convention on Biological Diversity. (1992). *International Legal Materials*, C: 31, No: 4, ss. 848.
- United States Senate Committee on Environment and Public Works. (2016). "Lessons from Kyoto: Paris Agreement will Fail National Economies and the Climate" *Majority Staff White Paper*, ss. 1–30.
- United Nations. (1945). UN Charter (full text) | United Nations. 1945.
- Valentine, M. (1992). "The Twelve Days of UNCED", *Earth Island Journal*, C: 7, No: 3, ss. 38–40.
- Vermeire, T. G., Jager, D. T., Bussian, B., Devillers, J., Den Haan, K., Hansen, B., Lundberg, I., Niessen, H., Robertson, S., & Tyle, H. (1997). "European Union System for the Evaluation of Substances (EUSES). Principles and Structure", *Chemosphere*, C: 34, No: 8, ss. 823–1836.
- Vícha, O. (2011). "The Polluter-pays Principle in OECD Recommendations and Its

Application in International and EC/EU Law", *Czech Yearbook of Public & Private International Law*, C: 2, ss. 57–67.

Viñuales, J. E. (2015). *The Rio Declaration on Environment and Development: a Commentary*, OUP Oxford, New York.

Vogel, D. (2002). *The WTO, International Trade and Environmental Protection: European and American Perspectives*, European University Institute, Florence.

Von Stein, J. (2008). "The International Law and Politics of Climate Change: Ratification of the United Nations Framework Convention and the Kyoto Protocol", *Journal of Conflict Resolution*, C: 52: No: 2, ss. 243–268.

Wagner, L. M. (1999). "Negotiations in the UN Commission on Sustainable Development: Coalitions, Processes, and Outcomes", *International Negotiation*, C: 4, No: 2, ss. 107–131.

Warren, R., Price, J., Graham, E., Forstehausler, N., & VanDerWal, J. (2018). "The Projected Effect on Insects, Vertebrates, and Plants of Limiting Global Warming to 1.5 C Rather Than 2", *C. Science*, C: 360, No: 6390, ss. 791–795.

Weiss, E. B. (1992). "United Nations Conference on Environment and Development" *International Legal Materials*, C: 31, No: 4, ss. 814–817.

UNFCCC. (t.y.). *What is the Kyoto Protocol?*, (Çevirimiçi), https://unfccc.int/kyoto_protocol, 1 Ocak 2021.

WHO. (t.y.). *Climate change*, (Çevirimiçi), <https://www.who.int/heli/risks/climate/climatechange/en/>, 20 Kasım 2020.

Wirth, D. A. (1994). "The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa", *Georgia Law Review*, C: 29, ss. 599-653.

WEDO. (t.y.). *Women on the forefront at the Earth Summit '92 in Rio. - WEDO*, (Çevirimiçi), <https://wedo.org/women-on-the-forefront-at-the-earth-summit-92-in-rio-a-personal-journey-by-irene-dankelman/>, 18 Şubat 2021.

WSSD. (2002). *The Johannesburg Declaration on Sustainable Development*. World Summit on Sustainable Development Johannesburg.

WWF. (2020). *Yaşayan Gezegen Raporu*, (Çevirimiçi),

https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/2020_yaayan_gezegen_raporu_ozet_10_09_2020.pdf, 18 Nisan 2021.

Yigiter, R. G., & Yirmibesoglu, F. (2011). "Local Agenda 21 and Sustainable Development: The case of Harran, Turkey" *Urbani Izziv*, C: 22, No: 1, ss. 144.

Yılmaz, M. E. (2008). "'The New World Order': An Outline of the Post-Cold War Era", *Turkish Journal of International Relations*, C: 7, No: 4, ss. 44–58.

Yorulmaz, M. (2014). "'Değişen' Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde 'Değişmeyen' Güvenlik Paradoksu", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi-Trakya Üniversitesi*, C: 3, No: 1, ss. 103–135.

Yotova, R. (2016). "The Principles of Due Diligence and Prevention in International Environmental Law", *The Cambridge Law Journal*, C: 75, No: 3, ss. 445–448.